

אברבנאל לספר שמות פרשת בשלח

מהדורה מעוצבת של פירוש אברבנאל

עיצוב, עריכה, בחירה, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
<http://www.hebrewbooks.org/44335>

אתר דעת תשע"ה

- 1.....פרשת בשלח.
- 3..... שמות בשלח, יג, ז – יד, לא.
- 3..... ויש לשאול בזה שאלות.
- 6..... והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.
- 6..... שמות יג, יז-כב.
- 9..... אברבנאל שמות פרק יד.
- 9..... שמות יד, א-יד.
- 15..... שמות יד, טו-לא.
- 21..... אברבנאל שמות פרק טו.
- 21..... שמות ט"ו.
- 21..... שלשה מיני שירים.
- 21..... המין האחד – [שיר במשקל וחרוז]
- 22..... המין השני [שיר ומגינה]
- 24..... והמין השלישי [שירים בדימויים מפליגים]
- 24..... [מבנה שירת הים]
- 27..... ואחרי שביארתי ענין השירה הזאת באיכותה.
- 27..... אפרש הפסוקים אשר בה.
- 27..... שמות טו, א-כב.
- 33..... שמות טו, כב – טז, לו.
- 33..... ויש לשאול בכאן שאלות.
- 38..... והנני מפרש הפסוקים באופן שיתרו השאלות האלה כולם.
- 38..... שמות טו, כב-כו.
- 42..... שמות טו, כז – טז, ג.
- 44..... אברבנאל שמות פרק טז.
- 44..... שמות טז, ד-יג.
- 49..... שמות טז, יד-טו.
- 51..... האם היה ירידת המן נס או דבר טבעי?
- 57..... שמות טז, טו-לו.
- 62..... והנה כפי מה שהעיד הכתוב נעשו במן הרבה פליאות.
- 63..... אברבנאל שמות פרק יז.
- 63..... שמות יז, א-ז.
- 63..... ויש לשאול בכאן שאלות.
- 64..... והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.
- 64..... שמות יז, א-ז.
- 70..... שמות יז, ח-טז.
- 70..... וראיתי לשאול בסיפור הזה שאלות.
- 71..... והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.
- 71..... שמות טז, ח-טז.

שמות בשלח, יג'ז – יד, לא

ויש לשאול בזה שאלות.

השאלה הא'

באומרו **ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים** וגומר. והיא, כי למה אמר ויהי בשלח פרעה את העם, והיה ראוי שיאמר **בצאת ישראל ממצרים ולא נחם אלהים** וגומר. ומה לו עתה להודיע ששלחם פרעה, כי זה כבר נאמר למעלה, שיצאו ברשותו וגורשו ממצרים.

השאלה הב'

למה לא נתן הכתוב הסיבה האמתית למה לא נחם אלהים דרך פלשתים, שהיה כדי לקרוע את הים ולהטביע המצרים בו, ולכן הביאם דרך המדבר ים סוף, ולא הוליכם דרך ארץ פלשתים, שלא היה שם ים סוף. ולא זכר הסיבה האמיתית ההיא מהים, וזכר סיבה אחרת חלושה, באומרו פן ינחם העם וגומר. והוא תימה רב, יען קריעת ים סוף כיוון יתברך בה מתחלת המכות.

השאלה הג'

באומרו **וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים, ויקח משה את עצמות יוסף**. כי הנה הדברים האלה אינם נכתבים במקום הראוי להם, והיה ראוי לכותבם בפרשת **ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה**, ושם היה לו לספר שעלו איתו ההמון הרב חמושים, ושהביא משה את עצמות יוסף עמו. לא עתה בתוך סיפור נסי הים.

השאלה הד'

באומרו **וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן**, כי הנה מלת הולך או מתנועע לא יפול בו ית', כיון שאינו גשם ואינו כח בגשם. והיה ראוי לומר וה' מוליך לפניו יומם עמוד ענן, ומה ענין אמרו ללכת יומם ולילה, האם היו ישראל הולכים ביום ובלילה כבורחים?

השאלה הה'

מה ראה יתברך לעשות נכלים וערמומיות לפרעה לרדוף אחרי בני ישראל, כמו שנאמר **וישובו ויחנו לפני פי החירות, ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ, והחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה** וגו'. כיון שפרעה ועבדיו וכל עמו כבר שלחו את ישראל במצותו, והשאלו להם ממונם, ואמרו לכו עבדו את ה' כדברכם וברכתם גם אותי. ומדוע יקללוהו המה בזה הפועל, כי גם שהם הרעו לישראל והמיתו בניהם ביאור מצרים

הלא כבר קבלו עונשם במכת בכורות, ומה צורך לטביעתם בים סוף.

השאלה הו'

באומרו **ויגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך לבב פרעה ועבדיו** וגו'. כי איך אמר שנהפך לבבם, כיון שהם לא פטרו אותם לגמרי, אבל אמרו לנו עבדו את ה' כדברכם. שרצונו לומר דרך שלושת ימים, ולשוב מיד, כי על מנת כך שלחום, כמו שכתב **הראב"ע**. וכל שכן שהוליו ממונם, ובידוע היה שבהיותם בורחים, ירדפו אחריהם להשיבם ולקחת כל אשר להם, ואין בזה אם כן **ויהפך**.

השאלה הז'

וייראו מאוד ויצעקו בני ישראל אל ה' ויאמרו אל משה... והיא, שאחרי שצוה אותם השם שישובו ויחננו לפני פי החירות, ושהוא יחזק את לב פרעה לרדוף אחריהם, ויכבד את לבו, איך פחדו בני ישראל וצעקו, הלא ידעו שדבר אלהינו יקום לעולם. ואם היו צועקים ומתפללים אליו, איך היו אומרים למשה המבלי אין קברים, ואיך יסכים התרעומת עם הצעקה והתפלה?

השאלה הח'

באומרם **המבלי אין קברים במצרים**, כי היה ראוי שיאמרו **המבלי קברים במצרים לקחתנו למות במדבר?** לא שיאמרו שתי שלילות **המבלי אין**. ומה עניין אומרם מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים, האם שכחו אל מוציאם ביחסם הגאולה למשה? גם אומרם הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים, כי לא מצאנו שיאמרו אליו שם כן.

השאלה הט'

בדברי משה אל העם **התיצבו וראו את ישועת ה'**, כי אשר ראיתם את מצרים היום וגו'. כי מה הבטחון הזה שלא יוסיפו לראותם עוד עד עולם? כי הנה ישיבו ישראל: מזה עצמו אנחנו יראים, שאם ימיתונו כאן, לא נראה המצרים עוד עד עולם, ולא כנעניים ולא אומה אחרת.

השאלה הי'

במאמר השם **מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו**. כי הנה משה לא צעק אל ה', כי הוא היה יודע סוד ה', ואיך יצעק, ולמה אם כן הוכיחו מה תצעק אלי? גם לא היה להאשימו למה לא היה אומר לבני ישראל שיעו, כי הוא צוה אותם וישובו ויחננו לפני פי החירות. ועל דברו היו חונים שמה. גם אומרם **הרם את מטך ונטה את ידך**, הוא מאמר בלתי מסודר, כי היה לו לומר הרם ידך ונטה את מטך על הים.

השאלה הי"א.

באומרו יתברך **וידעו מצרים כי אני ה'**. כי הנה הידיעה הנכספת אצלו היא לישראל, שידעו אותו וישתלמו באמונותיו, לא במצרים. כל שכן שאם המצרים ימותו שם, ידעו את ה' אחר כך.

השאלה הי"ב.

באומרו **ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל**. ולא ידענו מי הוא המלאך הזה. והכתוב אמר למעלה וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן, וכאן אמר שהמלאך הולך. והמפרשים אמרו שמלאך ה' היה עמוד הענן. אבל אין הכתוב סובלו, כי הוא אומר ויסע מלאך האלהים, ונאמר ויסע עמוד הענן מפניהם, שעמוד הענן אינו המלאך. אבל הם דברים מתחלפים. ויש מי שפירש מלאך האלהים על משה, ועם היות שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, הנה לא נקרא בשום מקום משה מלאך האלהים.

השאלה הי"ג.

באומרו **ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה, ולא קרב זה אל זה כל הלילה**. כי אם היה שם ענן וחושך, איך האיר את הלילה? כי לא זכר הכתוב שהיה שם לא אור ולא אש. והרמב"ן פירש החושך הנזכר כאן על יסוד האש, כחושך שנזכר במעשה בראשית. **ואני כבר פרשתי** שם, שהאש לא נקרא חושך בשום מקום, כל שכן שהכתוב אומר שלא בא עמוד האש למצרים אלא באשמורת הבוקר, כשטבעו, לא כשנכנסו לים. אף שאמרו ולא קרב זה אל זה, מורה שהיה זה בסיבת החושך, לא בסיבת האור. וזה מבואר מעצמו.

השאלה הי"ד.

באומרו **ויט משה את ידו על הים, ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה**. וגו' כי אם היה שנעשה נס קריעת ים סוף על ידי רוח הקדים, והיה הנס והפלא בהביאו את רוח הקדים, לא בשהוא החריב את הים והפכו ליבשה, היה ראוי שיאמר הכתוב **ויט משה את ידו על הרוח** כי הוא נושא הפלא, וממנו היה הנס לא מהים עצמו.

השאלה הט"ו.

איך נואלו שרי צוען ונשתגעו המצרים כולם, ומלאם לבם להיכנס בים. הלא ידעו והלא ראו שאדירים משברי ים, והלא ראו המים כמו נד וחומה היו להם מימינם ומשמאלם, מעותדים לנפול עליהם ולהטביעם, ואיך לא יראו לנפשותם? ואף על פי שראו ישראל נכנסין בו, לא מפני זה היה ראוי שיבטחו להכנס שמה, כי כבר ראו שבמכות מצרים בהיות יד ה' הויה

במקניהם, וממקנה ישראל לא מת עד אחד. וכן בשאר המכות הפלה ה' חסיד לו. וכל שכן במכות בכורות. ולכן היה ראוי שיאמרו המצרים אנוסה מפני ישראל בראותם אותם נכנסים בים.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

שמות יג, יז-כב

לפי שיציאת ישראל ממצרים הייתה להעלותם אל ארץ הכנעני, כמו שאמר למשה בתחילת נבואתו. והיה מי שיכוין ללכת אל מקום אחד שיבחר לו הדרך היותר קצר שאפשר להגיע מהרה אל מחוז החפץ. לכן הוצרך הכתוב לבאר הסיבה, שבעבורה כאשר יצאו ממצרים לא הלכו דרך פלשתים, כי הוא היה הדרך היותר קרוב ללכת ארצה כנען. וכן כתוב בספר חלוקת הארץ, שממצרים עד ירושלים בדרך אשקלון יש בלבד מהלך שמונה ימים, והיה מפני זה קרוב הדרך ההוא מאוד. וחשש הכתוב שמא יחשוב חושב שהלכו ישראל דרך המדבר, כמנהג הבורחים שילכו בדרך עקומה וארוכה, כדי שילפתו ארחות דרכם ולא ימצאו הרודפים אחריהם.

ולכך ביאר הכתוב שלא הייתה זאת סיבת הליכת ישראל במדבר, דרך עקומה, ועל זה נאמר ויהי בשלח פרעה את העם, רוצה לומר עם היות ששלח פרעה את העם, והם יצאו ברשותו ולא בורחים, הנה לא נחם אותם אלהים בעמוד עננו, שיזכור ללכת לדרכם בדרך ארץ פלשתים, בעבור שהיה הדרך ההוא קרוב אל מצרים מאוד. והנה בעברם דרך ארץ פלשתים, תעורר עליהם מלחמת אנשי הארץ שלא יתנו אותם לעבור בארצם. כי זה ממנהג הארצות שלא יתנו לעבור בהם עם רב, כי ישללו הכפרים והמקומות הקטנים, וכמו שעשו אדום וסיחון. והנה אם יראו ישראל מלחמה תכף בצאתם ממצרים, שניים או שלושה ימים, להיותם בלתי מלומדי מלחמה, יצטערו ממנה וישובו מצרימה, כי יבחרו ברע המועט, והוא להשתעבד למצרים, יותר מהרע הגדול, שהוא היותם נהרגים במלחמה, ויאמרו הנה לא נמלט ממלחמות רבות גם בארץ אשר נלך שמה. ולכן הסב אלהים את העם דרך המדבר, רוצה לומר בדרך העובר במדבר, כדי שיתאחרו זמן מה ויקנו חוזק לב וגבורה להלחם באויביהם.

והיותר נכון בעיני שזכר הכתוב כאן שלוש סיבות גדולות שבעבורם לא נחם אלהים לישראל בעמוד עננו ללכת לארץ כנען בדרך ארץ פלשתים:
הסיבה הראשונה היא לפי שישראל יצאו ממצרים בשליחות פרעה ורשותו. וידוע שהוא

שלחם לעבוד את אלהיהם במדבר, כי כן אמר לו משה: ויחוגו לי במדבר, נלכה דרך שלוש ימים במדבר, שתמיד אמרו לו שתהיה הליכתם במדבר. הנה מפני זה לא הולכים ה' בדרך ארץ פלשתים, פן יאמר פרעה משה בדאי הוא, וישראל אל ארץ פלשתים הולכים לא לחוג במדבר. ועל זה אמר **ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים**, רוצה לומר בעבור שישראל יצאו בשליחות פרעה וברשותו, ומהידוע שהיה לחוג במדבר, לכן לא נחם אלהים ללכת אל ארץ כנען בדרך ארץ פלשתים שהיה קרוב למצרים, בעבור פרעה שיחשוב שילכו להתגורר בארץ פלשתים. ויהיה וא"ו ולא נחם אלהים נוספת, כמו ואם נקבה תלד וטמאה (ירמיה ד' א') אם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד. וזו היא הסיבה הראשונה, רוצה לומר מפני שהייתה יציאתם בשליחות פרעה.

והסיבה השניה שחשש הקדוש ברוך הוא שאם ילכו בדרך ארץ פלשתים הקרוב אליהם, לא יתנום הפלשתים לעבור בארצם, ויערכו אתם מלחמה. וישראל לא היו למודים בכך, ולא יעצרו כח להלחם עם הפלשתים. ולהיותם בדרך קרוב למצרים, ישבו שמה ויתמכרו לעבדים ולשפחות. וזאת היא הסיבה השניה.

ורבותינו דרשו **כי קרוב הוא** בפנים אחרים רבים.

ובפרקי רבי אליעזר דרשו, כי קרוב הוא - קרובה הייתה מלחמה ראשונה של בני אפרים שמהרו את הקץ ויצאו ממצרים, והרגום הפלשתים מאתים אלף. ועל זה נאמר (תהלים ע"ח) **בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב**. הדא הוא דכתיב: פן ינחם העם בראותם מלחמה, זאת מלחמת בני אפרים. כשיראו עצמות אחיהם מושלכים בפלשת, יחזרו להם. והעניין כולו שלא הולכים מפני זה בדרך ההוא, ובחר להולכים דרך המדבר כדי שלא יראו מלחמה, עד היותם בארץ סיחון ועוג מלכי האמורי, שיהיו אז רחוקים מאוד ממצרים, ולא ישבו שמה.

והסיבה הזאת היא באומרו **כי אמר אלהים** ובאה בחסרון וא"ו כמו (חבקוק ג' י"א) שמש ירח עמד זבולה.

והסיבה השלישית היא היותר עצמית והכרחית מהן, מפני שלא היה ים בדרך ארץ פלשתים, והוא יתברך היה חפץ לקרוע את הים לישראל ולהטביע המצרים בו. ולכן הוצרך להוליך את ישראל דרך המדבר, לעשות מעשהו בים סוף, שהיה בדרך ההוא. ועל זה אמר **ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף**. ואתה דע לך שוא"ו ויסב, הוא בכאן במקום **למ"ד** שהוא אחד משימושים, כמו שזכר **רבי יהודה** ז"ל. והביא מזה המין מהיום ההוא ומעלה; מקיר העיר וחוצה; כאלו אמר ולהסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף כי זאת הייתה הסיבה התכליתית להסיבם דרך המדבר, בעבור ים סוף. והייתה ההסבה בעמוד הענן ההולך לפניהם בדרך המדבר.

והותרו במה שפרשתי השאלות הא' והב'.

וסיפר הכתוב שחשש השם לחולשת לבבם של ישראל שישבו מצרימה להינצל ממלחמת הפלשתים, והוצרך בעבורו להכניסם בים ולהוליכם במדבר, עם היות שחמושים עלו בני ישראל ממצרים, רוצה לומר שבאו משם מזויינין בכל כלי זין. או שהיו באים בסדר טוב ביד ראשי חמושים מנהיגי הצבא, בעם קרבות יחפזו. שהוא ממה שיאות לטוב התיקון בכל צבא, וכמו שציוה מרע"ה ואתם תעברו חמושים. כי הנה עם היותם בוטחים בה', היו מזויינים על דרך **סוס מוכן ליום מלחמה, ולה' הישועה**. והנה עם כל זה שעלו חמושים ממצרים, ידע יתברך שלא יהיה להם לב להילחם, ולא יצליחו. וזה אף על פי שהיה זכות גדול ביניהם, שלקח משה את עצמות יוסף עמו, מפני שהשבע השביע יוסף את בני ישראל לאמר וגו'. הנה עם כל זה, לא סמכם על הנס והזכות ההוא, להוליכם דרך ארץ פלשתים. אבל הסיבם דרך המדבר לצד ים סוף, ומסוכות שחנו בראשונה, באו ויחנו באיתם שהוא קצה המדבר.

והותרה במה שפרשתי בזה השאלה הג'.

ואמנם אמרו **וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן** וגו'. ראיתי אנשים חכמים בעיניהם שאמרו דברים אשר לא כן.

מהם אמרו, שה' הנאמר כאן הוא כינוי לשכל הפועל, שהיה משפיע הנבואה במשה. **ולא יתכן** שיתואר בזה השם המפורש הקדוש המיוחד, לסיבה הראשונה - השכל הפועל קטן השכלי.

ומהם אמרו, שעמוד הענן בשם ה'.

וגם זה שקר. כי הכתוב אומר וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן, מורה שאין עמוד הוא.

ומהם אמרו, ששם ה' נאמר כאן על משה רבנו, שהוא היה פועל העמודים האלה.

והתימה איך לא כסתה כלימה פניהם לדבר כזה, והכתוב אומר מיד אחר זה **וידבר ה' אל**

משה לאמר. האם יפרשו ה' המקודש הזה, פעם על משה ופעם על האלוה הדובר בו.

אבל אמיתת הכתוב וכוונתו מבוארת, ששם ה' נאמר אל האלוה שברא העולם. ואמרו **וה' הולך**, ענינו שהשגחתו הייתה הולכת לפניו לשומרם מכל דבר רע. והוא על דרך (ישעיה נ"ב) כי הולך לפניכם ה' ומאספכם קדוש ישראל. ונאמר (מיכה ב) ויעבור מלכם לפניו וה' בראשם. שהכל הוא רמז להשגחתו העליונה, יגיד הכתוב שהוא יתברך ביכלתו והשגחתו עליהם, עשה ביסוד האויר עמוד מן השמים עד הארץ, ישר ונכון כעמוד. והיה זה להנחותם בדרך אשר ילכו בה. כי הנה אלו היו הולכים דרך ארץ פלשתים, לא היו צריכים למי שיורה אליהם את הדרך, כי היה שם דרך סלולה.

ואמנם במדבר שאין שם דרך ידוע, והיו צריכים למי שיורה אליהם את הדרך, הספיק הקדוש ברוך הוא צורכם בעמוד הענן ההוא, וכן זימן להם עמוד האש, שעשה ג"כ ביסוד

האזיר דבר אשי עומד מן השמים לארץ, כתבנית העמוד שהבית עומד עליו, ומלמעלה למטה.

והיה זה להאיר להם, לפי שבהיותם במדבר לא היו להם נרות ולא שמן להדליק. ולמען לא יהיו כרשעים באפלה, היה הקדוש ברוך הוא מוליך לפנייהם לכבדם ולשמחם עמוד אש כדמות האבוקה הדולקת.

וההזמנת האלה זימן להם, לפי שידע שהיו עתידים ללכת זמן רב, ומסעות רבות במדבר, לכן הקדים לתת להם כל הדברים הצריכים למסעיהם. ואמנם אמרו **ללכת יומם ולילה**, אחרש לא נאמר על ישראל שילכו בדרכים יומם ולילה, כי ביום היו הולכים ולא בלילה, חוץ מליל קריעת ים סוף. והתורה סיפרה בזה הדבר התמידי, לא מה שהיה לאותה השעה בלבד. על כן אמרתי **שללכת יומם ולילה** חוזר לעמוד הענן ועמוד האש, אשר זכר שעשאו האלהים כן, כדי שילכו לפני העם יומם ולילה, רוצה לומר יומם עמוד הענן ולילה עמוד האש. וזה שביאר מיד, באומרו **לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה מפני העם**, רוצה לומר שלא היה מסיר הקדוש ברוך הוא אותם העמודים, האחד ביום והאחד בלילה, מפני העם. וזה ללכת יומם ולילה.

והותרה בזה השאלה הד'.

ואמנם מה היה עמוד הענן ועמוד האש האלה, האם היה עמוד הענן מהעננים המתילדים מהאדים העולים, או מטבע אחר. וכן עמוד האש, האם היה אש יסודי פשוט, או אש מורכב מתלהב שורף כאש הנמצאים אצלנו. ובכלל, אם היה מציאות שני העמודים ההם טבעי, או נסיי נבראו לשעתם, או מששת ימי בראשית. ואם היה האש וענן הזה, הוא אשר ראו ישראל בסיני ביום מתן תורה, ואשר מלאו את המשכן ביום הקמתו, והאש אשר ירד על המזבח ביום שמיני למלואים, ואשר נראה במדבר פתח אהל מועד פעמים רבות, ואשר מילא את בית ה' אשר בנה שלמה, או היו רבים מטבע אחד או מתחלפי הטבעים? הנה אחקור עליו בגזירת הצור בסוף פרשת פקודי בהקדמת המשכן והוא דרוש נכבד מאוד.

אברבנאל שמות פרק יד

שמות יד, א-יד

ציוה ה' למשה שיצוה לבני ישראל שישובו מאיתם, שכבר היו שמה, ויחנו לפני פי החירות, שהוא המחוז אשר משם ישפך ים סוף אל תוך לשון ים ארוך ורחב, הנקרא חירות. ומקום השפיכה הוא מקום צר, ולכן נקרא **פי החירות**. והראה להם מקום תחנותם, שיהיה בין מגדול איתם ובין הים, ובפרט לפני בעל צפון, והוא בית העבודה זרה העומד לצד צפון של מגדול מצרים. ואמר **נכחו תחנו**, ששימו מגמתם ללכת נוכח בעל צפון,

ולחנות שם עליהם. וציוה זה, כדי שיחשוב פרעה שבמקום ההוא יהרגם כולם כאיש אחד, כי ממגדול שהיה מגדל גבוה למצרים ילחמו בם, וכן מבעל צפון, ולא יהיה להם פלטה כי אם בהכנסם בים וטביעתם בו. כי הוא רוצה לומר פי החירות היה מקום ומעבר קצר, ובזה יתחזק לב פרעה לרדוף אחריהם. כי אם היו הולכים תמיד לדרכם, היה פרעה מתיאש מהם לחושבו כי לא ישיגם, ואם ישיגם יהיה רחוק ממצרים ואולי יעזרום אנשי אומה אחרת. מצורף שכבר נפלה אימת ה' עליו. וכשיתחברו כל הסיבות האלה, יהיה יותר התרשלות לפרעה מלרדוף אחריהם. ולזה ציוה יתברך שיחנו לפני פי החירות, כי יבטח פרעה שלא יהיה להם לנטות ימין ושמאל, וזהו אמרו **ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ**, כי בודאי אחרי שהם שבים לאחוריהם אינם יודעים דרך המדבר לצאת ממנו, ואם כן נשיג אותם ולא ימלטו מידינו. וזהו סגר עליהם המדבר, כי הם בו כאלו הם במסגר אסור.

וזה הוא עניין **וחזקתי את לב פרעה** כי השם יתברך לא יסיר הבחירה מבני אדם, אבל יסובב סיבות באופן יתחזק לבו.

ולא יתכן לפרש כדברי המפרשים, שהחזרה לאחוריהם היא שיבין פרעה שהם בורחים, כי הבורח לא יחזור להלוך הדרך שעבר בה.

אבל האמת הוא מה שפרשתי, שיאמר פרעה לבני ישראל, רצונו לומר על בני ישראל, כשישמע לכתם באותם המקומות, **נבוכים הם בארץ** שלא ידעו אנה ילכו. כי הנה משה שאל דרך שלושת ימים במדבר לזבוח לה', והיה ראוי שידע הדרך והמקום אשר ילכו שם לזבוח. ועתה ששבו אחורנית בדרך אשר הלכו בה, מורה שמשה בערמה דיבר כל מה שדיבר, ושלא הייתה כוונתו לזבוח כי אם לברוח. ולכן שאלו מהמצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, לברוח עימהם. ולכן לא ידעו אי זה דרך ילכו, ועיקש דרכים ילכו.

ועם היות שבמכות אשר קבל פרעה במצרים היה ראוי שייחלש זדונו ותרפינה ידיו, ויפחד מגשת להלחם עם ישראל, אמר ה' הנה עתה אני אחזק את לב פרעה, לא שאכריח את בחירתו לעשות כן. אלא שאתן לו חוזק ואומץ לב, והוא מעצמו ורשעתו ירדוף אחר בני ישראל, כאלו שכח כל המכות אשר ראו עיניו, ובפעם הזאת איכבדה בפרעה ובכל חילו. כי בשאר המכות לא נענש פרעה בגופו, אבל במכה הזאת איכבדה בפרעה המלך עצמו ובכל חילו, שלא יישאר בחיים מהם איש. וזה יהיה לי כבוד גדול בעולם, שיכירו וידעו כל יושבי תבל ושוכני ארץ, שיש אלהים שופטים בארץ, ושישראל נושע בה' תשועת עולמים.

ובמקום שאמר פרעה ועבדיו לא ידעתי את ה', עתה ידעו הנשאים במצרים כולם כי אני ה', בורא העולם ועושה נפלאות גדולות לבדו, משגיח על אוהביו ומשנאיו יצמיתם. ויעשו כן בני ישראל ששבו אחורנית. ואמרו **חז"ל**, שהגיד הכתוב בזה שיבחן של ישראל,

ששמעו לקול משה, ולא אמרו איך נתקרב אצל רודפינו ואנו צריכים לברוח, אבל אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם.

והנה בחר הקדוש ברוך הוא להחריב ולהמית הנשאר למצרים באופן הנפלא הזה, לפי שהוא יתברך קיים שבועתו אשר נשבע לאבות, יצא דבר מלכות מלפניו להרבות את זרעם ולהוציאם ממצרים ולהעלותם אל ארץ טובה ורחבה. וראה שהיה העם היוצא ממצרים בזוי ושסוי, חלש ואין לבוא אל גויים היושבים בארץ, המה ועריהם היו חזקים מאוד, וכמאמר משה אדונינו (דברים ט') **שמע ישראל אתה עובר היום את הירדן, לבוא לרשת גויים גדולים ועצומים ממך, ערים גדולות ובצורות בשמים וגו'.** ומפני זה היה הדבר קשה מאוד כפי טבעם. ולכן היה החסד האלהי לעשות בפרעה ובמצרים מכה בלתי סרה, מפורסמת לכל האומות, באופן שלשמעם תצלנה אוזניהם ורגזו וחלו מפניו. כי הנה בנס קריעת ים סוף נכבשה כל ארץ כנען לפני ישראל, וכמו שנאמר בשירת הים:

נחית בחסדך עם זו גאלת שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת אז נבהלו אלופי אדום וגו' נמוגו כל יושבי כנען וגו' עד יעבור עמך ה' וגו'.

וכן אמרה רחב הזונה:

ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ, וכי נפלה אימתכם עלינו, וכי נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם, כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים, ונשמע וימס לבבנו, ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם.

הנה אם כן, מלבד שהייתה טביעת המצרים כפי שורת הדין, מפני השלכת ילדי בני ישראל ביאורי מצרים, הייתה חכמה גדולה מהי"ת להפחיד ולאיים כל יושבי כנען, כדי שיכבשו לישראל בנקלה.

והותרה בזה השאלה הה'.

ואמנם אמרו **ויוגד למלך מצרים כי ברח העם**, אפשר לומר שקצת הערב רב שעלה אתם נפשם קצה במדבר באותן המסעות מועטות, וישובו מצרימה, והם הגידו לפרעה כי ברח העם. רוצה לומר שלא זבחו לאלהיהם כאשר אמרו, אבל שמתחלה הייתה מחשבתם לברוח. ולכן אמר כי **ברח העם**, ולא כי **בורח**.

והרמב"ן כתב שהוגד לו ששבו לאחוריהם, ומשם הבין שהיו בורחים.

ואין בזה ראייה כלל, כי אולי צוה ה' לשוב ולחוג שם.

וכבר פרשתי כי נבוכים הם בארץ אינו לראיה שהם בורחים, אלא לביטחון ששיגומו. וטעם וייהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, כי הייתה עדיין יראת אלהים ופחד המכות על פניהם. ועתה כשראה כי ברח העם, ושהוליו עימהם ממונם, אז נהפך לבם בקרבם לערער על הליכתם, באומרם מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעובדנו.

הנה כי הדברים האלה היו מפרעה ועבדיו, וידוע שהם לא השאילו לישראל כלים ושמלות, אלא המון העם ממצרים השאילו אותם. ולכן פרעה ועבדיו לא היו מתרעמים מהכלים

והשמלות, אלא משילוח העם שהיו להם לעבדים. ולכך הסכימו לרדוף אחריהם ולהחזיק בם כעבדים. ועל זה נאמר וייהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, והיו ככלב שב על קיאו. ומפני זה היו ראויים לטבוע בים בעוון הזה.

והותרה השאלה ה'.

וזכר שהייתה כל כך חמת פרעה ותאוותו בנקמה, שהוא בעצמו אסר את המרכבה. ולפי שהיו מעמו אנשים יראים את דבר ה', הכריחם פרעה בחוזקה ללכת עמו אחריהם. והוא אמרו **ואת עמו לקח עמו**. והיה פרעה כל כך מבזה את ישראל, שהלך אחריהם באנשים מועטים, שש מאות רכב בחור, רוצה לומר נבחרים, וכל רכב מצרים. כי אלה הם מה שאמר ואת עמו לקח עמו, ושלישים על כלו. שהיו שרי צבא אחד, על שלשים איש, כדי להנהיגם כרצונו.

והנה אמר אחר זה ויחזק ה' את לב פרעה וירדוף, להגיד שעם היות שרבים מעבדי פרעה היו מאיימים אותו, באומרם הישמר לך מלחרחר ריב עם בני ישראל, כי גואלם חזק, ויקבע את קובעיהם נפש. הנה השם נתן בלב פרעה חוזק ואומץ לב, שלא נחשב בעיניו דבר, ולא נתן לב לכל מכות מצרים אשר ראה. ומה שגרם אל פרעה לרדוף אחריהם, היה שבני ישראל היו יוצאים ביד רמה. ונתקעס מזה פרעה ויאמר להשמידם.

וסיפר הכתוב שרדפו המצרים אחרי בני ישראל והשיגו אותם חונים על הים. ואמר שצבא פרעה בא כולו מסודר ומתחבר כאחד, והוא אמרו לו סוס רכב פרעה ובפרשיו וחילו, כי כולם באו שם יחד. והנה יראו בני ישראל מאוד כאשר ראו את המצרים באים עליהם, לפי שידעו שהיו רבים מהם מרי נפש, על מות בכוריהם, ועל הגזל אשר עשו בבתיהם בשאלם מהם את כליהם.

ואמנם אמרו **ויצעקו בני ישראל אל ה' ויאמרו אל משה וגו'**, מאשר הוקשה לה**רמב"ן**, איך יתכן שהיו צועקים אל ה' ובוועטים בישועתו, פירש שהיו בשתי כתות: כת החסידים אשר קרא בשם בני ישראל, שהיו צועקים אל ה' ובוטחים בו. וכת הפחותים, המכונים בשם **העם** שהוא תמיד תואר לגנאי, יבעטו בשי"ת ובישועתו. ולכך נאמר ויראו העם את ה' ויאמינו בה', רוצה לומר שאפילו העם, שהם הפחותים, האמינו.

זזה הפירוש בלתי מתיישב, כי הוא מחלק המחובר. לפי שהכתוב אומר **ויצעקו בני ישראל אל ה'**, ויאמרו אל משה. מורה שהצועקים, הם עצמם אמרו זה אל משה, ואיך יפרידם הרב לשתי כתות?

ועוד, כי אם היו האומרים **המבלי אין קברים בוועטים בה' ובישועתו**, איך נתפייסו במה שאמר להם משה התיצבו וראו את ישועת ה'. כי אין זו נחמה לבלתי מאמינים בה.

אבל אמיתת העניין הוא, שאמרו **ויצעקו בני ישראל אל ה'**, אינו עניין תפילה, כי אם עניין

תרעומת ותלוּנה. מלשון ויצעקו אל פרעה לאמור למה תעשה כה לעבדיך. וכמוהו (נחמיה ה') ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים. רוצה לומר שהיו מתרעמים עליהם בקול גדול וצעקה.

ולכן **תרגום אונקלוס** כאן ויצעקו – וצעקו. מעניין תרעומת.

ויהיה עניין הכתוב שהם חשבו כאשר אמר יתברך **וחיזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה**, שבבוא המצרים עליהם ירעם אל בקולו נפלאות אש וגופרית ורוח זלעפות מנת כוסם, באופן שלא יקבלו ישראל מהמצרים נזק ולא צער. וכאשר ראו שפרעה הקריב, אז אמרו ישראל בלבבם לא ימלט הדבר הזה מחלוקה:

או חפץ ה' להמיתנו, להיותו פועל הרעות, כדברי פרעה שאמר ראו כי רעה נגד פניכם, ועל זה צעקו אל ה' והתרעמו ממנו אם מידו הייתה זאת.

או יהיה משה הסיבה בדבר ולא ה' פעל כל זאת. כי אולי הייתה הכוונה האלהית בפקידה להקל את עולנו במצרים, ולהושיבנו שם בשובה ונחת במיטב הארץ, בארץ רעמסס שהיא כגן ה'. ושעל זה באו כל מכות מצרים, כדי להרוויח להם מעבודתם, ושמשה מדעתו הוציאם משם.

ואולי על זה צעקו אל ה', שגם אויביהם ישלימו עימהם, וישוּבו עימהם בשלום למצרים. כי לא שיערו אופן אחר מהישועה, וגם ה' לא ביאר להם עניין הים.

ולכן התרעמו על משה ואמרו לו, **המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר?**

והמפרשים פירשו, שענינו המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר, שיש שם קרקע הרבה לקברים.

ואינו נכון לעשות מהשלילה חיוב.

לכן נראה לפרש, שבמדינות גדולות ורבות העם לא ימצא מת שאין לו קברים, לפי שאנשי הארץ, כדי לטהר אותה, ישישו כי ימצאו קבר לכל מת. אמנם במדבר, שלא עבר בו איש, יימצאו המתים כדומן על פני האדמה ואין קובר. ולכן אמרו בני ישראל אל משה, האם חשבת שבהיותינו מתים או נהרגים במצרים, לא נהיה שם באין קברים, כי המצרים יקברונו לטהר את הארץ, ומפני זה לקחתנו למות במדבר כדי שלא יתנו אותנו שם לקבורה? ולמה תחפוץ במיתתנו, וגם קבורה לא תהיה לנו.

ולפי שהיה הדיבור הזה משליי, חזרו לבארן, באומרם: מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים מדעתך.

ולפי שלא יאמר משה, עד עתה הייתם חפצים ביציאה ממצרים, ועתה תתחרטו ממנה מפחד האויבים, לכן אמרו עוד: הלא זה הדבר אשר דיברנו אליך במצרים לאמור, חדל ממנו ונעבדה את מצרים. והמאמר הזה הוא מה שאמרו לו ולאהרן, ירא ה' עליכם וישפוט אשר הבאשתם. כי כוח מאמרם היה, שבערכם היה מעט מזיק העבודה במצרים. ואומרם

כי טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר, הוא פירוש ותוספת שעתה הוסיפו על מאמרם. כי הם במצרים אמרו בלבד **חדל ממנו ונעבדה את מצרים**, ועתה הוכיחו שהיה מאמרם צודק, לפי שבלי ספק טוב היה להם לשוב ולעבוד את מצרים, משילכו במדבר השמם ההוא. אף על פי שיצילים ה' מהמצרים, לפי שבלי ספק ימותו בו ברעב ובצמא, ובחוסר כל. והורו בזה, שלא היו רוצים להלחם עם המצרים כי אם להיכנע לפניהם, ולחזור עימהם למצרים לעובדם.

והנה משה רבנו השיב לדבריהם: כל מה שדיברתם הוא מיראת המצרים. אל תיראו מהם, ואל תלכו להיכנע לפניהם, התייצבו במעמדכם וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום. כי לא יהיה כמו שחשבתם לשוב ולעבוד את מצרים, כי הנני מודיעכם כי אשר ראיתם את מצרים היום, רוצה לומר כל המצרים האלה שאתם רואים אותם היום, לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, כי כאן ימותו כולם, ולא תראו אותם עוד. ואין צורך שתלחמו אתם עימהם, כי הנה ה' ילחם **לכם**, רוצה לומר **בעבורכם**, ועיניכם תראינה, ואז תחרישון מהדברים האלה אשר אמרתם. והוא מלשון (איוב י"ג ה') מי ייתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה.

הנה התבארו הפסוקים האלה, והותרו בזה השאלות הז' והח' והט'.

ובמדרש אמרו ארבע כיתות נעשו ישראל על הים: אחת אומרת ניפול לים, ואחת אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה כנגדן, ואחת אומרת נצווח ונצעק כנגדן. ולזו שאומרת ניפול לים, אמר משה: התייצבו וראו. ולזו שאומרת נחזור למצרים, אמר להם: כי אשר ראיתם וגו'. ולזו שאומרת נעשה מלחמה, אמר: ה' ילחם לכם. ולזו שאומרת נצווח כנגדן, אמר: ואתם תחרישון.

וראיתי מי שפירש בזה, שהייתה התלונה הזאת ראויה, ותלונת המאמינים בה' ובישועתו הייתה ברוב ענוות המתלוננים, והכירם מיעוט זכותם.

וביאור זה, שחוק המשפט האלהי הוא להציל עשוק מיד עושק. ולזה חשבו ישראל שהוציאם ממצרים, אבל אחר זה אין עליו מצד המשפט להצילם עוד, אבל ראוי שישתדלו הם בכל עוז להימלט על נפשם. כי השר שיוציא את האסור מבית האסורים בכח זרועו, כבר השלים מה שעליו לעשות. ואם נתרשל האסיר אח"כ, באופן ששיגוהו אויביו, דמו בראשו, ואין על השר אשם. ולזה חשבו ישראל שלא יצילם ה' עתה, כי אין מוטל עליו זה מצד ההוצאה, כי כבר הוציאם. ואילו היה זה מוטל על הקדוש ברוך הוא מכוח ההוצאה, לא היה פרעה רודף אחריהם. כי לא הגיד להם משה נבואת **וחזקתי את לב פרעה ורדף**

אחריהם ואכבדה.

אמנם עתה שראו שמצרים נוסע אחריהם, רצונו לומר סמוך להם - ולזה אמר ופרעה הקריב, כי הקריב עמו אליהם להתחבר עמם ולהכותם - כשראו את מצרים קרובים להם, וחשבו שאין הצלתם מוטלת על השם יתברך מצד ההוצאה, צעקו אל ה' העונה בעת צרה שיצילם על צד החסד. ואילו היו חושבים שהצלתם מוטלת עליו יתברך מצד מה שהבטיחם בהוצאה, למה יצעקו אליו, אבל ראוי שישמחו בזה ויבטחו בו שיצילם, כמו שהבטיחם להצילם מיד מצרים. וכן אמר ויראו מאוד ויצעקו, ובידוע שלא היו צועקים אם לא היו יראים. ואם היו מאמינים בלי ספק שהשם יתברך יצילם, לא היו יראים כלל.

ואומרם מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים, עניינו מה תועלת עשית לנו ביציאה ממצרים, כי הנה היציאה לבדה לא תועיל כלל, אחרי שאין לנו כוח להימלט, ואין זה אלא כמי שהוציא את השבוי מבית השבי, והוא נכה רגלים, שאין ספק שלא הצילו בהוצאה לבד, אחרי שלא יוכל לברוח.

ומשה השיבם לכל זה: אל תיראו, התייצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום. כי היום יעשה התשועה, ולא נעשית ביציאת מצרים.

ומה שפירשתי ראשונה הוא יותר נכון בעיני.

שמות יד, טו-לא

כתבו המפרשים, שהיה משה צועק לשם ית' שיושיע את עמו מיד המצרים, אם כי לא נזכרה בכתוב צעקתו.

ואינו נכון בעיני. כי כבר אמר לו השם **וחזקתי את לב פרעה ורדף... ואכבדה.** ולמה זה אם כן יצעק?

אבל עניין הכתוב הוא, שאמר לו השם: משה, אין לנו עתה פנאי לשמוע תלונות בני ישראל, ולא להשיב עליהם בעבור כבודי, ולהוכיחם כי צדיק הוא ה', אל אמונה ואין עול, כמו שהיה משה משיבם על תרעומותיהם. וזהו **מה תצעק אלי**, רוצה לומר: למה אתה צועק ומרים קולות בעבורי בהתווכח עימהם, ובאומרך התייצבו וראו, שבעבור זה אינם נוסעים. דבר אל בני ישראל וייסעו, ולא יתייצבו עוד שמה, כי עת היאסוף המקנה, ולא עת דברים.

או יאמר, מה תצעק אלי על הצלתם, כי יש בידי כוח וגבורה לעשות אותות ומופתים. דבר אל בני ישראל ויסעו. ואתה הרם את מטך ונטה את ירך וגו'. כי הנה יש לנביא השלם תגבורת ושררה על חומר העולם, והדברים נעשים ממנו לפעול בהם ולשנותם כרצונו, כמו שהתפרסם אצל בעלי התורה.

ולזה אמר ואתה הרם את מטך וגו', כי כוח נפשך יגער בים וייבשהו, כדי שיבואו בני ישראל המונהגים ממך בתוך הים ביבשה. ואני הנני מחזק, כלומר הנה אין עליך לעשות רק להנהיג עמך ולהצילם, ולא יתפשט כוחך על המצרים, אבל אני אחזק לבם ויבואו

אחריהם, ואכבדה בפרעה ובכל חילו. הנה אם כן אתה תעשה הצלת העם בידך, ואני אעשה טביעת המצרים בידי, ולא אכבד בפרעה ובכל חילו במכת המוות כמכת בכורות, שהיו שוכבים על מטותיהם ומתים שמה בלתי מזוינים. כי הניצחון לאלוה אינו דבר גדול. אבל עתה, בהיות פרעה ברכבו ופרשיו, אכבד בהם באופן הריגתם. הנה אם כן יהיה עניין מה תצעק אלי, שלא היה צריך לצעוק אל ה' על הצלת העם, כי משה בעצמו ובידו יצילם, כמו שזכר.

והותרה בזה השאלה הי'.

ואמנם אמר ואתה הרם את מטך ונטה את ידך, לפי שהנס הזה הוצרך לשני דברים: **האחד** נשיבת רוח קדים עזה כל הלילה לשום את הים לחרבה. **והשני** שהמים מעצמם יבקעו ויעמדו כמו נד ולא יגירו, והיה הנס גם כן ברוח הפועל ובמים המקבלים. ולכך צווהו שני דברים: **האחד**, ואתה הרם את מטך, רצונו לומר שירימהו כנגד האוויר להניע את הרוח ולהביאו בחזקה רבה. **והשני**, ונטה את ידך על הים ובקעהו, כי במטה יפעל באויר וביד יפעל במים. ובמדרש אמרו (ש"ר פ' כ"א)

ואתה הרם את מטך אמר ר' שמעון, משל לבעל הזמורה שהיה מהלך בארץ והזמורה בידו. אמרו, לולי הזמורה לא היה מתכבד. שמע המלך ואמר לו: העבר הזמורה ממך וצא לחוץ, וכל מי שאינו שואל בשלומך, נוטלין את ראשו. כך אמרו מצרים, משה לא היה יכול לעשות דבר אלא במטה: בו הכה את היאור, בו הביא את כל המכות. וכיון שבאו לים, אמר הקדוש ברוך הוא: ואתה הרם את מטך, שלא יאמרו לולי המטה לא היה יכול לקרוע את הים.

ירצה בזה לפרש הכתוב **ואתה הרם את מטך** - השלך את מטך מידך, ולא תעשה עמו דבר, ונטה את ידך על הים ובקעהו. כי אין זה מהנסים שראוי לעשותם באמצעות המטה.

וגם נכון הוא.

וצווהו שיבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה, כי יקרע להם הים ויחרבו המים וייבשו. ועם היות הנס ההוא עצום ומופלא, שהיה ראוי שהמצרים בראותם אותו יאמרו אנוסה מפני ישראל, הנה אני אחזק את לב פרעה ועמו באופן שיבואו אחריהם, ואז אכבדה ואתכבד בהם. והנה לא אמר הנני **מקשה** את לב מצרים, אלא **מחזק**, להגיד שיתן בלבם אומץ וחוזק לעשות מה שירצו, והם מרצונם יבואו אחריהם, והרי הם בחיריים בדבר לא מוכרחים בו.

ואז - **וידעו מצרים כי אני ה'**, רוצה לומר שהנשארים בארץ מצרים יכירו וידעו כי יד ה'

עשתה זאת. ולא הייתה הידיעה להם להשלימם באמונות האמיתיות, אלא כדי שלא ירדפו עוד מצרים אחרי בני ישראל, ולא ישלחו יד לבקש מאתם ממונם וכליהם אשר השאילום. וזהו התועלת בידיעתם שאני ה' עושה כל אלה.

והותרה בזה השאלה הי"א.

ואמנם אמרו **ויסע מלאך האלהים**, אין ראוי לפרשו על שכל נבדל שהיה שומר ישראל, ולא על השכל הפועל. כי השכל הנבדל לא ייוחד במקום מוגבל, ולא בנסיעה ממקום אל מקום. ואיך יאמר עליו שנסע מלפניהם והלך לאחוריהם, ושומר ישראל באמת היא ההשגחה העליונה, כי הנה לא נמסרו בידי שליח.

גם אין ראוי לפרשו על הענן, כמו שכתב **הראב"ע**, כי לא מצאנו בשום מקום שיקרא הענן מלאך האלהים. אף כי הכתוב אומר אחר זה ויסע עמוד הענן, הרי שאין הענן מלאך, ולא המלאך ענן.

גם אין ראוי לפרשו על משה רבנו, לומר שהיה תמיד הולך לפני העם, ובאותה שעה בהתקרב המצרים אל מחנה ישראל בא משה מלפני ישראל ועמד מאחוריהם בינם ובין המצרים, כדי שיבטחו ישראל ולא יפחדו מאויביהם. כי למה זה יקרא הכתוב למשה כאן מלאך האלהים, ולא נמצא בו התואר ההוא במקום אחר. כל שכן שהכתוב אומר ויט משה את ידו על הים, ולא נכנסו ישראל עדיין לים. והתחייב מזה שמשה היה לפני מחנה ישראל כשהכה בים, לא מאחוריהם.

אבל מלאך האלהים הנזכר כאן הוא עמוד האש, שהוא נקרא מלאך על דרך (תהלים ק"ד ד') עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לזהט. והוא מידת הדין. כדברי **חז"ל**:

כי הוא כאש מצרף, בו נשרפו נדב ואביהוא ושאר האצילים, שנאמר (במדבר י"א) ותבער בם אש ה', ותאכל בקצה המחנה.

ואמר שנסע מלאך האלהים, אותו שהיה הולך לפני מחנה ישראל, שהוא עמוד האש בלילה, כי בתחילת הלילה נסעו. אבל שלא הלך כפעם בפעם עמוד האש לפני ישראל, ולא נסתלק עמוד הענן בלילה, לפי שאם היו רואים המצרים עמוד האש הולך לפני מחנה ישראל, וירגזון וחלו מפניהם, ויאמרו אלוהיהם מושיעם, נירא נא את אלהי ישראל. ולכן כדי שאימתו לא יבעתם מלרדוף אחריהם, הוצרך יתברך להסיע עמוד האש שהיה הולך לפניהם ולהוליכו מאחריהם, כדי שתהיה האורה כוללת לישראל ולמצרים. ועם זה ילך עמוד הענן שהיה הולך ביום לפני מחנה ישראל, ומסתלק בלילה, ילך גם בלילה ההוא מאחוריהם, כלומר מאחרי מחנה ישראל ומאחרי עמוד האש אשר זכר, ויבוא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל.

והגיעו מזה סיועים לרדיפת המצרים אחרי ישראל.

האחד שהיה למצרים במחניהם הענן והחושך הנמשך ממנו, באופן שלא יראו דבר מהארץ אשר הם הולכים עליה. ועל זה אמר: **ויהי הענן והחושך.**

והשני הוא אומרו **ויאר את הלילה**, רצונו לומר שנראה להם אור עמוד האש שהיה אור הלילה מהירח, ושאותו אור היה שווה להם ולישראל, ושלא יוכלו להשיגם מפני העמודים אשר ביניהם. ובזה האופן לא קרב זה אל זה כל הלילה. רצונו לומר, מחנה מצרים לא קרב למחנה ישראל כל הלילה, כי עמוד הענן והחושך היה מונע מהם ההליכה. והאור, חשבו שהוא אור הלילה, והיה בלתי מועיל למצרים מפני הענן ההולך לפניהם ומאיר לישראל, לפי שלא היה לפניהם ענן מונע.

ואפשר עוד לפרש בזה, הערים הקדוש ברוך הוא עורמות, כדי שיהיה דרך רשעים באפלה, לא ידעו במה ייכשלו, ולא ירגישו בהיכנסם בים. ולזה נסע מלאך האלהים, שהוא עמוד האש ההולך לפני מחנה ישראל, וילך מאחריהם. והיה א"כ האור נגד פני המצרים, וסובב אותם. ועשה עם זה דבר אחר, והוא שנסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם, רצונו לומר אחרי עמוד האש בערך המצרים, שהיה אחרי ישראל וסמוך אליהם. וכאשר היה עמוד האש קרוב למצרים ועל פניהם, ואחרי עמוד הענן העב, היו המצרים בלתי רואים דבר, כי כן יקרה לאדם בלילה בהיות נר דלוק סמוך אליו ולנגד עיניו, שלא יראה דבר ממה שאחרי הנר.

וזוהו שאמר על ביאת האש לעיני המצרים, וייסע מלאך וגו', ועל ביאת ועמידת הענן אחרי אמר וייסע עמוד הענן. וביאר הכתוב תועלת שניהם בדבר. באומרו שהיה הענן והחושך למצרים, בסיבת האור שהיה סובב אותם, והענן המחשיך שאחריו. ובערך ישראל היה האש מאיר את הלילה, ולכל בני ישראל היה אור. ולכך אמר ויאר את הלילה, לפי שהמצרים היו חושבים שהיה האור ההוא אור הלילה, ובסיבת חושך המצרים לא קרב זה אל זה כל הלילה. ואז נטה משה את ידו על הים לפעול במים הקריעה, והשי"ת הביא רוח קדים עזה באופן ששניהם עשו פועל הנס ההוא. כי הרוח שם את הים לחרבה, וזה היה באמצעות הרמת המטה כמו שנזכר למעלה, ויבקעו המים - שהם מעצמם נבקעו באמצעות נטיית יד משה בים. ובזה האופן באו בני ישראל בתוך הים ביבשה, לפי שראו באור הלילה ולא מנעם עמוד הענן, וראו המים שהיו להם משני העברים כדמות חומה. לא שהיו המים גבוהים מימין ומשמאל, אלא שהרוח העתיקם שם, והיה הנס מונע אותם מהיותם ניגרים, כמו שנראה בגלי הים הנאספים על שפתו בעת זעפו. ונעשה אז הדרך אשר עברו בו בים בפי החירות כמו גשר ההולך מצד אל צד, ומשני הצדדים נערמו המים, ולא יכלו לעבור המים ולשטוף הנתיבה בעתות ההם, מפני רוח הקדים העזה שהייתה מחריבם.

והותרו בזה השאלות הי"ב הי"ג והי"ד.

אמנם המצרים, בהיותם באישון לילה ואפלה, לא ראו את הדרך אשר היו דורכים בה, ולא הרגישו שהיו נכנסים בים. אבל כיוונו בלבד ללכת אחרי בני ישראל בכל מסעיהם ואחרי פסיעותיהם. וזהו שאמר **וירדפו מצרים ויבואו אחריהם**, כי לא ראו דבר אלא מה שהרגישו

שהיו הולכים ישראל לפנייהם. ובזה האופן, מבלי כוונה וידיעה, באו אל תוך הים. אמנם באשמורת הבוקר, שהוא בעלות השחר, שכבר עברו ישראל את הים, וינח הרוח ויעמוד הים מזעפו, שב הים לאיתנו, מפני שנשבה רוח הפכית לרוח קדים. ואז השקיף השם אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן, כי בהיותם נכנסים בים שיעור גדול, הוציא הקדוש ברוך הוא עמוד האש מנרתיקו וליהט אותם, וכן עמוד הענן.

ויתכן שהמציא השי"ת אז במחנה מצרים ענן עם אד קיטורי, היה יורד עמם מטר וברקים להבהילים. וכמו שאמר דוד (תהלים י"ח ט"ו) וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהומם. ובזה ערבבם ויהומם, כי אז ראו וידעו שהיו בתוך הים, וראו המים נערמים עליהם, וראו את ישראל עוברים בטח. ולא עמד עוד בהם רוח. והוא אמרו ויהום את מחנה מצרים.

והגיע צערם לשיעור כך שסרו אופני מרכבותם מפני טיט קרקע הים. וינהגו, רוצה לומר הים הנזכר את מצרים, בכבודות. שלא יוכלו ללכת אנה ואנה, כי הסוסים פחדו ללכת במקום הטיט, ובין תהומות מים רבים, והלכו כל כך בכבודות, שנתעכבו שם עד שטבעו.

והרגישו בסכנה העצומה שנכנסו בה, ואמרו **אנוסה מפני ישראל**, כי עתה נתברר לנו שה' אלוהיהם היה נלחם בעבורם במצרים, ומכה אותנו בכל נפלאותיו. והנה אמרו זה, לפי שברדפם אחרי בני ישראל תמיד היו חושבים שבערמה וברמאות היו כל מכות מצרים. אבל עתה, שראו קריעת הים לפנייהם, שפטו למפרע כי כל מכות מצרים היו שה' נלחם להם, רוצה לומר בעבור ישראל במצרים. ובהיותם מכוונים ורוצים לנוס ולצאת מן הים אל שפתו, ציוה ית' למשה **נטה את ירך על הים וישבו המים על מצרים**, כי כל מי הים אשר עברו בתוכם שני שלישי הלילה ברדפם אחריהם, חזרו לאיתנם ולמקומם. ונמצא שהמים והמצרים באו אלו לקראת אלו. וזהו שאמר **ומצרים נסים לקראתו**. וינער ה' את מצרים בתוך הים בחוזק המים השבים בשטף, וכאשר שבו המים אז כיסו את הרכב ואת הפרשים, כל חיל פרעה שהיו באים אחרי ישראל בים, לא נשאר מהמצרים עד אחד.

ובמכילתא אמרו:

רבי יהודה אומר: במידה שאדם מודד, בה מודדים לו. פרעה אמר תכבד העבודה על האנשים, ובאותה מידה מדדו לו, שנאמר וינהגו בכבודות.

ואמרו **וינער**, הוא דיבור המשליי והלציי, כמו שמנער כל מה שבידו לים, שלא יישאר דבר בידו.

וזכר הכתוב שבאותו עת שהמצרים היו טובעים, עדיין היו בני ישראל הולכים ביבשה בתוך הים, והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. כי כמו שהרוח קדים התחיל לייבש הים מתחילתו ושפתו אשר נכנסו בו בפי החירות, ככה התחיל באור הבוקר הרוח לנוח מאותו צד עצמו, ושב המים מהצד ההוא על המצרים. ועדיין בשפה האחרת מהים לא נח הרוח, והיו ישראל עדיין הולכים ביבשה. ועמדו אם כן שתי הכיתות בתוך הים, והיו ישראל רואים

את שונאיהם מתים צפים על פני המים, והם היו יוצאים חיים ונושעים. כי היה כל זה מפלאות תמים דעים.

הנה התבאר שהמצרים לא נכנסו בים מדעתם, ולא עלה על לבם שהיו בתוך הים עד אשמורת הבוקר שצפו מים על ראשם, אמרו נגזרנו לנו.

והותרה בזה השאלה הט"ו.

ואמר **ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים**, להגיד שאותה שעה לא היה ישראל נושע מיד מצרים, כי אם היות שיצאו משם, עדיין היו פוחדים מהם, שמא ירדפו אחריהם להחזיק בהם, או לקחת מה ששאלו מאתם. אבל ביום ההוא, שראה ישראל את מצרים מת על שפת הים, רוצה לומר שראה ישראל בהיותו כבר על שפת הים ניצול ממנו, ראו את מצרים מת. או שראה המצרים מתים, שהשליך הים את פגריהם על שפת הים, אז הייתה לישראל התשועה השלמה. כי לא תקרא ישועה באמת, אלא במות האויב.

וכן מרע"ה לא קרא את בנו הראשון אליעזר, משום כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, לפי שהיו אויביו עדיין חיים. אבל כשאמר לו מתו כל האנשים המבקשים את נפשך, אז קרא הבן הנולד לו אליעזר, ואמר כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, לפי שכבר מתו אויביו.

וסיפר הכתוב שכאשר ראה ישראל הפלא העצום הזה אשר עשה ה' במצרים, אז האמינו בה' ובמשה עבדו. כי הנה כיוון יתברך בפליאה הזאת שתי כוונות: האחת הייתה להושיע את ישראל מיד מצרים להשלים ייעודו, והשני ללמד את בני ישראל דרכי האמיתות בהשגחת השם ויכולתו, ושראוי לירוא ממנו.

על דרך מה שאמר הנביא (צפניה ג' י"ג) הכרתי גוים נשמו פנותם החרבתי חוצותם מאין יושב אמרתי אך תראי תקחי מוסר.

והנה ישראל, והם השלמים יראי ה' וחושבי שמו, יראים היו את ה' קודם ראות המשפט הזה. אבל אמנם הועיל להם מה שראו ממנו כדי שיכירו יכולת השם יתברך. וזה כי ידיעת האל ויכולתו ואופני השגחתו אי אפשר שיוודעו בעצמם כמו שהם, כי לא ישיגם השכל האנושי. ולכן יצטרכו לחוש, כי החוש הוא כלי השכל. ואמנם ייודעו מצד ההמשל והרושם שיגיע אלינו מהפעולות האלוהיות.

והוא כמו מי שילך בשלג או בטיט, שיישאיר שמה רושם רגליו, ויודע לרואה מצד הרושם ההוא מידת הרגליים, אף על פי שלא יראה אותם.

ולזה אמר הכתוב הנה, שישראל, עם שאי אפשר שיראו היד הגדולה אשר היה לשם ית', להיות השגחה נמנעת לנו, הנה ראו משל היד ההוא. כי הם ראו היד הגדולה שעשה אתם במצרים. וכמו שמי שיראה רושם היד על לחי המוכה, יוכל להכיר הכרה מה ענין יד

המכה וגודלה, כן היה העניין בזה. אמנם העם, והם ההמון, ראו ולקחו מוסר, ויראו את ה'. ואלה ואלה האמינו בה' ובמשה עבדו. והאמונה עם בי"ת, היא אמונה על קיום מה שיאמר ויבטיח בעתיד. כי כמו שהביטחון יתחבר עם בי"ת, כן האמונה בייעוד העתיד אשר עניינו ביטחון יתחבר עם בי"ת. וכן הוא יען לא האמנתם בי. והאמונה עם למ"ד היא האמונה על מה שיסופר בזמן ההוא, כמו והן לא יאמינו לי.

והנה אחר שראו יכולת ה' הבלתי-בעל-תכלית, וראו שקיים להם הבטחתו יתברך שיצילם מיד מצרים לגמרי, הנה נקשרה ונתחזקה אמונתם בשי"ת לבטוח בו במה שיבטיחם עוד לעתיד. וכן במשה, כי מה שהבטיח עבד המלך היכול על הכל, ראוי לבטוח בו אחר שהוא עבד המלך וכל טוב אדוניו בידו מצורף שנתחזקה אמונתם בו במה שהבטיחם התייצבו וראו את ישועת ה', וכן היה.

ואפשר לומר עוד, שקרא הכתוב לקריעת ים סוף וטביעת המצרים היד הגדולה, לפי שמכת הדבר שהייתה במקנה מצרים נקראת יד ה', אבל הייתה **יד קטנה**. ומכת בכורות נקראת גם כן יד ה', שנאמר ושלחתי את ידי, אבל הייתה **יד אמצעית**: גדולה מיד דבר המקנה. אמנם קריעת ים סוף, שהייתה מכה יותר עצומה, נקראת **היד הגדולה** לפי שהייתה גדולה מכל המכות, גם שרוב כל שאר המכות שהיו במצרים התחברו בה. כי הנה הטובעים בים שתנו מי המרים המאריים כמו מי היאור שנהפך לדם, ועלו הצפרדעים בגופותיהם, וכן הכינים והערוב, גם מתו המקנה והבהמות שנכנסו עימהם בים, גם שחין הרבה בא עליהם שמה, וחושך בליל טביעתן, ואימות מות שלטו בהם, וגם הארבה כי נשבה רוח קדים עזה הנושא את הארבה. סוף דבר שבמכה הזאת האחרונה מטביעת המצרים בים סוף, נכללו כל טבעי המכות שנעשו במצרים. והתחילו המכות אם כן במים, וסיימו במים.

אברבנאל שמות פרק טו.

שמות ט"ו

קודם שנפרש דברי השירה הזאת ראוי לבאר ואומר שיש אתנו עם בני ישראל

שלשה מיני שירים

המין האחד – [שיר במשקל וחרוז]

הוא מהמאמרים הנעשים במידה במשקל ובמשורה, אף ע"פ שיהיו נקראים מבלי ניגון. לפי שעניין השיר בהם אינו אלא בהסכמת הדיבורים והידמותם והשתוותם בסוף המאמרים, רוצה לומר בקצוות בתי השירים, שנדמו זה לזה בשלוש אותיות אחרונות או

בשמים, כפי ניקודם ואופן קריאתם, עם שמירת משקלי המלכים והתנועות, עם צחות הלשון ונפילתו על לשון פסוק מכתבי הקודש.

ונקראו השירים ההם **חרוזים**, לפי שהם שבילים מסודרים, מלשון **צווארך בחרוזים**, שהם אבנים טובות ומרגליות נקודות מחוברות ומסודרות בסדר ותבנית ישר.

וכן בדברי **חז"ל** (ב"מ יח) מחרוזות של דגים, שהם שורות של דגים מחוברים זה לזה בסידור, קשורים בחוטמיהם בגמי.

ומפני הדימוי הזה נקראו השירים מזה המין **חרוזים**, להיותם שורות שוות ומתייחסות. כי היו הדברים בזה המין מהשיר שקולים בעניין המלכים והעבדים אשר בנקודות.

והמלאכה הזאת בזה המין מהשירים שקולים, היא מלאכה משובחת, והם מתוקים מדבש ונופת צופים. ונעשו בלשוננו הקדוש העברי בשלמות גדול, מה שלא נמצא כמוהו בלשון אחר.

הן אמת שמזה המין מהשירים לא מצאנו דבר בדברי הנביאים, וגם לא מחכמי המשנה והגמרא, כי הייתה התחלתו בגלותנו בין חכמי ישראל שהיו בארצות הישמעאלים, שלמדו ממעשיהם במלאכת השיר הזה, ויעשו גם המה בחכמה בלשוננו המקודש, ויתר שאת ויתר עז ממה שעשו הישמעאלים בלשונם.

וגם בין חכמי לשון הלאטיני, ובלשון עם לועז, עם ועם כלשונו, נמצאו ג"כ מאלו השירים השקולים, אבל לא באותו שלמות מופלג שנעשו בלשון העברי. ואח"כ נעתקה המלאכה היקרה הזאת אל חכמי עמנו שהיו בארץ פרובינציה וקטלוניה, וגם במלכות ארגון ומלכות קשטיליה, וידברו באלהים ובכל חכמה ודעת כפליים לתושיה: מה מתוק מדבש ומה עז מארי.

ולהיות המין הזה מהשירים מחודש בגלות, והם חדשים מקרוב באו לא שערם נביאינו וחכמינו הראשונים ז"ל, לכן אין לנו במקום הזה צורך לדבר מהם, כי לא הייתה מהם שירת הים.

המין השני [שיר ומנגינה]

מהשיר, הוא מהדברים שינגנו אותם בני אדם. אף על פי שלא יהיו דיבורים שקולים, ולא ימצא להם חרוז. לפי שאלה מפאת הזמר והניגון בלבד נקראו שירים, וכבר אמרו מהחכמים, שהשירים אשר כאלו יתחלפו משאר סיפורי הכתובים בשני דברים: בעצם ובהנחה. ורצונו לומר, **בעצם** שהם ענייני האלהיים שכליים, מורים על רוממות ושבחים ותהילות המושגים מפעולות השי"ת, מלומדים ושגורים בפיות הצדיקים והמשכילים. אמר (תהלים קי"ח ט') קול רנה וישועה באוהלי צדיקים. רננו צדיקים בה', לישרים נאוה תהילה. רוממות אל בגרונם. וכאלה רבים. וכדי שיהיו מלומדים בפיהם להתעורר תמיד אל ההשגות האלהות השכליות, יזמרו בהם תמיד בניגונים וקולות ערבים או בכלי זמר ערב. והקולות והניגונים ההם נערכים בחכמה ובסדר נאה, כדי לעורר הלבבות השומעים

שיתנו לב להבין פנימיותיהם. ולזה **אחז"ל** כל השירים קודש.

ורצונו לומר **בהנחה** הוא הנחת מערכת המחייבם סדר קריאתם וערכי נגינתם, והוא מה שאמרו ז"ל לבנה על גבי אריח אריח על גבי לבנה, אריח על גבי אריח לבנה על גבי לבנה.

וביאור זה שהנה מייסדי השירים הקדמונים הצריכו להעריך מנין האותיות כפי ערך הניגון אשר יסדו לשורר עימהם ולעשות סדר הנחתם במשקל סדר הברותיהם. ובסדר זה המשקל שמו מגמתם אל ערכי הניגון. כי יש ניגון ערוך שיענה הראשונה עם הג' ויענה הב' עם הד' שווים באורך משיכת הניגון או בקיצורו, אשר סדר הניגון הנמשך באורך קראוהו לבנה. והנמשך בקצור קראוהו אריח, שהוא חצי לבנה בשיעור גופה. וזה המשקל הערוך אשר יענה הראשון עם השלישי והשני עם הרביעי בשיעור גופה. וזה גבי אריח ולבנה על גבי לבנה.

וכן נתייסדה שירת האזינו ומעניות איוב ומשלי, ארוך על גבי ארוך וקצר על גבי קצר. כפי ערך ענין השירה נערך לקריאתה בזאת הצורה, יערוף כמטר לקחי א', תזל כטל אמרתי ב'. כשעירים עלי דשא ג', וכרביבים עלי עשב ד'.

והנה נבחרו השירים האלה על הסיפורים והדיבורים הפשוטים, לפי שהסיפורים הפשוטים רוב בני אדם שוכחים אותם, ואפילו שיהגו בהם יומם ולילה. אך כשהם על מערכת הניגונים, לשורר ולנגן אותם, יהיו נזכרים תמיד באמצעות ניגוניהם. וכמו שאמר וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו.

ועל זה **אחז"ל** כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר גם אני נתתי להם חוקים לא טובים וגו'. רצונו לומר שיצא מן הדעת זיכרונם.

והנה השירים שהם אריח על גבי לבנה וההפך, הם רבים ומתחלפים במיניהם, כמו שירת דבורה, וידבר דוד לה' את השירה הזאת, ובכלל כל ספר תהלים. ובקצת ספרים מדויקים תמצא גם כן הרבה ממעניות איוב ודברי ספר משלי שלמה מזה המין. וכל מייסדי השירים האלה, שמו מגמתם כל אחד מהם לשקול האותיות שיענו כאחד בערך הניגון שלהם, וכפי התחלף מערכות הניגונים יתחלפו משקלי אותיותיהם.

ואין ספק שהיו להם ניגונים ידועים, ונשתכחו מרוב הזמנים אשר חלפו למו, ובאורך הגליות. והכל היה אצלם כפי תנועות הכלים המתחלפים ומנין חוטיהם נימיהם ונקביהם, כינור ועוגב ותוף וחליל ומינים ומצלתיים ונגינות וגיתית ושמינית ועשור ונבל ומחול ודומיהם.

וכפי זה השתנו גם כן ערכי הניגונים ההם הידועים בשמותיהם, כמו מנצח מזמור משכיל מכתם שיר ודומיהם. ונשתנו משקלי אותיות השירים ההם כפי שינוי ניגוניהם, כי הנה יוכלו בחכמה הזאת עניינים נפלאים בהשגות האלהיות. **וזה המין השני מהשירים.**

והמין השלישי [שירים בדימויים מפליגים]

מהשירים, הוא מהדברים הנאמרים על דרך הגזמא וההפלגה והמשל והערך, לשבח ענין מה או לגנותו, אם לשמחה ואם לקינה והספד, שכולם נקראים בזאת הבחינה שיר. וענינו לעורר הלבבות ולהפוך המידות והתכונות, ולחזק הענין הנרצה ולאמתו ברוב דברים וסיפורים ותארים רבים והמשלים ודמויים. לא שיהיה לפשוטי הדברים ההם ממש במציאות. והמין הזה הוא הנקרא שיר בעצם, וממנו עשה אריסטו ספר להשיר בתוך ספרי ההגיון, וכתב שמה שמסגולות השיר ותוארו הוא שיהיה בשבח דבר וגנותו וכו', עד שמפני זה כל אשר יפליג האדם למשול משלים בהפלגות וגוזמות ונמנעות, יהיה שירו יותר משובח.

ועל זה כתב החכם **מיטב השיר – כזבו**. רצונו לומר, כזב פשוטי הדברים השיריים. ולא יתעסק בו שום חכם, אלא לרפואות חוליי הלבבות וחלושי הדעות, ולהפוך המידות הרעות, ולשמח הנעצבים, ולהקיץ הנרדמים ולמשכם. כי הטבע נמשך אחר השיר המופלג ומתפעל מזרותו, והוא כמו הסמים החדים שממיתים לבריאים ומבריאים את החולים מהחולאים הנושכים.

ומזה המין מהשיר הוא מה שכתוב בתורה **אז ישיר ישראל את השירה הזאת, עלי באר ענו לה, באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם**. כי בידוע שלא חפרו השרים את הבאר בקולמוסי הסופרים, אבל נאמר זה על דרך השיר. וספר שיר השירים הוא גם כן מזה המין, שהדוד החושק הוא משל להקב"ה, והכלה לנשמה השכלית. ולזה **אחז"ל** (שיר השירים רבה פ"א) כל השירים קודש, ושיר השירים קודש קדשים. ונאמר על שלמה **וידבר שלושת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף**, כי השיר הוא מין מהמשלים שזכר. וכן בדברי ישעיהו הנביא (ישעיה ה' א') **אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו** שהייתה השירה אותו משל שהמשיל כנסת ישראל לכרם. וכן נאמר **ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה עיר עז לנו**, שהמשיל ההשגחה האלהית בעיר ומגדל עוז.

[מבנה שירת הים]

ואחרי שידענו מיני השירים האלה, ראוי לבאר עתה שירת הים שעשה משה רבנו מאיזה מין ממיני השירים האלה הייתה, ואם יש בה דברים ממינים מתחלפים או לא.

וידוע שאינה מהמין האחד מהשירים השקולים, אבל היא מהמין השני ומהמין השלישי גם כן מהם. אם מהמין השני כי היא מיוחסת ושקולה על שמונה מערכות הניגון, אשר השניים מהם קצרים מאוד ושנים אחרים ארוכים מאוד, והארבעה בינוניים. והנה הראשון עונה לתשיעי ולשמיני מהקצרים, והשני עונה לעשירי. וכן השלישי לאחד עשר וארבעתם בינוניים וכן הרביעי עונה עם השנים עשרה והחמישי עונה עם הי"ג ארבעתם ארוכים.

ועוד השישי עונה עם הארבעה עשר, גם השביעי עונה אל התשיעי וזו היא צורתה. א' רמה בים. ב' עזי זמרת יה. ג' ויהי לי לישועה. ד' זה אלי ואנוהו. ה' אלהי אבי וארוממנהו. ו' ה' איש מלחמה. ז' ה' שמו. ח' מרכבות פרעה. ט' וחילו. י' ירה בים. י"א ומבחר שלישי. י"ב טובעו בים סוף. י"ג תהומות יכסיומו. י"ד ירדו במצולות כמו אבן. ט"ו ימינך ה' נאדר בכח. ט"ז ימינך.

ועל זה הערך והמשקל חוזר חלילה כפי הניגון הנערך לו. אך כל שירה יסדו לה מערכות ניגונים ידועים. ולזה תמצא בשירה הזאת כי בעבור המשקל נדחקו האותיות, והוצרך בהרבה מקומות להאריך ולהוסיף אותיות, כדי להצדיק המשקל והניגון. ובמקומות הוצרך לחסר אות או אותיות גם כן מפני זה.

והנה האותיות שנתווספו בשירה הזאת הם שני יודי"ן ווא"ו מן יכסיומו שהיו מספיקים לומר כיסום. יו"ד נאדרי. ווא"ו תאכלמו. ווא"ו תורי שמו. ווא"ו כסמו. ווא"ו תבלעמו. ווא"ו יאחזמו. תי"ו אימתה. ווא"ו תביאמו. ווא"ו תטעמו.

ואמנם החסרים הם יו"ד זמרת יה. וכן תמלאמו במקום תמלא מהם. ווא"ו נהלת בערך שהיה לו לומר נהלתו. וכן מלת לבב בפסוק נמוגו כל יושבי כנען. התחשוב שטעה אדון הנביאים בדקדוק האותיות וסדר כתיבתם? אלא שענין השיר וצורך הניגון והזמר הצריכו לכך.

הנה התבאר מזה שהייתה השירה הזאת מהמין השני מהשירה שזכרתי. ואמנם שהיה גם כן מהמין השלישי ההמשליי, הוא גם כן מבואר כי ה' איש מלחמה הוא דיבור המשליי, כי לא איש אל ואינו בעל מלחמה. וכן ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, כי אין לאל ימין ולא שמאל. וכן וברוח אפך נשפת ברוחך נטית ימינך מכוון לשבתך כוננו ידך, הם כולם בשי"ת דיבורים שיריים על צד ההמשל והדימוי, לא כפי האמת המוחלט, וכמו שיתבאר בביאור פסוקי השירה אחר זה.

וכבר ישאל שואל ויאמר, אם היו הדברים הנאמרים בדרך משל ומליצה שירה, יתחייב שכל מראות הנביאים שהיו במשלים וחידות יהיו שירה. והנה ישעיהו תיקן משלים הרבה על ישראל ועל האומות, כמו שאמר והיה ביום ההוא ישרוק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים, ולדבורה אשר בארץ אשור, שהיה משל לפרעה ולסנחריב. וכן המשיל חזקיהו במי השילוח ההולכים לאט, והמשיל מלך אשור במי הנהרים העצומים, ומלך המשיח המשיל בחוטר מגזע ישי ונצר משורשיו, וכאלה רבים עמו בדבריו. וגם כן בדברי שאר הנביאים. ולא נקראו מפני זה המאמרים ההמשליים ההמה שירות.

אבל אני אשיב לזה כפי דרכי **הרב המורה**, שיש הבדל רב בין הנבואה המגעת לנביאים מהשי"ת, בין רוח הקודש שהיו מדברים בו שלומי אמוני ישראל. כי הנה הנבואה היא שפע שופע על שכל הנביאים וכוחו המדמה, והנביא מעת נבואתו כוחותיו נרדמים ומתבטלים החושים ונפשו מתעסקת בהשגחה, והוא יגיד לבני אדם מה שראה או שמע,

מבלי שיהיה לרצונו ובחירתו מבוא במה שיראה וינבא. וכמאמר ישעיהו, **אשר שמעתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם** ועמוס (עמוס ח') אמר פעמים **כה הראני ה'**.

אמנם **רוח הקודש** אינו כן, כי אין בו ראיית צורות ומשלים, ואין בהגעתו תרדמה וביטול החושים. אבל הנביא רוצה ובוחר לדבר מה שירצה בחכמות או בתשבחות, ודברי אזהרה, ויתר העניינים. ומפני שילווה לו רוח ועזר אלהי לדבר, דברו נקראה מדרגתו רוח הקודש. והוא הכנה לנבואה הגמורה.

וכבר כתב **הרב המורה** בפרק מ"ה ח"ב, כשסיפר מדרגות הנבואה, שכבר תבוא הנבואה במדרגה אחת ממדרגותיה, ופעם אחרת תבואה הנבואה במדרגה אחרת למטה ממנו. כי כמו שהנביא לא ינבא כל ימיו בהדבקות, אבל ינבא עת, ותיפרד הנבואה ממנו עתים; כן ינבא עת אחת בצורת מדרגה העליונה מהנבואה, וינבא עת אחרת במדרגה למטה ממנה, או ברוח הקודש בלבד.

ומזה תדע ותשכיל, שכל שירה שתמצא בדבר הנביאים, הוא דבר שהם מעצמם היו מסדרים אותה ברוח הקודש, לא שראו אותה בנבואה. לא כן בשאר המראות, כי המראות כולם הם נבואות גמורות, ואינם ממדרגת רוח הקודש כפי דרך **הרב המורה**.

אבל השירה, אי זו שתהיה, היא ברוח הקודש מפועל הנביא, רצונו ובחירתו שסידר אותה, כי אינו מהבטל. כמו שזכרתי שהנביאים, עם היותם פעמים משיגים מראות נבואיות אמיתיות בעת יקיצתם, בהיותם בלתי מנבאים, ידברו דברים ברוח הקודש ביופי המליצה וצחות הלשון.

הלא תראה שמואל הנביא, שכתב ספרו וספר שופטים בנבואתו. ולכן הושמו ספריו מכלל ספרי הנביאים. ועם כל זה לא נמנע מלכתוב מגילת רות ברוח הקודש מבלי נבואה, ולכך הושמה מכלל הכתובים. וכן ירמיהו כתב בנבואה ספרו וספר מלכים, וכתב ברוח הקודש מגילת קינות, ולכך היו ספריו מכלל ספרי הנביאים. והייתה מגילת קינות מכלל ספרי הכתובים.

ולהיות ענין השירה מפועל הנביא וסידורו כפי רוח הקודש אשר בו, ואינה מראה נראית לו בנבואה, לכן ייחסה הכתוב תמיד לנביא אשר עשאה. כמו שאמר בשירת הבאר (במדבר כ"א) אז ישיר ישראל, ותשר דבורה וברק בן אבינועם, שיר השירים אשר לשלמה. וישעיהו אמר (ישעיה ה') אשירה נא לידידי, שיחס השירה אליו, להיותו מסדר אותה.

וכן בשירת הים נאמר **אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ויאמרו לאמר אשירה לה'**, שהם מעצמם סידרוה ושוררו אותה. ולכן בסופה התפללו על הצלחתם: תיפול עליהם אימתה וגו', תביאמו ותטעמו וגו'.

ואל יקשה עליך שירת האזינו, שהש"י נתנה אל משה ואל יהושע, כי הנה הוא ית' ציוה למשה שיאמר אותה כאלו הוא מעצמו סידרה, ושמפיו היו הדברים לא מפי השם. והוא

אמרו: ועתה כתבו לכם את השירה. וסגנון הדברים מורה עליו: **האזינו השמים ואדברה, כי שם ה' אקרא, ושאר הדברים שהם כולם בלשון משה רבנו המדבר. ובסוף אמר שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום כי לא דבר רק הוא מכם, שכל זה מורה שמשה דיבר השירה ההיא כאלו סדרה מעצמו.**

והנה אם כן המשלים שבאו בנבואתו הגמורה, לא נקראו שירה, לפי שלא היו מפועל הנביא ורצונו, לא ברוח הקודש, אלא שראום כן בנבואה גמורה. אבל המשלים שהיו עושים הנביאים ומסדרים מעצמם, ויכתבו אותם ברוח הקודש - אלה נקראו שירה. וכך הייתה שירת הים שסידרה משה רבנו לשבח ולהלל לאל העונה אותו בעת צרתו. ולכך מרים אחותו גם היא עשתה שירה בתופים ובמחולות כמו שיתבאר. אמנם נכתבו השירות ההמה בתורה ובדברי הנביאים, לפי שהשם קיבלם ורצה בהם, וציוה שיכתבו שמה. הנה אם כן סידור השירה הזאת היה ממשה רבנו וכתובתה בתורה הייתה מפי הגבורה.

ואחרי שביארתי עניין השירה הזאת באיכותה

אפרש הפסוקים אשר בה.

שמות טו, א-כב

ספר הכתוב, שבשעה ההיא שנטבעו המצרים בים סוף, וראו ישראל את היד הגדולה ההיא, אז נתן משה רבנו שבח והילול גדול לאלהים, ושר שירה חדשה לפניו. ואמר **ישיר**, לפי שמלת **אז** שלפני היו"ד של ישיר, משיבו לשעבר, כמו אז ישיר ישראל, אז ידבר (יהושע י"ב).

ובמכילתא אמרו:

יש אז לשעבר ויש אז לעתיד לבוא. אז הוחל לקרוא בשם ה'. אז אמרה חתן דמים למולות. אז ישיר ישראל אז ישיר משה אז ידבר יהושע אז אמר דוד. אז אמר שלמה - הרי אלו לשעבר.

ויש אז לעתיד לבוא, אז תיראי ונהרת, אז יבקע כשחר אורך, אז ידלג כאיל פסח, אז תפקחנה עיני עורים, אז תשמח בתולה, אז ימלא שחוק פינו, אז יאמרו בגוים הרי אלה - לעתיד.

הנה א"כ אז ישיר משה הוא לשעבר. ואין הכוונה באומרו אז ישיר משה ובני ישראל שכולם סידרו את השירה, כי הנה משה לבדו סידר אותה. אבל מפני שבני ישראל היו מסייעים בשיר והזמר ההוא, לכן אמר **אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה'**, שכולם שוררו אותה. אבל לא היה הוא והם משוררים בשוה, כי הנה משה היה מדבר פסוק אחד הוא בלבד, והם היו משיבים עליו **אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים. ועל זה אמר ויאמרו לומר אשירה וגו'**, רצונו לומר שאמרו והסכימו כולם שבהיות

משה לבדו משורר כל פסוק ופסוק מהשירה, יענו כל העם אחריו **אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים**, כי זה בלבד היה אומר העם בשירה, לא זולת זה, עד שגם מרים הנביאה עשתה כן לנשים, שנאמר **ותען להם מרים שירו לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים**. כי זה בלבד היו משוררים בני ישראל אנשים ונשים, לא זולת זה.

וכן דרש רבי עקיבא (סוטה ד' כ"ו) ויאמרו לאמר, מה תלמוד לומר **לאמר**, שהיו עונים אחרי משה שירה על כל דבור ודבור, כקורא את ההלל. והנה יורה היות דברי השירה ממשה, אמרו **עד יעבור עמך ה' וגו'**, וכוונת זה הפסוק הראשון אשירה לה' בדרך שיר וזמר, ובדרך שיר המשליי לנו להודות לפניו. והנה אסדר תשבחות בדרך שיר והמשל, לפי שגאה גאה, כלומר מעלתו על כל השירות והתשבחות, והוא מרומם על כל ברכה ותהלה. ולהיותו נורא תהילות לא אוכל לדבר בו כפי מדרגת מעלתו, אלא בדרך שירה והמשל.

והרמב"ן פירשו כפירוש אונקלוס, שהקב"ה גאה גאה על הסוס שמתגאה במלחמה ועל רוכבו. והוא מלשון גאות ממש. ואמר סוס ורכבו רמה בים, להגיד שתי פלאות שנעשו בזה:

הפליאה האחת: אמר הלא ראיתם עניין פרעה וכל מצרים שנכנסו בים בסוס ורכב, מי שמע כזאת ומי ראה כאלה, לבוא להלחם בים עם סוסים ומרכבות. כי הנה אניות וספינות וצי אדיר היה ראוי להביא להלחם בים, לא סוס ורכבו. אין זה אלא שצורם מכרם וה' הסגירם, וסוס ורכבו רמה בים, כאלו השליכם שמה בקלות גדול.

והפליאה השנית: הלא שמעתם שהסוס בטבעו הוא מסוגל לשוט ולישח על פני המים יותר מכל בעלי החיים, ולכן אנשים רבים כי יעברו במים ירכבו על סוסים, והמה יוציאום אל היבשה. ואם כן איפה איך היה שכל סוס פרעה והרוכבים עליהם כולם נפלו וטבעו בים, אין זה אלא שהוא ית' רמה אותם בים, ולכן לא יוכלו קום.

וב**מכילתא** אמרו:

כתוב אחד אומר רמה בים, וכתוב אחד אומר ירה. היאך יתקיימו שני הכתובים הללו? אלא רמה אותם שהיו עולים למעלה, וירה אותם שהיו יורדים למטה. ומפני זה עזי וזמרת ירה, רצונו לומר: עזי במלחמות, וזמרת בשירה הזאת, היא ביה צור עולמים.

כי להיות פלא קריעת ים סוף מורה על הבריאה הראשונה הכוללת יחסה לשם ירה צור עולמים ובורא אותם. ואמר שלא הייתה זמרתו ושמתו בבחינת טביעת המצרים, כי לא יחפוץ במות המת. אלא לפי שהיה לי לישועה, ולכן אשבח וארומם שמו. וראוי הוא מלבד החסד הזה שאזמר לו, לפי שהוא אלי ומנהיג אותי ולוחם את מלחמותי במצרים. ולכן אנוהו בשירות ותושבחות, או אעשה לו נוח ובית המקדש להללו שמה. וכן דרשוהו **במכילתא**.

וגם כן מצד שהוא אלהי אבי, שהשיגו אבותי, והוא הטיב עמהם כמה מהטובות, ארוממנהו בקהל עם. וכבר נודע ממלאכת השיר, שנכפלים בו העונים במלות שונות פעמיים שלוש. ואמנם אמרו **ה' איש מלחמה ה' שמו**, תרגם בו אונקלוס **ה' מארי נצחן קרבייא**. ולעניין הזה נמשכו כל המפרשים.

ולהיות מאמר מגונה בעיני לתאר את הש"י בשם איש, נראה לי לפרש הפסוק הזה באחד משני פנים אחרים:

האחד, שהוא נאמר בתמיה, כאומר האם ה' איש מלחמה? באמת הוא אינו איש שיעשה מלחמה עם איש אחר, אבל בהפך, כי ה' שמו טוב ומטיב ומלא רחמים, ואינו איש מלחמה. אבל כל הרעה שבאה על המצרים בטביעתם בים, הם סבבו ועשו אותה לעצמם. והוא אמרו **מרכבות פרעה וחילו ירה בים**. ומלת ירה אינו חוזר אל הקדוש ברוך הוא, אלא לפרעה עצמו, שהוא ירה מרכבותיו וחילו בים בהביאו אותם שמה. וכן מבחר שלישי הם בעצמם טובעו בים סוף, וכאשר טובעו שמה, תהומות יכסיומו וירדו במצולות כמו אבן, כי הים עשה כפי טבעו כל מה שעשה, והם היו אם כן סיבת רעתם, כי אין רעה יורד מלמעלה. זה הוא האופן האחד מהפירוש הזה.

והשני הוא, שבעבור שפרעה אמר במצרים (שמות ה') **מי ה' אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה'**, אמר משה כאן כמהתל ממנו, **ה' איש מלחמה ה' שמו**. ואיש מלחמה הוא תואר לפרעה, אומר כנגדו: אתה איש מלחמה וחפץ ברע, שבאת לרדוף אחר בני ישראל להלחם בם. זהו ה' אשר לא ידעת ה' שמו. עתה תדעהו מפאת פעולותיו. ויהיה הפסוק מקושר עם מה שאחריו. איש מלחמה פרעה, ה' - אותו השם אשר בזית - הוא מרכבות פרעה וחילו ירה בקלות כחץ בים, כאלו השליך ה' משמים אל תוך הים כל רכב מצרים, עד שמבחר השלישים, שרי הצבא שהיו ממונים על חיל פרעה, כולם טובעו בים סוף, בתוך הטיט שהיה בקרקע הים.

ואז, תהומות שהם גלי הים הרבים והעצומים, יכסיומו. רצונו לומר, כסו אותם כאלו לא היה בהם איש יודע לשוט, ולא סוס שישוט על פני המים. וזה ה', זהו שמו.

ולכן כפל זכרון השם לגדל עניינו, על דרך נשאו נהרות ה', נשאו נהרות קולם. כי הנה אויבך ה', כי הנה אויבך יאבדו. ורבים ככה בשיר.

ובעבור שנתחברו בפליאה הזאת שתי פעולות: הצלת ישראל וטביעת המצרים, אמר: ימינך ה' נאדרי בכח, רצונו לומר ימין - זה השם הנכבד בערך ישראל - שהצילם מהים, היה בערכם ימין נאדרי בכח גדול, הפועל משנה הטבע. וממה שעשית למצרים, ימינך ה' תרעץ אויב. כי אתה ברוב גאונך ורוממתך השגחת בשפלותינו, ולחץ המצרים אותנו, ויען היה פרעה בזדונו קמך, שקם על עבדיך, אתה הרסת אותנו. תשלח חרונוך בו, עד שאכל חרונוך אותו כקש, ויאכלהו האש במהרה וקלות.

וביאר איך נעשו שתי הפעולות האלה: אם האחד מקריעת הים, ומעבר ישראל ביבשה,

אמר וברוח אפיך נערמו מים.

ורשם בזה שלושה נסים:

הנס האחד, שהביא רוח קדים עזה בים, ומפניו נפוצו המים מפה ומפה, ונשארה פנימיות הים חרבה, ונעשתה שם נתיבה. והוא כמשל האדם הנופח ברוח פיו בחוזק במים אשר בסף, שברחו המים מרוח פיו ויערמו. והוא מלשון ערמות חטים שנקראים ערמות, לפי שהם מקובצים בחכמה ובבינה, מלשון כל ערום יעשה בדעת.

והנס השני, שאף אותם המים שנערמו מפאת חוזק הרוח, היה ראוי לכבודתם שמיד ישובו ולא יעמדו כנד, ולא היה כן, כי הנה נצבו כמו נד אותם המים שהיו בטבעם נזלים. **והנס השלישי**, שאף קרקע הים, מפני המים שהיו עליו תמיד, היה ראוי שישאר רך מאוד כטיט הלח, ויטבעו בו בני ישראל בעברם עליו. ולא היה כן, כי הנה קפאו תהומות בלב ים וקרקעיתו, והיה נקפא אותו הטיט וקשה, באופן שהלכו ישראל עליו כאלו הלכו ביבשה.

ואמר **בלב ים**, על אמצע הים שהיה בין הערמות, במשל לב האדם שהוא באמצע הגוף. ולכן כל דבר שבאמצע יקרא לב, כמו לב האלה. הנה בזה ביאר התשועה שיעשה ה' לישראל, שכלל בימיך ה' נאדרי בכח.

אחר זה ביאר הפעולה השנית והיא **ימינך ה' תרעץ אויב**. ועל זה זכר: **אמר אויב**. כלומר, אל תחשוב שעשה הקדוש ברוך הוא המכה העצומה הזאת בפרעה ובמצרים מבלי סיבה, אחרי שכבר שלחו את בני ישראל מארצם במצות ה'. כי הנה בצדק ומשפט ומישרים נעשתה, לפי שאמר אויב, שהוא פרעה ועבדיו כשרדפו אחרי בני ישראל, **ארדוף אשיג** רוצה לומר שהוא לא היה רודף אחריהם להחזירם למצרים לעבדו, אבל הייתה כוונתו לרדוף ולהשיגם כדי לשלול שללם. ועם היות לישראל דברים מושאלים מאנשי מצרים, לא הייתה כוונתו להשיבם לבעליהם. אבל היה אומר כבר נתיאשו מהם הבעלים. ולכן הוא, כשישיג את ישראל, יקח כל אשר להם ויחלקם עם עבדיו ההולכים אתו למלחמה. וזהו אחלק שלל.

ואמנם ישראל, לא ישיבם למצרים, אבל יהרגם בחרבו כולם כאחד, וימלא נפשו מהם ומדמם להנקם מהם כרצונו. ובזה הדרך יורישים מהעולם בכבודו, לא כמו שיצאו ממצרים על אפו ועל חמתו. והוא אמרו **תורישמו ידי**, רוצה לומר כוחי ועוצם ידי.

ובעבור שכיון האויב הזה לכלות את כל זרע יעקב, לכן **ימינך ה' תרעץ אויב**. שאתה אלהינו **נשפת ברוחך, כסמו ים**, והוא הרוח אשר נשף באשמורת הבוקר, שאז נשפת והסכמת עליהם באותו רוח, באופן ששבו המים מאליהם וכסמו ים, עד שצללו במים אדירים כעופרת כבד שיורד למטה, ולא יציף ולא יעלה למעלה.

ועל זה ראוי לשבח ולומר **מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש**, רוצה לומר מי בכל

החזקים והגבורים שידמה לך ויעשה כמעשיך וכגבורותיך. לא גלגל ולא שכל נבדל, כי כל שרי מעלה יקראו אלים שנאמר **הבו לה' בני אלים**. וה' ית' נקרא **אל עליון ואלהי האלהים**. וכאלו אמר, לא ידמה אחד מהם אליך, לא בקדושה ובפרישות. וזה שפירש **מי כמוך נאדר בקדש**, רוצה לומר שקדושתך ופרישותך הוא תכלית ההידור והשלמות. וגם לא ידמה אחד מהם אליך בהיותו נורא כמוך. וזהו **נורא תהלות**, רוצה לומר שאתה נורא בתהילתך.

והם, אם כן, שתי שלמויות: קדושה ומורא. ועל זה אמר המשורר (שם צ"ט ב') **יודו שמך גדול ונורא קדוש הוא**.

עוד זכר שלמות אחרת, שלא ידמה לו בו נמצא אחר, והוא אומרו עושה פלא. רצונו לומר, שאתה משנה הטבעים ברצונך, מה שלא יעשה שום נמצא אחר, שכל פעולתיהם מסודרות מוגבלות ולא על צד הפלא.

הנה אם כן, אמרו **מי כמוך באלים ה'**, הוא כלל ופרט. אותו שאין כמוהו לא בקדושה ולא בהיות נורא, כמאמר המשורר (תהלים פ"ט) **אל נערץ בסוד קדושים רבה, ונורא על כל סביביו**. ולא בהיותו עושה פלא, כי הוא **עושה נפלאות גדולות לבדו**. והמפרשים פירשו נורא תהלות שירא האדם מלהגיד תהלותיו פן ימעטו, כי מי ישמיע כל תהלתו. וגם נכון הוא.

ואחרי ששיבח והגדיל נס הים, סיפר התועלות שנמשכו ממנו לישראל:

התועלת הא', נטית ימינך תבלעמו ארץ. רצונו לומר, הראית גודלך ויכולתך החזקה, כי במה שנטיית ימינך בלעה הארץ את המצרים במכות שהכית אותם. ואפשר שאמר זה לפי שהים השליך הפגרים המתים אל היבשה, ופתחה הארץ את פיה ובלעתם, וניתנו לקבורה. ואמר **נטית ימינך**, בדרך המשל, כגיבור הנלחם עם חגבים ויתושים, שבנטות ימינו יאבדם מן העולם.

והתועלת הב' הוא, שיצאו בני ישראל מגלותם. ועל זה אמר **נחית בחסדך עם זו גאלת**. ונחית אינו עבר במקום עתיד, אבל הוא עבר כפשוטו. והוא מלשון לך נחה את העם. כלומר הבאת והנחית בעמוד הענן יומם ובעמוד האש לילה העם הישראלי אשר גאלת. **והתועלת הג'** הוא שעקב זה תקרבו להר סיני, ותיתן להם תורה ומצוות. ועל זה אמר ניהלת בעזך אל נוה קודשך, שהוא הר סיני. כמו שפירש **הראב"ע**. והנה זכר משה בשירתו עניין תורה, לפי שכבר יועד עליו.

עוד זכר **תועלת ד'**, שנמשך מזה הפלא, והוא ששמעו עמים מקריעת ים סוף וטביעת המצרים בו, וירגזון מהלחם בישראל, כי יאמרו גואלם חזק. וזכר יושבי פלשת, שאם יעברו בארצם יפחדו מלהלחם בהם, ולא ימנעו מעבור בארצם. אז נבהלו כשמעו זה אלופי

אדום, ואילי מואב, והם שמות לשרים אשר ביניהם. כי באדום היו אלופים, ובמואב אילים, שרוצה לומר חזקים ושרים.

והראב"ע כתב שקרא כאן לשרי אדום אלופי, מלשון אלופינו מסובלים. וקרא לשרי מואב אילים, שהוא לשון כבשים. וכל זה להגיד גנותם, שכל כך פחדו ורגזו מזה, שלא נשארה בהם גבורת אנשים. וכן נמוגו לבבות כל יושבי כנען, כדברי רחב הזונה. ועל כן התפלל משה: תיפול עליהם אימתה ופחד, כנגד העמים והפלשתים ואלופי אדום ואילי מואב, שהיו ישראל עתידים לעבור בארצם. ולכן אמר **עד יעבור עמך ה'**, וכפל בדרך השיר, **עד יעבור עם זו קנית**.

וכנגד יושבי כנען אמר, תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, שהוא ארץ ישראל שנתת אותה נחלה לאבותינו. ומפני שאמר לשון תטעמו, והנטיעה לעצים הטובים היא בהר, קרא כל ארץ ישראל הר נחלתך. ואמר ששם יהיה מכון לשבתך, רוצה לומר שתשרה שכינתך שמה, על עמך שכבר פעלת אותו וייחדת אותו מקום וארץ נבחרת לעבודתך, באמצעות בית מקדש ה' שכונו ידיך. כי הכינו בית המקדש של מטה כנגד בית המקדש של מעלה. ובמקום ההוא ה' ימלוך לעולם ועד, שתמיד תהיה מלכותו על עמו במקום הקדוש ההוא.

סיום השירה

ואמנם אמרו אחר כל זה **כי בא סוס פרעה**, יראה שאין לו עניין, כי כבר אמר זה עצמו בשירה פעמים הרבה.

ודעת המפרשים היא, שבעבור שהאריך בדברי השירה, חזר לסיים במה שהתחיל בו. **ואחרים אמרו**, שאין זה מן השירה, אבל שהם דברי התורה להודיע סיבת השירה. **וכל זה בלתי נכון**.

אבל ענינו קשור עם **ה' ימלוך לעולם ועד**. והיא, שדרכו של עולם שמי שיציל עם אחד מידי עושקו, ראוי שימשול עליו ויכניעו לעובדו. הלא תראה זה בדברי ישראל, שאמרו לגדעון (שופטים ח' ל"ג) משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך, כי הושעתנו מיד מדין. ויפתח אמר ג"כ (שם י"א ט') אם משיבים אתם אותי להלחם בבני עמון, ונתן אותם ה' לפני, אנכי אהיה לכם לראש. ויאמרו זקני גלעד אל יפתח, ה' יהיה שומע בינותינו, אם לא כדברך כן נעשה.

ועל זה הדרך נאמר כאן: ה' ימלוך לעולם ועד, רוצה לומר ראוי שה' יהיה מולך עלינו לנצח, מפני שבא סוס פרעה ורכבו ופרשיו בים, וישב ה' עליהם את מי הים, באותו זמן ובעת שבני ישראל היו עדיין הולכים ביבשה בתוך הים. כי הנה בעבור התשועה הגדולה הזאת, ראוי שימלוך ה' על העם שהגדיל לעשות עימהם ככה לעולם ועד ולנצח נצחים.

סיפרה תורה, שמרים שהייתה אשה נביאה אחות אהרן, רוצה לומר שבמדרגת הנבואה

הייתה כאהרן אחיה לא כמשה, שגם היא כאשר שמעה דברי משה וישראל בשירתם, אמרה גם היא שירה לנשים דוגמת מה שאמרו ישראל: **שירו לה' כי גאה גאה, סוס ורכבו רמה בים**. ויראה שנאמר כאן אחות אהרן, לפי שבשירה הזאת נזכר משה ומרים, והיה גנאי לאהרן שלא נזכר בה. לכן הזכירו בערך מרים שהייתה אחותו.

שמות טו, כב – טז, לו

ויש לשאול בכאן שאלות

השאלה הא'

למה לא נזכרו כאן המסעות כמו שהיו. והנה הכתוב בסדר מסעי אמר ויסעו ממרה ויבואו אלימה, ויסעו מאלים ויחנו על ים סוף, ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין. ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ויסעו מדפקה ויחנו באלוש ולמה לא נזכרו כאן כל המסעות האלה.

השאלה הב'

מדוע התחיל הקדוש ברוך הוא במסע הזה במדבר להביא את ישראל לחסרון מים, בהיות המים דבר הכרחי מאוד, כל שכן לעם רב כמוהו. ואיך יוכלו ללכת שבעת ימים מבלי מים, ומרה תהיה באחרונה שהביאם מרתה ושם מצאו מים, אבל מרים הם. ואם רצה לעשות עימהם נס, יותר טוב היה שיספיק צורכם במדבר ההוא מתחילתו עד סופו, לא שתהיינה ההתחלות קשות ורעותי שלא יוכלו לסבול אותן כמו שהיה בענין המים.

השאלה הג'

באומרו **שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו**. כי מה היה הניסיון הזה, ולמי ניסה? אם לעם והם היו מבקשים מים לצורכם, ראוי היה להם להתלונן. ואם היה הניסיון שניסה החוק והמשפט, ראוי לבאר ענינם בזה.

השאלה הד'

בפסוק והיה אם שמוע תשמע, כי איך יאמר שאם ישמעו בקולו וישמרו מצוותיו יהיה שכרם שלא תחול עליהם המחלה שחלה על מצרים, כי מצרים היה אויב חרף ה', ואיך יהיה שכר העובד שלא יענש בעונש המורדים? ומה ענין **כי אני ה' רופאך**, כי במקום שאין מחלה אין צריך רופא.

ולמה אמר א' אם שמוע תשמע, ב' והישר בעיניו תעשה, וג' והאזנת למצותיו, וד' ושמרת כל חוקיו - והם ד' מאמרות, כולם נכללים כאחד. ולמה לא זכר משפטים?

השאלה ה'

למה התלוננו בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר. כי הנה שם במדבר סין לא היה להם חסרון מים. ואם על חסרון הלחם, היה ראוי שיפרשהו הכתוב כמו שביאר חסרון המים. ומה ענין אומרו **במדבר**, הלא ידענו שבמדבר היה זה, וכבר נאמר ויבואו כל עדת בני ישראל מדבר סין, ולמה א"כ נאמר כאן במדבר.

השאלה הו'

אם היה שישראל דברו שלא כהוגן באלהים ובמשה, באומרם **מי ייתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר כי הוצאת אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב**, למה לא נענשו עליו כמו שנענשו בקברות התאוה, שאמרו כדומה למאמרים האלה. והיו התלונות שוות והתרעומות שוות.

השאלה הז'

באומרו **הנני ממטיר לכם לחם מן השמים**, כי הנה המן היה מתיילד בחלק השני מהאוויר האמצעי, ולמה אם כן יחסו לשמים, האם כל הדברים היורדים מהאוויר על הארץ נאמר שירדו מן השמים? ובפירוש הפסוק אפרש ערים גדולות ובצורות בשמים (דברים כ"ח); ויפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך - ודומיהם לפי אמיתתם. גם שהפסוק הזה היה ראוי שייכתב אחרי **שמעתי את תלונות בני ישראל**.

השאלה הח'

באומרו **למען אנסנו הילך בתורתי אם לא**, כי מה הניסיון שינסה אותם בתת אליהם לחם לאכול דבר יום ביומו, והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו, והיה משנה וגו' זה היה חסד גדול, לא ניסיון.

השאלה הט'

במאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל, **ערב וידעתם וגו' ובוקר וראיתם את כבוד ה'**. כי אם היה הדיבור האלהי, הנני ממטיר לכם וגו', נאמר למשה בלבד, למה נשתתף אהרן עמו בהגידו אותו אל העם? וכאשר הוצרך לפרשו, תראה שמשה לבדו פירש, שנאמר ויאמר משה בתת ה' לכם וגו'.

השאלה הי'

מה ראו משה ואהרן ליחס לבשר ההוכחה כי השם הוציאם ממצרים, וללחם לראות הכבוד. ולמה לא היו שניהם, הבשר והלחם, מורים שהשם הוציאם ממצרים ומשגיח בהם ויראו באמצעות שניהם כבוד ה'. עד שמפני זה כתב **הראב"ע** שבפסוק ובוקר קשור עם מה שלמעלה, ששני אותות ניתנו על זה, האחד בבוקר והשני בערב. ואין הכתוב סובלו כי לא אמר ערב ובוקר וידעתם, כמו שכתב **הרמב"ן**.

השאלה הי"א.

בדברי משה **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול וגו'**, כי הנה ייראה שאין בפסוק הזה גזרה, כי לא פירש בתת ה' להם בשר ולחם בשמעו את תלונותיכם, מה יהיה אז, כי אמרו ונחנו מה, אינו גזירת הפסוק.

השאלה הי"ב.

אם היה שהקב"ה אמר למשה מהלחם בלבד, הנני ממטיר לכם לחם, איך הוציא מלבו לייעד בבשר אשר לא נאמר לו ממנו דבר. האם נאמר שלחם כולל לבשר ולפת כדברי **הראב"ע**, אין ראוי לקבלו, כי הם בתלונותם הפרידו זה מזה, באומרם בשבתנו על סיר הבשר, באוכלנו לחם לשובע. ואיך ישיבם השם בלחם בלבד? אף כי הבדיל הבשר מהלחם בזמן נתינתו ובמצוותיו, ואם היה הכל נכלל בלחם, היה הדין בשניהם אחד.

השאלה הי"ג.

אם השם כבר אמר למשה **הנני ממטיר לכם לחם וגו'**, ומשה ואהרן כבר הגידו היעוד ההוא לכל העדה, ומשה ביארו והגבילו בזמנים, בשר בערב ולחם בבוקר, מה צורך היה אחרי כל זה לצוות שיקרבו לפני ה', ולא י זה צורך הייתה אותה הקריבה. ומאמר השם למשה שמעתי את תלונות בני ישראל, דבר אליהם בין הערבים תאכלו בשר ובבוקר תשבועו לחם וידעתם כי אני ה' אלהיכם, ולא אמר הוצאתי אתכם ממצרים, כמו שאמרו משה ואהרן.

השאלה הי"ד.

אם יעדם שיאכלו בשר, איך לא צווה אותם איך יאכלהו, האם בשחיטה או בנחירה, כמו שאמרו **חז"ל** שנרמז בשליו המתאוים, באמרו וישטחו להם שטוח. ואם יבוא להם הבשר בשבת או ביום השישי בשר יומיים.

השאלה הט"ו.

אם במקום הזה נתן להם בשר ומן לאכול, איך אח"כ בקברות התאוה אמרו ישראל מי יאכילנו בשר, ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו.

ומה שכתב הרמב"ן שלא היה להם הבשר לשובע, והיו גדולי העם לוקטים אותו, או שהיה מזדמן לחסידיהם וצעיריהם היו תאבים לו ורעבים ממנו.

חלילה לאל מזה. כי אין כילות לפניו ית', והכתוב אומר ותעל השלו ותכס את המחנה, שיורה על הריבוי וההפלגה.

השאלה הט"ז.

באומרו **ותעל שכבת הטל.** זזה כי הטל והמן היה יורד מלמעלה, כמו שאמר וברדת הטל על המחנה. ואיך אמר א"כ בו לשון עליה. גם שכאן נאמר ותעל שכבת הטל, והנה על פני המדבר דק, מורה שהיה הטל למעלה והמן תחתיו. ולכן בהעלות הטל, נראה המן שהיה תחתיו. אמנם בסדר בהעלותך נאמר סותר לזה, (במדבר י"א ט') וברדת הטל על המחנה לילה, ירד המן עליו. זזה מוכיח שהיה המן על הטל. ובפירוש הפסוק אודיעך בזה דעות המפרשים.

השאלה הי"ז.

באומרו **ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, כי לא ידעו מה הוא.** והיא שאם היו הדברים האלה בדרך שאלה, היה ראוי שיאמר וישאלו איש אל אחיו מן הוא. ואם היו הודעה, שאמרו זה לזה שהיה מן, איך אמרו עוד, כי לא ידעו מה הוא.

השאלה הי"ח.

במצווה שצווה השם במן, אם ראשונה, למה צווה ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו. ואמר זה הדבר אשר צווה ה', לקטו ממנו איש לפי אוכלו עומר לגולגולת מספר נפשותיכם. ומה טעם בזה, ולמה לא הניח הדבר לרצונם לקחת ממנו אם מעט ואם הרבה כבשר. ואם שנית, למה לא יתירו ממנו עד בוקר, והנותר וירם תולעים ויבאש.

השאלה הי"ט.

כיון שהעיד הכתוב **ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעט וגו'.** והוא מה שצווה אותם עומר לגולגולת, למה אמר וימודו בעומר ולא העדיף המרבה והממעט וגו'. ואם היה לפרסם הנס, שלקחוהו באומד או בהזדמן, וכאשר מדדו אותו מצאוהו מצומצם עומר לגולגולת, יישאר לשאול טעם הנס הגדול ההוא.

השאלה הכ'

באומרו וילקטו אותו בבוקר בבוקר, איש כפי אוכלו, וחס השמש ונמס. שיראו שמה שנלקט בבוקר היה נמס כחום השמש, ואיך יתפרנסו א"כ ממנו.

ואם העניין כדברי אונקלוס, שהמן הנשאר בשדה שלא לקטו היה נמוס, יקשה למה לא התפרנסו ממנו למחרתו ויישאר ויעמוד בעצמו. וגם יקשה למה אותו שנשאר בשדה לא הרים תולעים ויבאש, כמו הנלקט שנשאר למחרתו והיה ראוי שיהיה הדין שווה בנותר בשדה ובאוהל.

השאלה הכ"א.

באומרו על היום השביעי היום לא תמצאוהו בשדה, כי למה לא היה יורד המן בשבת לישראל, כי מבלי יגיעה היו לוקטין אותו, והיה נאכל כמות שהוא. ואם לכבוד השבת האם יהיה ראוי שבשבת לא יצא השמש על הארץ כשאר הימים ולמה אמר שנית ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו.

השאלה הכ"ב.

למה אמר הקדוש ברוך הוא על יציאת העם בשבת ללקוט ולא מצאו, **עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי**, כאלו עברו בפועל על התורה כולה ועל תרי"ג מצוותיה. ולמה אמר **ראו** כי ה' נתן לכם השבת ולא אמר **דעו**.

השאלה הכ"ג.

באומרו **והמן כזרע גד לבן וטעמו כצפיחית בדבש**, כי הנה בסדר בהעלותך נאמר על המן **והיה טעמו כטעם לשד השמן**, ולא כטעם צפיחית בדבש. ומאין בא החילוף הזה בטעם המן.

השאלה הכ"ד.

למה זה צווה בהנחת המן למשמרת מלא העומר ממנו, כמו שאמר משה לישראל זה הדבר אשר צווה ה' מלא העומר ממנו. וכן ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת ותן שמה מלוא העומר מן, ולא הגבילו בעומר.

השאלה הכ"ה.

באומרו **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת**, וחזר לומר שנית **את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען** והוא כפל ומותר. **וחז"ל** אמרו (קדושין ל"ח) פסק המן באדר יום ז' בו, שבו מת משה, ונתפרנסו ישראל מהמן שלקטו בו עד י"ו בניסן שהקריבו העומר. והוא א"כ נס אחר, שלא הבאיש, ושיספיק כמות קטן זמן הרבה לעם גדול.

והנני מפרש הפסוקים באופן שיותרו השאלות האלה כולם

שמות טו, כב-כו

אמרו חז"ל שהסיעם משם בעל כרחם כדי למהר ביאתם אל הר האלהים. ולפי שקצת העם היו מתעכבים שם על הים מפני הביזה, שכל היום היה יוצא מהים מהנטבע בו ותכשיטי סוסייהם. ואפשר שהיו ישראל יראים מהכנס במדבר הגדול והנורא, ולזה משתעשעים שם על שפת הים. ולכך הוצרך משה להסיעם משם בעל כרחם.

והיותר נכון הוא שבמסע הזה משה עצמו צווה אותם לנסוע, מאשר לא הכין עדיין דגליהם ונשיאיהם וסדר תקיעותיהם וסדר מסעיהם עד בואם אל הר סיני. אמנם עמוד הענן שהיה נוסע לפניו, עם היות שהיה הולך לפניו עד שיעברו את הים, לצורך ההעברה וטביעת המצרים כמו שנזכר, הנה אחרי שנגמר אותו העניין, לא היה הולך העמוד לפניו. כי היה משה רבנו מנהיגם והולך לפניו. אבל כשראו שלא מצאו מים במרה, חשבו שבעבור שהסיעם משה באותו מסע קרה זה, שלא ידע המקום הראוי לחנות בו, שהיה מקום מים. ולכך לא נסעו ממרה אלא בנסוע הענן, שהוא הנקרא פי ה'. וכמו שיתברר אחר זה.

אך כאשר לקח משה את האהל ונטה לו מחוץ למחנה, הרחק מן המחנה, והיה כל מבקש ה' יבא אצלו, נתייקר משה מאוד בעיניהם. ובבואו אל אוהלו קם העם והשתחוו איש פתח אוהלו. וענן ה' היה על אוהל משה, לא יסור משם.

ומחנה ישראל היה י"ב, מיל ומשם והלאה היו נוסעים בהעלות הענן. ועל פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. אמנם במסע הראשון הזה לא נסעו על פי הענן, כי אם במצות משה שצווה אותם לנסוע, ללכת אל הר האלהים. וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף, ויצאו אל מדבר שור. וקרוב לזה הוא דעת **הראב"ע**. ומדבר שור הוא איתם שקדם זכרו.

וסיפר הכתוב שהלכו דרך שלושת ימים ולא מצאו מים, וזה היה צער גדול לעם כבד כזה, טף ונשים ומקנה רב, לעמוד שלושת ימים מבלי מים. וכל שכן בהיותם עוברי דרכים. ולכן אחשוב שמשה רבנו הגיד להם שלא היה מים בדרך ההוא, ולכן הם הוליכו עימהם מפי החירות מים ויין בחמת ובנאדות ושאר המשקים שמהם שתו בצמצום הימים ההם. ואין ספק שטבע המדבר ההוא חייב חסרון המים, והם לא היו ראויים להיעשות להם נס.

ויש מהמפרשים שאמרו, שמפני מה שדברו כנגד משה על הים, המבלי אין קברים וגו' הביאם הקדוש ברוך הוא במצוקה הזאת. על המים חטאו, על המים נענשו. **והיותר נכון בעיני** הוא, שמפני שהיה הקדוש ברוך הוא עתיד לתת להם בסני תורה

ומצוות, הוצרך במסעות הראשונות האלה להביאם בצרות ומצוקות באופן שיתחננו לפניו, והוא ימלא את צורכם, וידעו כי יש אלהים בישראל שהוא המוציא נזלים מסלע, וגם לחם יוכל לתת, כי הכל בידו כחומר ביד היוצר. ובזה יקנו לימוד מועיל, שבצר להם ישחרוהו וימצא להם.

הנה א"כ להדריכם בשלמות האמונות והדבקות עמו ית', צריכים לקבל התורה. והביאם בניסיונות אלה. ומפני זה לא קבלו עונש כלל על דבריהם אשר דברו בזה, לפי שמרוב שיחם וכעסם דברו.

והנה לא זכרה התורה פה מסעות אחרות פרטיות, כמו דפקה ואלוש שבין מדבר סין ורפידים, לפי שלא בא הכתוב לזכור כאן אלא המסעות שנעשה בהם שום חידוש ודבר רשום. ושאר המסעות, שלא נעשה בהם דבר מחודש, לא נזכרו אלא בזיכרון מסעות בני ישראל.

והותרו בזה שתי שאלות הראשונות הא' והב'.

ואמר **וילונו העם על משה לאמר מה נשתה**, להגיד שלא הכעיסוהו בדברים רעים, ולא אמרו לו תנה לנו מים לשתות, לפי שהיו עדיין עיניהם מלאות מיכולת השם וחסדיו אשר עשה עימם להפליא בים. ולכן לא דברו בזה דיבור שלא כהוגן בפעם ההוא, ולא הייתה תלונתם על צד התרעומת, אלא כאומר: אדוננו, הביטה וראה במים האלו, מה נשתה מהם, כי הם מרים ועבים וגסים, ואינם ראויים לשתות.

ולכך לא נענשו על התלונה הזאת. גם מרע"ה, כשזכר להם עונותיהם במשנה תורה, אמר **ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים...**, לא זכר מרה, לפי שבמרה כהוגן שאלו, כיון שסבלו צימאון שלוש ימים בימי הקיץ, ואח"כ מצאו מים מרים. ולבד אמרם מה נשתה, רצונו לומר עיין כמה צער יש לנו, כי אין המים האלו ראויים לשתות. ומשה צעק אל ה', לפי שראה צרת העם ומצוקתם כי רבה היא. ויורהו ה' עץ, וישלך אל המים וימתקו המים. **וחז"ל** אמרו, שהיו המים קודם לכן מתוקים, ונמררו אז. והיה כל זה לניסיון ולקבוע בנפשם מידת הביטחון.

ועל זה אמרו **חז"ל** (ע"פ ילקוט שמעוני בשלח רנו)

ויורהו ה' עץ, רבי **יהושע בן קרחה** אומר הרדופני היה. **רבי אליעזר** המודעי אומר עץ זית היה... **רבי שמעון בן גמליאל** אומר בוא וראה כמה מופרשין דרכיו של מקום מדרכי בשר ודם. בשר ודם במתוק מרפא את המר. אבל הקב"ה אינו כן, אלא במר מרפא את המר. הא כיצד? נתן המחבל לתוך דבר שנתחבל, כדי לעשות בו נס.

ומכל מקום, בין למר ובין למר, דבר מר היה.

וּכְתַב רַבֵּנוּ **חַנְנָאֵל**, כִּי מָה שֶׁאֵמַר וְיִלְכוּ שְׁלוֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר, הִיָּה הַדֶּרֶךְ מֵהַלֶּךְ שְׁלוֹשֶׁת יָמִים, וְהֵם הִלְכוּ אוֹתוֹ בְּיוֹם אֶחָד. וְחִסְרוֹנָם מִיָּמִים יוֹם אֶחָד הִיָּה. וּבִיָּאֵר הַטַּעַם, שֶׁאֵין טַבְעוֹ שֶׁל בָּשָׂר וְדָם לְהִתְקַיֵּים שְׁלוֹשָׁה יָמִים בְּלֹא מַיִם, אֲפִי כִי הַטָּף וְהַנְּשִׁים מֵעוֹבְרוֹת וְתִינוּקוֹת שֶׁהֵיוּ שָׂם. וְהִיָּה הַנֶּס כְּפוּל: שֶׁהַמִּתִּיק הַמַּיִם הַמְרִים עִם דְּבַר מֶר. וְכֹל זֶה לְהוֹדִיעַם שֶׁהוּא יֵת עוֹשֶׂה נִפְלְאוֹת בְּכָל עֵת, אֲפִי עַל פִּי שֶׁבַדְרֵךְ הַטַּבְעֵי לֹא אֵי זֶה דְּבַר שִׁזְדָּמָן, יִתְפַּעַל וְיִשְׁתַּנֵּה וְיִתְהַפֵּךְ מִטַּבְעוֹ מֵאֵי זֶה דְּבַר שִׁזְדָּמָן. שֶׁהֵנָּה בַּמְצוּוֹת הַשֵּׁם, הַמַּיִם הֵם שֶׁהֵיוּ מְרִים מִפְּאֵת הָאָרֶץ שֶׁהֵיוּ עוֹבְרִים בָּהּ, מִתְקוֹ בַּעֲץ הַהוּא שֶׁנִּכְנַס בָּהֶם, בְּהִיּוֹת הָעֵץ דְּבַר מֶר. וּבְזֶה שֵׁם לְפָנֵיהֶם חוֹק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ.

ואמנם מה הוא **החוק והמשפט** ההוא, ולמי **נסה** שמה?

הַנִּכּוֹן הוּא, שֶׁשֵׁם שֵׁם לֹא הֵשֵׁם יִתְבַרֵךְ לְיִשְׂרָאֵל וּלְמַדּוֹ דַּעַת תּוֹרְנֵי אֲמִיתֵי, שֶׁהִיָּה חוֹק בְּעַרְכָּם, לְפִי שֶׁלֹּא הֵיוּ מְשִׁיגִים אֶת טַעְמוֹ, וְהוּא: **שֶׁהַבוֹטָח בֵּה' יִשׁוּבֵג, וְשֶׁבְכָל קְרָאֵם אֵלָיו יִשְׁמַע אֵל וְיַעֲנֵם, וְיַעֲשֶׂה עִימָהֶם נִסִּים וּנְפִלְאוֹת, כִּי זֶה הוּא הַחוֹק.**

וְהַדְּבַר הַנֶּעֱלָם שֶׁשֵׁם לָהֶם שֵׁם, כִּמוֹ שֶׁרָאוּ בְּעֵינֵי הַמַּיִם הַמְרִים שֶׁהַמִּתִּיקִם בַּתְּפִילָּת מֵרַע"ה, וְהוּא הִיָּה מִשְׁפָּט לְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב לְשָׁנוֹת הַטַּבְעֵי בַּתְּפִילָּת חֲסִידָיו, לְהַצִּיל מִמוֹת נַפְשָׁם וּלְחִיּוֹתָם בְּרַעַב.

וְשֵׁם נִסְהוּ, רֹצֵה לֹמַר שֶׁשֵׁם הַתְּחִיל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת נִסִּים עִם יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּרֵי כִי הֵנָּה שָׂאֵר הַנִּסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ עַד הֵנָּה הֵיוּ לְהַעֲנִישׁ אֶת הַמְצָרִים. אֲמֵנָם לְהַסְפִּיק צוֹרְכָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר מֵהַמְקוֹם הַזֶּה, הַתְּחִיל לַעֲשׂוֹת עִימָהֶם נִסִּים וּנְפִלְאוֹת לְצוֹרְכֵיהֶם. וְהִיָּה **נִסְהוּ**, מִלְשׁוֹן הַמַּסּוֹת הַגְּדוּלוֹת.

וְאִפְשָׁר לְפָרֵשׁ **וְשֵׁם נִסְהוּ** מִלְשׁוֹן נִסְיוֹן. וְהַחוֹק הוּא רֵמֵז לְהַנְהִיגָה. וְהַמְשִׁיל אוֹתוֹ הֵשֵׁם יִתְבַרֵךְ, וְאֵמַר הַכְּתוּב כִּי שֵׁם שֵׁם הַב"ה לְיִשְׂרָאֵל חוֹק וּמִשְׁפָּט, בּוֹ יִתְנַהֵג תְּמִיד. וְהוּא מָה שֶׁזָּכַר מִיד, וְהִיָּה אִם שֶׁמוֹעַ תִּשְׁמַע וְגו' כִּי הִיא אֲזַהֲרָה כּוֹלֵלֶת לְכָל הַמְצוּוֹת. וְשֵׁם נִסְהוּ אוֹתוֹ הַחוֹק, כִּי בְּעֵינֵיהֶם רָאוּ הַפֶּלֶא שֶׁנַּעֲשֶׂה בַּמַּיִם בַּתְּפִילָּת מֵרַע"ה.

וְחַז"ל אָמְרוּ (סְנֵהֲדָרִין ד' נ"ז) שֶׁבַת וְדִינִים בְּמֵרָה אִיִּפְקוּד.

וְהִיָּה הַחוֹק רֵמֵז לְשַׁבַּת, מִלְשׁוֹן בַּחוֹקוֹ חוּג. **וְהַמְשַׁפֵּט** רֵמֵז לְעִיקָרֵי הַדִּינִים שֶׁלִּימְדָם שֵׁם בְּקִיצוֹר. וְרָצוּ בְּזֶה, שֶׁכֹּאשֶׁר רָאוּ יִשְׂרָאֵל בְּעֵינֵיהֶם שִׁינוּי טַבְעֵי הַמַּיִם, הַכִּירוּ וִידְעוּ שֶׁהַקְּב"ה חִדֵּשׁ אֶת עוֹלָמוֹ, וּבְרָאוּ אַחַר שֶׁלֹּא הִיָּה. וְלִכֵּן צוּוּהָ שֵׁם לָהֶם עַל הַשַּׁבַּת, הַמּוֹרָה עַל הַחִידוּשׁ. וְגַם הוֹרָה לָהֶם הַפּוֹעֵל הַהוּא הַנְּסִי, שֶׁפִּלְס וּמֵאֲזַנֵּי מִשְׁפָּט לֵה' לְהִיּוֹת עֲזָרָה בְּצָרוֹת לְעַבְדָיו הַבוֹטָחִים בּוֹ. וְזוֹ הִיא פִּינַת הַיְדִיעָה וּפִינַת הַהִשְׁגָּחָה הָאֱלֹהִית, לְתַת לְאִישׁ כְּדַרְכּוֹ וּכְפָרֵי מַעֲלָלָיו, וְהוּא עִיקַר הַדִּינִים כּוֹלֵם.

וְהַר"ן בְּדַרְשׁוֹתָיו פִּירֵשׁ: **וְשֵׁם נִסְהוּ**, עַל הַחוֹק וְהַמְשַׁפֵּט שֶׁזָּכַר. יֵאֵמַר כִּי שֵׁם בְּמֵרָה שֵׁם לֹו חוֹק וּמִשְׁפָּט, וְשֵׁם נִסְהוּ אוֹתוֹ הַחוֹק, וְהוֹכִיחַ בְּנִסְיוֹנוֹ כִּי כּוֹחַ חוֹקוֹ וּמִשְׁפָּטוֹ יִסְפִּיק בְּהַסְרַת

המחלה, כמו שריפא את המים המרים בעץ מר הפך טבעו. לפי שהסיבה האלהית פעלה שם, לא הטבעית.

ומה שכתבתי אני הוא היותר נכון.

ואמנם אומרו והיה אם שמוע תשמע, פירש בו הרלב"ג שהייתה מחשבת ישראל שהי"ת הוא היה פועל הרעות, כדברי פרעה ראו כי רעה נגד פניכם, יען ראו הנסים כולם שנעשו במצרים ועל הים, שתמיד היה בהם רעה למצרים. ולכן יעדם פה, שאם ישמעו בקולו, לא ישים בהם המחלה אשר שם במצרים, כי אין מדרכו להיות תמיד פועל הרעות. וזה הוא כי אני ה' רופאך, פועל הטוב בעצם.

והר"ן כתב, שענין **כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך**, כאומר כל המחלה אשר בטבע, ואשר שמתני במצרים, לא אשים עליך. לא זו ולא זו. ויחסר בכתוב ה' כמו **שמש ירח עמד זבולה**. ולפי שבני אדם הרופאים ירפאו במקרה לא בעצם, לפי שאין בידם לשנות המזגים ולהסיר המחלה מעיקרה, אמנם השם יתברך הוא מסיר אותה באמצעות כל דבר שירצה, בין שיהיה דומה לה או הפכי אליה. לפי שפעולותיו אינם משועבדות אל הכלים, אבל הכלים משועבדים אליהן. לכך אמר **כי אני ה' רופאך**, רוצה לומר שאוכל להסיר המחלה ממך באמצעות אי זה דבר שארצה, כמו שעשיתי למים האלה.

והנכון בעיני, שהנה כל החוליים שייקרו לבני אדם, הם דוגמת מכות מצרים. כי לא יחלה האדם אלא להיפסד מזג אחד מן הליחות אשר בו, שהם כפי ארבעת היסודות. והנה כל מכות מצרים, היו מהם בהפסד יסוד המים, ומהם בהפסד יסוד הארץ, ומהם בהפסד היסודות הקלים אש ואויר. הרי לך שכל תחלואי בני אדם בהפסד יסוד מהיסודות וליחה מהליחות שבו, והם כולם אם כן דוגמת מכות מצרים. ולכן אמר יתברך לישראל, **אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך**, להיות נכנע לפניו כעבד לפני אדוניו, **והישר בעיניו תעשה** במצות המעשיות. וביאר, שאין פירוש אומרו אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, שתגיע למעלת הנבואה, ולשמוע דבר ה' בנביאים. אלא שתאזין מצותיו לעשות אותם. ועל זה אמר **והאזנת למצותיו**. וגם אין עליך לחקור על המצוות אם הם ישרים ומשפטים צדיקים אם לא, אלא שיהיו בעיניך כחוקים שטעמם בלתי מושג אצלנו.

הנה אם כן אמרו **והאזנת למצותיו**, הוא פירוש **אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך**. ואמרו **ושמרת כל חוקיו**, הוא פירוש מה שאמר **והישר בעיניו תעשה**. הנה בזאת ההנהגה תדע לך באמת, **שכל המחלה אשר שמתני במצרים**, המתחייבת מהפסד היסודות, **לא אשים עליך**, כי לא אעזבך להינזק מהן, **כי אני ה' רופאך**, והדבר מוטל עלי לרפא אותך. ולכן אשמרך מהמזיקים שלא יגע בך רע.

ואמר **לא אשים עליך**, לפי שהקב"ה סיבה ראשונה לכל הדברים, וכאלו אמר לא יפלו בך

כי אני רופאך, ועלי לתקן היסודות והליחות אשר בך. ואפשר שרמז בזה למכת הדם במצרים, שמי היאור שהיו מתוקים כשהכה משה אותם במטהו, אותו העץ הפכם למרים. ועתה במרה, היה הדבר בהפך, שבהיות המים מרים, העץ שהשליך משה בהם השיבם מתוקים. והיה זה לפי שהמצרים היו מורדים ופושעים, ולכן היה להם המתוק למר. אבל ישראל בהיותם שומרי מצווה - ישימו מר למתוק.

והותרו בזה השאלות הג' והד'

והראב"ע פירש, אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך בדעות ובאמונות והישר בעיניו תעשה על מצות עשה והאזנת למצותיו על מצות לא תעשה ושמרת כל חוקיו להתבונן בהם, ומה שכתבתי הוא היותר נכון.

והנה בא הפסוק הזה קצתו בלשון המדבר יתברך, וקצתו בלשון משה השליח, ממנו לנוכח וממנו שלא לנוכח. לפי שהוא ית' מושג מפעולותיו, ובלתי מושג מפאת עצמו. ומכאן תקנו חז"ל במטבע הברכות ברוך אתה השם אשר קדשנו במצותיו וצונו, כמו שכתב הרמב"ן.

שמות טו, כז – טז, ג

ספר הכתוב, שבאו אלימה. והיה ראוי שיאמר ויסעו ממרה, כמו שנאמר בשאר המסעות. ובאלה מסעי גם כן ויסעו ממרה ויחנו באלים. ולכך נראה שהיה זה מסע קטון. ועם זה תדע לך למה כשהלכו שלושת ימים במדבר ולא מצאו מים חנו במרה, שהיו שם המים רעים, והיה להם ללכת עוד מעט עד אלים ארץ נחלי מים. אלא שהקב"ה הביאם שמה לנסותם ולהרגילם בשלמות אמונותיו. כי כל המסעות האלה, עד בואם לסיני, היו לזה התכלית כמו שביארתי.

וזכר הכתוב שמצאו באלים י"ב עינות מים ושבעים תמרים, להודיענו כי בארבעים שנה שהלכו במדבר לא מצאו מים בשום מקום תאנה וגפן ועץ פרי, רק באלים לבדו. לכך נזכר כאן זה החידוש. ורמז להם בזה שהיה עומד להם זכות הי"ב שבטים, שהיו י"ב עינות מים טהורים. ושבעים תמרים, כנגד שבעים זקנים. ואמר ויחנו שם על המים, להגיד שלא חנו שם בעבור התמרים, כי בהגיעם שמה שלחו ידיהם ואכלום כולם. אבל חנו שם בעבור המים הטובים שמצאו.

וסיפר הכתוב עוד, שבאו אל מדבר סין אשר בין אלים ובין סיני, בט"ו יום לחודש השני לצאתם ממצרים, הוא חודש אייר. להגיד שאז כלה להם הלחם אשר הוציאו ממצרים, שלא יכלו לשומרו מן העיפוש יותר מאותם שלשים יום, לפי שלא עשו נקודים וגם צדה לא עשו להם. וכן אחז"ל (קידושין ל"ח) שאכלו משיירי הבצק ששים ואחת סעודות.

וכלל העניין שבאותו חודש ימים אכלו בני ישראל את לחמם וכל מקניהם, וגם התמרים אשר באלימה. ומפני זה התלוננו על משה ועל אהרן במדבר. ואין פירוש במדבר שהייתה תלונתם בהיותם במדבר, כי כבר נאמר שבאו אל מדבר סין. אבל עניינו, שעיינו בעניין המדבר שהיו עתידים ללכת בו, וראו שלא היה שם לא לחם ולא בשר, ובמה יתפרנס העם הרב והכבד ההוא. ולזה הייתה תלונתם במדבר, רוצה לומר בעניין המדבר, למה משה ואהרן הוציאו ממצרים. כי מוטב היה ששם ישרשם באמונות השם ית', ושם יעבדוהו.

וגם התלוננו בעניין המדבר, למה בצאתם ממצרים לא נחה אותם דרך ארץ פלשתים, והביאם הדרך ההוא דרך המדבר, בהיותו ארץ ערבה ושוחה. כי מתחלה היו סבורים שיבואו אל הערים אשר סביבותיהם בימים מעטים, ועתה אחרי חודש ימים שיצאו ממצרים, בראותם שעיר מושב לא מצאו, אמרו בלבם כולנו מתים במדבר הגדול הזה. ואמרו מי ייתן מותנו ביד השם בארץ מצרים. כאומר, אין אנו בועטים במלכות שמים, ולא סרים מאחרי ה' חלילה, אבל מי ייתן מותנו ביד ה' באמונתו ובעבודתו בארץ מצרים, בשבתנו על סיר הבשר, באוכלנו לחם לשובע. כי טוב היה לנו למות שם בעבודתנו, יותר מהיותנו במדבר השממה הזה בני חורין.

והתבונן אמרו בשבתנו על סיר הבשר, באוכלנו לחם לשובע. כי כבר נודע שבארץ מצרים הבשר הוא ביוקר רב, והדגה בזול מאוד. ולכן אמרו בקברות התאוה זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, ולא דברו בבשר. ולכן אמרו כאן, שכאשר היו זוכים במצרים לאכול בשר, היו מתקבצים ויושבים אבות ובנים סביב הסיר, שפות הסיר שפות. וזה הוא בשבתנו על סיר הבשר, שהיו שם מתקבצים ומקוים מתי יתבשל הבשר לאוכלה. ובהיותם שם סביב הסיר, היו אוכלים לחם לשובע. רוצה לומר, פת לבדו. כי היה אצלם החיטה בזול והבשר ביוקר גדול.

ואמרו כי הוצאתם אותנו, לפי שהיה דעתם תמיד שמבלי מצוות השם משה ואהרן מעצמם הוציאו ממצרים, ושהיה דרכם במדבר מעצתם הנבערה, ולא במצות ה'. כי לא הייתה עצה נכונה להוליך עם רב במדבר הגדול הנורא ההוא, כי בהכרח ימותו שם ברעב, שהיא מיתה קשה מהחרב.

הנה התבאר מזה, שישראל היה להם מקום להתלונן מהליכתם במדבר, מפני שלא היה להם לחם לאכול ולא בשר, כי כבר תם כל המקנה והלחם שהוציאו ממצרים, והם היו צריכים אל המזון בהכרח. ועם היות שדברו על הים כזבים, לאמור שמשה ואהרן הוציאו ממצרים, אין ספק שהייתה שאלתם ובקשתם ראויה והכרחית מפאת המדבר. ולכן לא נענשו עליה. אמנם בקברות התאוה שהיה להם לחם מן השמים לשובע, והם לתגבורת התאוה והזוללות שאלו בשר, היה מן הראוי שיענשו עליו. גם שמאחר שכבר פעם אחרת שאלו בשר וניתן להם, לא היה ראוי שישאלוהו בתרעומת בקברות התאוה, ולא שיאמרו מי יאכילנו בשר, כאלו היו ממעטים ביכולת האל ית'. ומפני זה אף אלהים חרה בהם,

ויהרוג במשמניהם.

והותרו בזה השאלות הה' והו'.

אברבנאל שמות פרק טז.

שמות טז, ד-יג

אמר הקדוש ברוך הוא למשה, הנה עניין הבשר אינו מזון הכרחי, והוא שאלת זוללות ומילוי מעיים ותאוה גוברת. גם שהבשר מוליד באדם דם זדוני ואכזרי. ומפני זה תמצא שהחיות והעופות הטורפות אוכלות הבשר, הם אכזריות ורעות. אבל הצאן והבקר, תרנגולים תורים ובני יונה, שמתפרנסים מעשב השדה, אין בהם אכזריות ולא רשע. ולכן ייעד הנביא שבזמן הגאולה העתידה, אריה כבקר יאכל תבן. וביאר הסיבה בזה באומרו לא ירעו ולא ישחיתו וגו'.

הנה מפני זה לא אמר הקדוש ברוך הוא למשה שיתן לישראל בשר, כ"א לחם, שהוא מזון נאות והכרחי למזג האדם. וזה הוא הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, רצונו לומר ככה היה דעתי, אף שלא היו מתלוננים, להמטיר. והם כמו שיורה המטר, וכאשר ירד הגשם על הארץ, לחם מן השמים. כי אמר לחם על הפת, או על הדבר העומד במקומו. ובעבור שהיו עושים מהמן פת, כמו שנאמר ועשו אותו עוגות במקום לחם, קרא את המן כאן בשם לחם. כאלו הודיעו שימטיר עליהם מזון שיעמוד להם בהזנה במקום הלחם. באומרו מן השמים, אינו להגיד שיתילד באויר, כי מה צורך היה להם בזאת ההודעה היכן יתילד, אף כי באומרו הנני ממטיר לכם לחם, כבר יוכן שיבוא כדרך המטר המתילד באויר.

אבל אמר מן השמים, להודיע שהלחם אשר ימטיר להם לא יהיה חיטה ושעורה שיצטרכו לטוחנו וללוש אותו ולאפות אותו בתנור כלחם אשר אתנו היום, כי כמו שהוא יורד יוכלו לאוכלו. גם שלא יאכלו אותו לתכלית התאוה, וגם לא יעשו ממנו סחורה כאשר יעשו בני אדם בחיטה ובשעורה, כי זה יהיה לחם מן השמים, רוצה לומר נתון מפאת ההשגחה העליונה. ולכן יהיו לקיטתו ושמירתו ואכילתו תיקונים אליהם כפי השכל האלהי, ולא כפי התאוה החומרית. כי הנה לא ייוחס דבר לשמים להיותו בעליונות האויר, אלא להיות התחלתו מן השמים. וכן יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארץ, שעניינו שמפאת ההשגחה יסדר הקדוש ברוך הוא הגרמיים השמימיים שיחייבו מטר על הארץ. וכן ערים גדולות בצורות בשמים, עניינו מפאת המערכה השמימית, היו גדולות ובצורות, כפי המזל המושל בשעות שיוסדו בניניהן.

וכן אמרו בכאן לחם מן השמים, הוא להגיד שיבוא המזון ההוא מפאת ההשגחה העליונה

בסידור אלהי שכלי, לא חומר, כמו שיתברר. והנה לא נכתב זה הפסוק אשר שמעתי את תלונות בני ישראל, לפי שגם קודם תלונתם היה רצונו ית' לתת להם את המן במדבר, ולא נתעורר אליו מפני התלונה.

והותרה בזה השאלה הז'

ואמר שיצא העם ולקטו דבר יום ביומו, להזהירם שלא יחשבו לעשות מהמן סחורה ועושר וגניזה, אלא שיצא העם ולקטוהו דבר יום ביומו, כי הוא מזון ניתן כפי הצורך וההכרח, ואינו נקנה בהשתדלות ולא בחריצות ועמל, אלא בחסד עליון. ולכן יודו לה' חסדו, ויאמרו ברוך ה' יום יום. והנה אמר בלקיטתו יום יום, למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, להגיד שצווה בזה כדי שידו בהשגחתו בכל יום ויום, וכירו בניסיון שהוא דבר מושגח מאתו בפרט, ויבטחו בו תמיד, ועיניהם אל ה' ישברו [400] לתת אוכלם בעיתו, יבטחו בו ולא ישכחוהו.

ויש מפרשים למען אנסנו הילך, להרגילם בשמירת מצותיו. אך ה"א הילך בתורתי, לא תתיישב היטב.

והותרה בזה השאלה הח'.

ומאשר אמר למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, למד שהיה נותן להם את המן כדי שיהיו פנויים מבקשת מזונותיהם ויתעסקו בתורה שהיה עתיד לתת להם בסיני. וכן אמרו חכמנו ז"ל (סנהדרין דף נ') לא נתנה תורה להידרש אלא לאוכלי המן, שניים להם לאוכלי תרומות. והוא שכתוב (ד"ה ב' ל"א ד') ואמר לעם ליושבי ירושלים לתת מנת הכוהנים הלזויים, למען יחזקו בתורת השם.

והנה הודיעם שמה שצווה שילקטוהו יום יום, אינה גזרה כוללת לכל ימי השבוע, כי הנה ביום השישי מהשבוע צריך שיכינו את אשר יביאו באותו יום ששי לצורך השבת, ולכן יצטרך שיהיה מה שילקטו ויביאו באותו יום שישי משנה וכפל על אשר ילקטו יום יום.

ויש מוכיחים מזה כי ביום הראשון ממחרת השבת התחיל המן לרדת, כי הייתה התלונה בשבת הקודם אליו, וכבר היו להם מצות השבת ממרה. ולכן זכרה בעניין המן, שמפני כבוד השבת ושלא ירד המן בו, יביאו ביום השישי מהשדה משנה וכפל מהמן שיביאו יום יום, כי יהיה מחציתו לאכול ביום השישי עצמו ומחציתו לאכול ביום השבת.

והראב"ע יסבור, שביום השישי היה יורד לחם משנה מן השמים. ונכון הוא, כי כן נאמר על כן הוא נותן לכם ביום השישי לחם יומיים. וקיצר הכתוב כאן בסיפור הזה, לפי שאח"כ יאריך בו.

והנה משה ואהרן הצטערו מאוד בתלונת העם ובדבריהם המגונים אשר שמעו, ולכן

שניהם השיבו על דבריהם. כי עם היות משה הוא העיקר, והדיבור האלהי אליו היה, והוא ביאר אותו לישראל. הנה בהיותם בהתעצמות התלונה מהדברים, נכנס אהרן עם משה בעובי התשובה. אבל משה התחיל בה, ואהרן סייעו. וזה שאמר ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל. כי לא אמר ויאמרו אלא ויאמר, לפי שמשה התחיל באותה האמירה, ואהרן נגרר אחריו. ולכך פירוש העניין לא אמרו אלא משה, כמו שיתבאר.

והותרה בזה השאלה הט'.

והיו דבריהם **ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים ובוקר וראיתם את כבוד ה'**, רצונו לומר אתם אמרתם שאנחנו מעצמנו הוצאנו אתכם מארץ מצרים, ולא ה' פעל כל זאת. בערב זה היום תראו אות אמיתי, ותאמינו ותבינו כי ה' בהשגחתו הוציא אתכם מארץ מצרים, ולא אנחנו. והיה זה בעלות השלו על המחנה בריבוי מופלג פתאום, כי מזה התבאר שהשם הוציא אתכם והוא זן ומפרנס אתכם, ובוקר וראיתם את כבוד ה', שהוא המן אשר ירד בבוקר בבוקר. ואלו האותות יורו על חוזק ההשגחה בכם, כיון ששמע את תלונותיכם וממלא שאלתכם בבשר ובלחם. שאם היינו אנחנו המוציאים אתכם ממצרים, מה יכולת היה בידינו לתת לפניכם בשר בערב ולחם בבוקר. ומזה תדעו שתלונתכם הוא על ה' ולא עלינו, כי אנחנו מה ענייננו לתלות מעשה גדול אשר כזה בנו. או יאמר ונחנו מה כי תלינו עלינו, רוצה לומר אנחנו מה עושים כי תלינו עלינו, ה' הטוב בעיניו יעשה לא אנחנו. ואין ספק ששני האותות הבשר והלחם היו מורים שה' הוציאם ממצרים.

אמנם עשו החילוק וההבדל ביניהם בזה האופן לאחד משתי בחינות.

הטעם האחד, כי בתת ה' להם בשר לאכול, שלא היה דבר הכרחי רק מלאה תאוה והפקת רצון, הוא אות וראיה כי ה' הוציאם ממצרים, והנהיגם כאב את בן. ירצה שממלא מאווייו. ובלחם יראו את כבוד ה', שהתמיד לתת להם המן ארבעים שנה, וייחסו לכבוד ה' לרדתו מן השמים כאלו היוצר יתברך היה מחלק להם מלחמו וכבוד שולחנו.

והטעם השני הוא, שמשה רצה לעשות להם הבחינה בעוון הבשר, כדי שיראו שהייתה שאלת זוללות ותאוה רעה. מה שלא הייתה כן שאלת הלחם.
כמו שאמרו **חז"ל** (יומא ע"ה)

שנתן להם את הבשר בפנים חשוכות, שנאמר בערב תאכלו בשר. ונתן להם הלחם בפנים מאירות, שנאמר ובבוקר תשבועו לחם.

ולכן אמר ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם ממצרים. והיה זה אות מתייחס לציאה, כי השלו היה כמות גדול מעופות רעות המזג שבאו מן הים, כמו שאמר **ויהי בערב ותעל השלו**. ובקברות התאוה נאמר **ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים**. כן היו ישראל עם

כבוד מאוד כשלווים שבאו בהיותם בלתי ראויים לבוא ולצאת מן המקום שהיו שם ומן הים, וחנו על המחנה. וכאשר זכר הבשר זכר הלחם יחדיו. כי שניהם, כמו שכתב **הראב"ע**, היו אות כי ה' הוציא אותם ממצרים. וכמו שאמר **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע**.

ואמנם אמרו ובוקר וראיתם את כבוד ה', אין ראוי לפרשו על הלחם ולא על הבשר. אלא שיראו כבוד ה', והוא האש הנראה לכל העם, להוכיחם ולהענישם על תלונותיהם. והוא על דרך מה שנאמר בעניין המרגלים, ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים, וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל.

וכן בעניין קרח נאמר ויקהל עליהם קרח את כל העדה פתח אהל מועד, וירא כבוד ה' אל כל העדה וגו', הבדלו מתוך העדה הזאת. וכן כשהתלוננו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן, נאמר **ויפנו אל אהל מועד והנה כסהו הענן, וירא כבוד ה' וגו'.** וידבר ה' אל משה לאמר, **הרומו מתוך העדה הזאת ואכלה אותם כרגע.**

הרי שבהראות כבוד ה' לעם רגזו וחלו מפניו, כי הוא כאש מצרף. ועל זה נאמר **כאן ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים**, והוא בנס הבשר והלחם. **ובוקר וראיתם את כבוד ה' בשמעו את תלונותיכם**, כי יראה אליכם הכבוד להוכיחכם ולהענישכם בעבור מה ששמע מתלונותיכם. לפי שאותן התלונות היו כנגד הגבוה, ולא כנגד משה ואהרן. וזה הוא אמרו **ונחנו מה כי תלינו עלינו.**

ובעבור שהם אמרו ערב וידעתם, ובוקר וראיתם, מאמר סתמי, הוצרך משה לפרשו אליהם במה ידעו זה, ובמה ועל מה יראה אליהם הכבוד. ולזה ויאמר משה **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע תדעו כי ה' הוציא אתכם**. כיון שהוא מספיק צורכיכם וממלא שאלתכם.

ואמנם ראיית הכבוד שאמרתי, הוא בשמוע ה' את תלונותיכם. רוצה לומר, בשביל ששמע תלונותיכם אשר אתם מלינים עליו, כי נחנו מה, לא עלינו תלונותיכם כי על ה'. ולפי זה יש בפסוק הזה גזרה, לפי שהוא קשור עם מה שלמעלה. כאלו אמר ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע. ואמרתי ובוקר וראיתם את כבוד ה' בשמוע את תלונותיכם כמו שפירשתי.

והותרו בזה השאלות הי' והי"א.

ואמר **בערב בשר לאכול ולחם בבוקר**, כנגד שתי הסעודות שאדם אוכל בכל יום. והנה משה ואהרן לא אמרו היעוד מזה בשם האל, ולזה לא אמרו עליו זה דבר ה', או זה הדבר אשר ציוה ה' לאמור לכם, לפי שהם מעצמם בראותם תלונת העם שהיה בבשר ובלחם, ושהקב"ה בעצמו אמר שהיה רצונו להמטיר להם לחם מן השמים, הם מעצמם ייעדו בבשר ובלחם כפי תלונתם, וכמו שעשה אליהו בהר הכרמל, שעשה ניסיון האש מבלי

מצות ה'.

ולכן אמר משה אל אהרן, אמור אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה', כי שמע את תלונותיכם. ולא ציוה על הקריאה הזאת שישמעו דבר השם, כי הדברים כולם היו למשה ומפיו היו הם שומעים.

אבל ציוה לקרבם שישובו בתשובה מדבר תלונתם, ויתקרבו אל האלהים, ולא יסורו מתחת כנפיו, כי שמע את תלונותיהם. וכאלו אמר בדרך עצה, קרבו לפני ה' והתחננו לפניו, כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ויהי כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל, ויפנו אל המדבר רוצה לומר שלא פנו לאכילת הבשר והלחם, וחדלו מדבר במצרים, וסרו מתאוותם. אבל פנו אל המדבר ורצו ללכת בו, וניחמו מדבריהם ומתאוותיהם הגשמיות, וחזרו בתשובה שלימה, והשליכו עליו יהבם. ואז נראה להם כבוד ה' שהיה בתוך הענן, לבשרם שנקבלה תשובתם.

הנה התבאר מזה, שמה שייעדו משה ואהרן מהבשר, לא ייעדו עליו בשם ה'. אבל משה מעצמו גזר לשכך תלונותיהם, שיעשה ה' בקרב הארץ. ומפני זה הוצרך אל מאמר ה' שיהיה מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, ולזה צווה יתברך למשה שיאמר אליהם ששמע את תלונתם, ושהוא יספיק כל צורכם שאלתם ובקשתם. כי בין הערבים של אותו יום עצמו, רוצה לומר קודם הלילה, יאכלו בשר כאשר שאלו, ובבוקר למחרתו ישבעו לחם כמו שגזר ואמר משה אליהם.

והותרו בזה השאלות הי"ב והי"ג.

ואמר **וידעתם כי אני ה' אלהיכם**, כאומר כיון שעד עתה לא הכרתם אלהותו, עתה תדעו אותו במילוי כרסיכם.

וחז"ל פירשו וידעתם כי אני ה', כשתברכו את שמי על המזון, כעניין שכתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך.

ומכאן אמרו:

משה תיקן להם לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן. ואמרו, ברכת המזון מדאורייתא היא, אבל ברכת המוציא היא מדרבנן. אמרו, ומה כשהוא שבע מברך כשהוא רעב על אחת כמה וכמה.

והנה לא ציוה השם יתברך אותם דבר באכילת הבשר, לא מהשחיטה ולא מהלקיטה והכמות. לפי שבעניין הלחם שהיה מזון הכרחי להם, ואלהי מצד עצמו, תיקן בעניינו תנאים ומצוות. אבל הבשר, שהיה לשכך תאוותם וזוללותם, לא באה עליו מצות כלל. גם כי הלחם היה לארבעים שנה, והבשר שנתן להם אז היה לאותה שעה בלבד, כי לא אכלו ממנו אלא לבד אותו [324] ערב. ולזה לא נאמר בו שובע, כמו שנאמר תשבעו לחם, אלא

בין הערבים תאכלו בשר. כי לאותה שעה בלבד נתן להם. ובעבור זה בקברות התאווה שאלו בשר פעם אחרת, לפי שהשלו שנתן להם במקום הזה מיד נפסק, ולא אכלו ממנו כי אם אותו הערב בלבד, לקיים דבר משה, ולהיותו דבר זוללות. מה שלא היה כן הלחם, כי הב"ה מעצמו אמר הנני ממטיר והיה לארבעים שנה והיה מזון רוחני... ונתנו בו מצוות. אמנם השלו היה לשעתו, הוא שאמר ויהי בערב. ולא נתייחס לאל ית'. הוא שאמר ותעל השלו, שעלה מעצמו מפאת הים. ולא באו בו מצוות. כי הכוונה בו הייתה להשביע תאוות החומר בריבוי והוא שאמר ותכס את המחנה בריבוי והפלגה ע"כ.

והותרה בזה השאלות הי"ד והט"ו.

ואמנם ובבוקר הייתה שכבת הטל סביב למחנה, להגיד שהבשר בחושך בא ובחושך הלך בערב כדבר מותר. אבל הלחם העיר בבוקר בבוקר, ולא היו עמלים ויגעים ללכת לבקשו מהר לגבעה, כי הוא ירד סביב למחנה.

ואמר שכבת הטל, לפי שהיה נעשה מאוד חלוש, ולא היו יורדים ממנו טיפין, אבל התלחלח מקרירות הלילה. ונמצא הלחות ההוא בפועל על הארץ. ולזה כווננו **חז"ל** באומרם שנתן להם המן בפנים מאירות, לפי שהמן בא בבוקר כצאת השמש בגבורתו, והשלו בא בערב זמן הלילה. ובזה רמז להם שהשלו היה מאכל שחוריי רע המזון, והמן זך ובהיר הוא בשחקים וכאור בוקר יזרח שמש.

ואין ספק שמאותו מין שלו שאכלו אותו אבותינו כאן בפעם הראשונה, היה השלו שאכלו בפעם השנית בקברות התאוה, והוא בשר עוף גדל במים, שחוריי, רע ההזנה. אך בפעם הראשונה הזאת לא אכלו ממנו רק יום אחד, בלבד ולכן לא ניזוקו מאכילתו. אבל בפעם השנית שאכלו ממנו לא יום אחד ולא יומיים ולא חודש ימים, עד אשר יצא מאפם, התמדת אכילתו הזיקתם מאוד, כי הדברים האלהיים הנה יפעלו כפי ההשגחה העליונה על ידי כלים וסיבות אמצעיות.

ויש לקצת **חז"ל** דעת אחרת, והוא שהשלו והמן שניהם יחד היו עימהם כל ימי המדבר, וכמו שזכרו הרמב"ן.

ואשר כתבתי הוא היותר נכון בפשט הפסוקים האלה.

שמות טז, יד-טו

כתב רש"י שהייתה שכבת הטל שוכבת על המן. ובמקום אחר הוא אומר וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו, הטל יורד על הארץ והמן יורד עליו, וחוזר ויורד טל עליו, והרי כמונח בקופסא. ומדברי אלה שמות רבה הוא. ולכן צוו לתת על השולחן בשבת שתי

מפות, אחת למעלה ואחת למטה והפת באמצע זכר למן. **וכתב רש"י** עוד, ותעל שכבת הטל, כשהחמה זורחת עולה הטל שעל המן לקראת החמה. וכפי זה קשה, כי נצטרך להניח שני טללים והמן באמצע, וזה לא נזכר בכתוב. גם מה שאמר שנאמרה עלייה בטל, לפי שכאשר החמה זורחת עולה הטל שעל המן, הוא בלתי צורך, כי הטל אחרי רדתו לא יעלה לקראת החמה כי הוא כבד ואיך יעלה למעלה. אבל המס ימס הטל בחום השמש. והיה לו א"כ לומר ותמס או ותסתלק, כמו שכתב **הראב"ע** שירד המן בהסתלק שכבת הטל, לא ותעל. ולפי דרכו יותר נכון לפרש ותעל שכבת הטל, שעלתה על המן. וא"כ הטל עליון, וכל זה בלתי מתיישב כפי הפשט.

אבל פירושו לדעתי כך הוא: שהכתוב בא להודיע שנתקיימו דברי הש"י, שקיים ייעוד משה נביאו שאמר **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע**. ולכן בערך אותו היום עצמו אמר **ותעל השלו ותכס את המחנה**, מיד בבוקר שלמחרתו הייתה שכבת הטל, שירד תחילה, והמן ירד עליו, מפני נקייתו וטהרתו.

ואומרו **ותעל שכבת הטל**, ענינו כשעלתה על פני המדבר שכבת הטל, ראו שהיה שם על פני הארץ ככפור הנופל על הארץ. וכפי המתרגם יהיה ענינו, שהיה כדמיון זרע דק קלוף שהוסרה קליפתו. כי הוא היה לבן כזרע גד. הנה אם כן תמיד היה יורד הטל בראשונה, והמן עליו. ונאמר כאן עליה בשכבת הטל בערך המקום שנפלה עליו, רוצה לומר שכאשר עלתה שכבת הטל על פני המדבר, נמצא שמה על אותם פני המדבר הדבר הדק ההוא. ואז כשראו אותו בני ישראל, אמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא.

וכבר פירש הראב"ע, שיש מפרשים מן הוא מעניין מה שאומרים הישמעלים בלשון ערב **מן הוא** שהוא לשון שאלה. כאומר מה זה ומזה הדבר. ואינו אומר שלהיותו לשון ערב היו משתמשים בו, אלא הוא שימוש אמיתי בלשון הקדש. כי הנה מצינו חסד ואמת **מן** ינצרוהו. רוצה לומר מי ומי ישמרהו. וכן בני ישראל שואלים מן הוא, כלומר מה הדבר הזה ומי הוא.

וכן פירשוהו חז"ל באלה שמות רבה.

והיו שואלים זה, לפי שלא ידעו מה הוא. ואז השיבם משה רבנו, הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאוכלה.

ויש מפרשים, שבני ישראל בראותם את המן חשבו שהיה מהמן הרפואי שנופל בקצת ארצות על פני השדה, להיותו דומה אליו במראהו ותבניתו. ושלכן גזרו אומר **מן הוא**, רצונו לומר הלא זה הוא המן הרפואי אשר יתנו הרופאים לשלשל האדומה. ונפלו בטעות הזו, לפי שלא ידעו מה הוא כפי האמור. ולזה הוצרך משה רבנו להודיעם אמיתת הדבר, באומרו הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאוכלה. רצונו לומר, אין זה המן הרפואי, אבל הוא דבר אחר מזוני שנתן ה' לכם, לאוכלה לא לשלשל, כי אין זה טבעו.

והפירוש הזה לא יכון בעיני. כי המן הרפואי נקרא על צד ההשאלה, להדמותו למן האלהי אשר ירד לישראל במדבר. וקודם זה לא היה אצל בני אדם נקרא בזה השם. הלא תראה שלא נקרא מן אלא **בלשון ערב, שהוא לשון קודש שנשתבש**, או **בלשון רומי שלקחוהו מן התורה**. אבל בלשון פרס לא נקרא אלא תרנגבי"ן. ומי נתן לערב יעקב וישראל לשון רומי שעדיין לא היו אותם הלשונות בעולם. והוא המורה ששם מן הנחתו הראשונה היא ללחם שנתן ה' לישראל במדבר.

ולכן היותר נכון בעיני, כי מלת **מן** שנזכרה בפסוק הזה, היא לשון **מנה** מלשון וימן להם המלך (דניאל א' ה'). ולילות עמל **מנו** לי ולכל בניה ולבנותיה **מנות**. ועניינו, כי בני ישראל תיכף שראו זה שמוהו לפיהם, ומצאוהו ערב, וגזרו שהוא טוב למאכל. ולכן אמרו מן הוא, רצונו לומר מתנת הש"י היא, שנתן לנו. אבל לא ידעו אם היה זה הלחם אשר יעד בו משה אם לא, כי לא ידעו מה הוא. ולכך אמר להם משה, הוא הלחם אשר נתן. רצונו לומר, הטיבותם אשר אמרתם שהיה זה מתנה אלהית, כי באמת זה הוא הלחם אשר נתן לנו השם לאוכלה.

והותרו במה שפירשתי בזה השאלות הי"ו והי"ז.

האם היה ירידת המן נס או דבר טבעי?

והנה ראיתי לחקור במקום הזה מה היה עניין זה המן.

והראב"ע כתב בזה דבר קראי אחד -

אמר שם ירקב שם חוי, שאמר כי המן הוא הנקרא בלשון פרס תרנגבי"ן, ובלשון ערבי מן, ובלשון רומי מאנ"ה.

כי קושיות רבות יעמדו עליו:

האחד כי אינו יורד היום במדבר סיני, כי ההר ידוע. ואני ראיתי זה הדומה למן במלכות אלנציר, והוא יורד בניסן ובאייר לא בחודשים אחרים

ועוד שאם ישימו אותו לשמש, לא ימס

ועוד כי בלילה לא יבאש.

ועוד כי אינו חזק, ואין צורך שידכנו אדם במדוכה לעשות ממנו עוגות.

ועוד כי כאשר יושם על הלשון ימס.

ועוד כי איננו משביע ולא יוליד דם טוב, רק הוא נכנס ברפואות.

ועוד כי ביום השישי היה יורד משנה.

ועוד כי לא היה יורד בשבת.

ועוד שהיה יורד בכל מקום שיחנו.

ועוד שעבר עימהם הירדן, ולא שבת עד חצי ניסן על דרך הפשט.

הנה ביאר בטענות צודקות האלו, שהמן שאכלו אבותינו במדבר לא היה אותו הנקרא היום מאנ"ה ממש. ולכן כתב בפסוק ובני ישראל אכלו את המן, זה היה הנס

גדול מכל הנסים שנעשו על ידי משה. כי נסים רבים היו במן, ועמד ארבעים שנה ולא כן הנסים אחרים עד כאן.

עם היות שהראב"ע מלא אחרי ה' בדבר הזה, הנה קמו אנשים בני בליעל, וגילו פנים בתורה שלא כהלכה. ואני ראיתי בספר אחד מהאחרונים שהתעצם לבאר שהיה המן דבר טבעי, ושכל סגולותיו היה בטבע, ושבאותו זמן היה זה המן הרפואי היורד אצלנו היום. והנה נסמך על דבר הרב המורה, שכתב בפרק ט' ח"ב, שהמופתים והנפלאות לא יתמידו אבל הם לשעתם שינוי הטבע, ולא יימשך השינוי ההוא תמיד. וכיון שנס המן התמיד ארבעים שנה, מורה שהיה המן דבר טבעי הוא, המאנ"ה היורדת גם היום בקצת זמנים ובקצת מקומות מארצות העמים. ועשו ראייה על דעתם הנפסד הזה, מאשר האותות והסימנים שזכרה התורה במן, רצונו לומר דק מחוספס דק ככפור והיותו יורד עם הטל, והיותו לבן כזרע גד, וטעמו מתוק כצפחית בדבש, שכולם אותות וסימנים נמצאים למאנ"ה הטבעית היורדת גם היום.

והנני משיב על הטענות האלה אשר עשו מדברי הרב המורה וממקרי הדבר ואותותיו, אח"כ אזכור טענות הראב"ע ואחזק אותם ואוסיפה לך עליהן, ואזכור מה שהשיבו האנשים האלה על דברי הראב"ע, ועלימו תטוף מלתי לבטל מחשבותיהם.

ואומר שהרב המורה לא כיוון בדברו להכחיש נס המן, חלילה. ולא נאמר אנחנו שהמן שהיה יורד בכל יום היה מתמיד ארבעים שנה, כי באותו יום שהיה יורד היה מתבטל ונפסק הנס ההוא.

אבל נאמר שבכל יום מאותו שנה היה הקדוש ברוך הוא עושה עימהם נסים ונפלאות, מהם במן שהיה יורד בדרך נס בכל יום ומתבטל ביום ההוא, ובעמוד הענן שהיה הולך לפניו יומם, ובמים מהבאר שהיה הולך עימהם, וכמה פעמים הכה צור ויזבו מים.

ולא יתחייב מזה שנשתנה הדבר הטבעי לטבע אחר מתמיד, אלא שבכל יום ויום הגדיל ה' לעשות עימהם בדרך נס. והרב לא אמר באותה הקדמה, אלא שהדברים הנמשכים על דרך הפלא, לא ימשכו ולא יתמידו בשנויים לנצח. ולא הגביל ימי ההגבלה לא יום אחד ולא חודש ימים אלא יישאר הנס מתמיד, ונהפך בטבע אחר. ואיך לא, כי הנה האש מן השמים ירד בפלא על המזבח ביום השמיני למילואים, ומן העת הראשון שירד שמה תוקד על המזבח לא תכבה, עד שנחרב בית המקדש. תמידים היו, ואי אפשר שיכחישם הרב. אמנם נפסקו בחורבן ולא התמידו אח"כ, ולא נעשו טבע אחר, כי הרב לא הייתה כוונתו אלא לבאר שהדברים הנסיים לא יתמידו לנצח כטבעיים. וצדקה א"כ הקדמתו מבלי הכחשת הנס.

ואמנם הטענה אשר עשו האנשים האלה, מהמקרים שזכרה התורה במן, שהם נמצאים כולם במן הרפואי הטבעי הנהוג, אינה טענה. כי לא כל דבר שידמה לדבר אחר במקריו יהיה הוא עצמו. והנה על הר סיני נראה כבוד ה' כאש אוכלה לעיני בני ישראל, ולא נאמר מפני זה שהיה אש יסודי ממש. ונהפך הנחש למטה בתבניתו, אבל היה נחש נסיי דומה לטבעי, ואינו טבעי מעצמו. ומי היאור נהפכו לדם על דרך נס במראהו ואיכותו, אבל לא היה דם בעלי חיים עצמי. האם נאמר שהאדם המצוייר בכותל, לפי שבמראהו ותבניתו וגדלו דומה לאדם החי, שיהיה הוא עצמו חי כמוהו?! זה שקר מבואר. כי הדומה והבלתי דומה, הם איכויות ומקרים, ואינם עצמות הדבר.

כל שכן וכל שכן שהיו במן האלהי סגולות עצמיות שלא נמצאו במן הרפואי, והם כמו שזכר **הראב"ע**, עם אשר הוספתי אני בהם שנים עשר:

האחד שאינו יורד במדבר סיני בזמן הזה. ומדבר ההוא ידוע, ולא נראה שם מן מעולם. ואלו היה דבר טבעי, היה נוהג מנהגו תמיד. ועוורי לב יאמרו שבאורך הזמנים נשתנה טבע הארץ, וזה סכלות לא טענה. כי ירידת המטר והטל לא נשתנה בכל המקומות שירד בהם בזמן מהזמנים.

הב' כי המן הרפואי אינו יורד כל השנה, כי אם בזמן האביב בחודש ניסן ובחודש אייר. ואני ראיתיו בפוליי"א מחוז ממלכות נאפוליי"ש כן. אמנם המן האלהי היה יורד בכל חודשי השנה מבלי הבדל, וזה מוכיח שאינו עצמו. והטעם בזה כי המן הרפואי הוא שווי בחום, ולכך ירד באביב שהוא זמן שווה בחום. ואי אפשר שירד בסתיו ולא בקיץ ובחורף, ואין כן המן האלהי שהיה יורד בכל השנה בשווה בכל חודש וחודש.

הג' שהמן הרפואי אם יושם לשמש לא ימס, כמו שהיה נמס המן האלהי.

הד' שהמן הרפואי בלילה לא יבאש, ולא ירום תולעים כמן האלהי. וכבר השיבו על שתי אלה הסגולות האנשים החטאים האלה בנפשותם, ואמרו שהיו מפני הבדל חומר האחד מחומר האחר. כי היה חומר המן האלהי מהרכבה דקה מאוד, ולכן נמס ונבאש בקלות. והמן הרפואי הרכבתו פשוטה, נוטה אל הלחות והקור, ולזה יתנוהו הרופאים כנגד המרה האדומה שהיא חמה ויבשה, ובעבור זה לא ימס. ותשובתי על זה היא, שאם חומר זה המן והרכבתו אינו כחומר המן ההוא האלהי והרכבתו, אינם אם כן שניהם מעצם אחד, ולא יתחייב אם כן מהיות האחד טבעי שיהיה האחר טבעי גם כן.

הה' שהמן הרפואי, כשיושם על הלשון המס ימס. ולא היה כן המן האלהי.

וגם על זה השיבו שלהיות המן הרפואי כסוכרו יקרה לו כמו שיקרה לגליד ולכפור בארצות הקרות, שיעמדו ימים רבים ולא ימסו מהשמש. אבל בהיותם בלשון, ימסו כמו מים. אמנם המן האלהי היה כמו הפירות הממהרות לקבל העיפוש, כמו קצת התפוחים לדקות הרכבתם, ולכן היה נבאש מהרה ורימה עלתה בו.

וגם על זה אשיב, שהוא המוכיח שלא היה המן ההוא מעצמות המן הזה, ולכן לא יתחייב שבהיות המן הזה טבעי יהיה כן המן ההוא. כי האנשים האלה הוכיחו היות המן ההוא האלהי טבעי, באומרם שהוא דומה אל המן הרפואי הזה שהוא טבעי. ואם הם עצמם יודו ולא יבושו שאין חומר המן הזה והרכבתו כחומר אותו המן האלהי והרכבתו, לא חייבו אם כן מפאת ההידמות שהוא טבעי.

השישי שהמן הרפואי איננו חזק שיוֹדך ויעשו ממנו עוגות כדגן, כמו שהיה במן האלהי. וכבר השיבו על זה שהיו אלה הדברים נמשכים באותו מן מצורתו, והיה סגולה בו. והביאו ראיה מהדברים הדומים אל תכונת העצים היבשים וניזונים מהם בני אדם, ונטחנים בקיבתם בחום הטבעי, כמו הקנה בושם והגרופולי והערמונים. ויש דברים רכי המזג, שלא יקבלו השינוי והטחינה בגוף האדם, אבל יצאו מן הגוף כמו שייכנסו בו, והם קליפות הענבים ודומיהם. ויש עניינים אחרים נטחנים עד אשר דק לעפר. אמנם השעורה והפשתה והדברים הספוגיים, לא ייטחנו לעולם. וכל אלה הן סגולות נמשכות אחרי העניינים הטבעיים.

וגם על זה אשיב כן, שאחרי שיש הבדלים רבים ועצומים בין המן האלהי ובין המן הרפואי, מפאת החומר וההרכבה ומפאת הצורה, גם כן מבואר הוא שאינם אחד כמו שחשבו. ובדברים הטבעיים לא נכחיש שיש מקרים כפי האיכות וסגולות נמשכות מפאת הצורות. אבל המן האלהי, מי יחייבנו לומר שהיה טבעי בעבור שמצאנו אחר שאינו דומה אליו בשום צד, והוא טבעי. אף כי אם היו שניהם מתיילדים באויר ומחומר האדים, ושניהם בטבע, למה תהיינה סגולותיהם הפכיות אלו לאלו, כי אין בצורותיהם הפכיות יחייב הפכיות הסגולות הן. אלא שזה היה פועל טבעי, וזה היה פועל הנס, ומה לתבן את הבר.

הז' כי המן האלהי היה מזון משובח, קרוב לשווי יותר מכל המזונות, מוליד דם משובח וזך כולו, נהפך למזון מבלי מותר, ולא פרש יורד ממנו למעיים. וכמו שאחז"ל שהיה נבלע באברים, רוצה לומר שנעשה כולו מזון לאברים, עובר במעט מהעיכול, ולא היה מכביד הגוף כשאר המזונות. ולכך קראוהו הלחם הקלוקל, שהיה קל על הגוף.

אמנם המן הרפואי אינו מזין, ולא התיילד ממנו דם כלל, והוא משלשל בלבד. וגם על זה השיבו שהייתה זו סגולה במן האלהי נמשכת בו מהצורה, ושערבות הטעמים אשר בו היו כפי התיקונים, כי כן ישתנו הטעמים בקמח ובבשר כפי התיקונים שיעשו

בהם.

והתשובה על זה מבוארת, כי היות הדבר מזון או תרופה, הוא הבדל עצמי, ואיך לא שמו לב החכמים האלה בעיניהם, שבאזיר אי אפשר שיתילד דבר בטבע מורכב מארבע היסודות, ולא נכון להזנה. כי אין המטר ולא הטל ולא הכפור והשלג והברד ושאר הדברים המתילדים באזיר זנים לב"ח, ואיך יהיה אם כן המן מזון. ולכן בהיותו דבר זן ומזון משובח מאוד, מורה בהכרח שהיה דבר נסיי לא טבעי.

וכבר כתב הרלב"ג בפירוש לתורה, ראוי שתדע שזה המופת מהמן היה נפלא מאוד, כי לא יתכן שהתהווה על דרך הטבע דבר מזה בעת מן העתים, כי לא יתהווה מאלו הדברים העולים באזיר דבר יתכן שיהיה מזון. וזה מבואר במעט מהעיון למי שעייין בטבעיות, לפי שעכ"פ יתכן שיהיה מעירוב היסודות והמזגים, מה שיהיה טבעו כטבע זה המן. ואם לא יהיה כן, יהיה מציאות המן נמנע מצד עצמותו, ולא יתחדש על דרך המופת כמציאות מרובע שיהיה קוטרו שווה לצלעו.

הח' כי הנה המן האלהי ביום השישי היה יורד משנה, וביום השבת לא היה יורד כלל. ואין דבר מזה במן הרפואי. והוא המוכיח שהרפואי הוא טבעי, ולכן יורד תמיד בסדר אחד. אבל האחר שהיה נסיי, היה יורד כפי הסדר האלהי והשגחתו.

וכבר השיבו על זה העוורי לב, כי זה העניין לא נהג כי אם בפעם הראשונה בתחילת המן, עד שנתאמת אצלם אות השבת במופת, ואחר כך היה באופן אחר. ושלכן בסדר בהעלותך לא נזכר שהיה נמס בחום השמש, ושבלילה היה מרים תולעים ויבאש, ולא אמר שילקטוהו דבר יום ביומו, ולא שביום השישי לקטו לחם משנה, ולא שבשבת לא ירד, לפי שנשתנו העניינים ההם כפי טבעי המקומות, כמו שיקרה בפירות שבמקום אחד מתעפשים ובמקום אחר לא יתעפשו. ומיני הכפור והגלדים, שבמקומות ימסו בנקל ובמקומות לא יהיה כן.

ותשובתי על הכפירות האלה מבוארת לכל בעל שכל. כי הנה משה קצף על אותם שהותירו מהמן עד בוקר, והשם אמר על אשר יצאו בשבת ללקוט ולא מצאו עד אנה מיאנתם לשמור מצוותי וגו'. ואם זה לא יתמיד, למה יקצוף משה, ועל מה תהיה כל החרדה הזאת.

והנה השבת הכירו קדושתה מפאת המן. ואם עוד מעט בוטל הסדר, הלא יאמרו בני ישראל שנתבטלה קדושת השבת. והנה בסדר בהעלותך לא הוצרכה תורה להודיע במן מה שכבר ספרה, ולא הודיעה במקום הזה ממנו אלא מה שלא נודע עד הנה. לכך נאמר שם מעניין המן מה שהיה צריך להודיע משלמותו, ואשמת העם שנתרעמו ממנו, לא שאר הדברים שלא היו מתייחסים לזה. וכבר נכתבו כאן גם, כי הנה אמרה תורה כאן אחרי סיפור המן, ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וגו' (שמות ט"ו ל"ה), את המן אכלו עד בואם אל ארץ נושבת. כלומר, את המן אכלו בזה הדרך באופן שנזכר כאן תמיד כל

הארבעים שנה, עד בואם אל ארץ נושבת. ומזה ייראה שכל מה שנזכר כאן מהמן התמיד כל הארבעים שנה שאכלו אותו.

הט' שהמן היה יורד בכל מקום שיחנו.

וכבר השיבו על זה העורי לב, שיוכל האומר לומר שחנייתם ומסעם נמשכו אחרי מקומות ירידת המן. שכל זמן שהיה מתמיד המן במקום חנייתם, לא זז הענן מעל המשכן. וכאשר התחיל המן להפסיק, נעלה הענן וארון ברית ה' לתור להם מנוחה. והמנוחה הייתה ללכת לחנות אל מקום שירד שם מן, וימצאו מים.

ואני משיב על זה, כי הנה המדבר כולו היה מטבע אחד, ולמה זה ירד מן בטבע במקום זולת מקום, ויפסק במקום זולת מקום בכל חודשי השנה. העורים הביטו לראות. הנה התורה העידה, שיש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר, ונעלה הענן בבוקר ונסעו, או יומם ולילה ונעלה הענן ונסעו. והנה בקדש ישבו י"ט שנה, שנאמר ותשבו בקדש ימים רבים וגו' וכמו שכתוב בסדר עולם. ואיך ייתכן ששם יתמיד הענן בטבע תשע עשרה שנה מבלי הפסק, וכמהלך יום אחריו ירד המן יום אחד או שנים בלבד. זה לא יתכן בדרך הטבע. אלא שכל זה הם בדיות הכופרים. כי המן היה יורד ברצון אלהי מן דרך נס במקומות אשר חנו בהם, והיה המן נמשך אחר חנייתם לא חנייתם אחרי המן.

הי' שהמן האלהי עבר עימהם הירדן, ולא נפסק עד חודש ניסן כפי הפשט. וכוח הטענה הזאת מה**ראב"ע** הוא, שלדעתם המן עבר עימהם עד הגילגל שמצאו תבואה חדשה, ויאכלו מעבור הארץ, ואז שבת המן. וידוע שהמן הרפואי זמן ירידתו הוא בניסן ובאייר באביב. ומאשר לא שבת עד שאכלו מעבור הארץ, מראה שלצורכם היה יורד על דרך נס כל עוד שהיו צריכים אליו, ונפסק כאשר היה להם לחם התבואה. וכל שכן לדעת חכמים זיכרונם לברכה, שאמרו שפסק המן מאותו יום שמת משה רבנו, והספיק להם המן שלקטו לאכול באותו יום מז' באדר שמת בו עד ט"ו בניסן שאכלו מעבור הארץ, ונתחברו אם כן בזה נסים הרבה. והיא באמת טענה מתיישבת על כל בעל דעת, ולא מצאתי בדברי הכופרים דבר עליה.

הלא אלה הן עשרת הטענות שהעיר עליהן ה**ראב"ע** בקוצר רב והנני מוסיף עליהן שתיים אחרות.

הי"א מה שציוה יתברך מלא העומר ממנו למשמרת לדורותיכם, למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם. ואם היה המן ההוא דבר טבעי, מעצמות המן הרפואי אשר אתנו, למה ציוה יתברך לקחת אותו למשמרת, ומה הנס אשר נעשה בזה שייזכר לכל דור ודור עוד כל ימי הארץ, ונתייקר כל כך המן ההוא עד שציוה ששימו אותו לפני ולפנים סמוך לארון ברית ה'. והוא המוכיח שהיה המן ההוא דבר נפלא ויוצא מהמנהג הטבעי.

הי"ב מה שאמר משה לישראל במשנה תורה (דברים ח') ויענך וירעיבך ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם. ואמר המאכילך מן במדבר. ואם היה המן ההוא יורד בטבע, כמן הרפואיי אשר אתנו, מה הייתה התמיהה בזה, ואיך יאמר עליו אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך, כי הדברים הטבעיים ידועים הם לבני אדם, ולמה יקראהו מוצא פי ה'? אלא שהיה זה מהנפלאות היותר גדולות שנעשו ע"י מרע"ה כדברי הרב"ע.

כל הטענות האלה הן כפי הפשט בפסוקים. ומה גם עתה כפי דברי חכמינו זיכרונם לברכה, שאמרו במן דברים נפלאים. ואם באתי לזכרם פה תכבד המלאכה על המעיינים כי רבו מארבה ואין להם מספר.

שמות טז, טו-לו

לפי שהיה המזון האלהי הזה ניתן מן השמים, רצה הקדוש ברוך הוא שלא יתנהגו בו כדרכם בדברים החומריים, שיצברו אותם חמרים חמרים, ויעשו מהם סחורה וירושה לבנים, עד שהיו בני אדם זה עשיר נותן מלחמו לדל, וזה עני מתפרנס מן הצדקה. כי הנה כל זה יחייב טבע המותרות ורשעתם, והיתרון בדברים הגשמיים הוא מונע ומטריד גידול מהשלמות הנפשיי. ולכן כשהגביל יתברך מזונם של ישראל במדבר, הכין להם סיפוקם באופן שלא יחסר להם כלום, אבל יטריפם לחם חוקם. וגם כן שלא יותירו דבר לאצור אותו ולעשות ממנו סחורה, כדרך אוצרי התבואות השמן והיין, להתעשר בהם. כי בזה תבטל הטרדה והעיכוב הנמשך מהמותרות. ומפני זה צוה לקטו ממנו איש לפי אכלו, רוצה לומר לא לאצור ולא לעשות סחורה אלא איש לפי אכלו. ואמר עומר לגולגולת, כי היא הייתה המידה שתספיק לכל אדם. ואם אחד יאכל יותר מזה, איש אחר מבני הבית יאכל מעט מזה, באופן שכולם יסתפקו בעומר לגולגולת, אחד המרבה ואחד הממעיט לכל בני הבית.

וכבר ביארו חכמינו זיכרונם לברכה (פסחים מ"ח) שהעומר היה משלושה ביצים ממוצעים מתרנגולת וחומש ביצה, כי הוא השיעור הבינוני לאכילת שתי סעודות, לפי שהיה צריך יותר כמות ממנו מן הלחם לקלותו. ואמר איש לאשר באוהלו תיקחו, לרמוז לאשתו, שמפני צניעותה תהיה באוהל, ולא תצא חוצה ללקוט. ויעשו כן בני ישראל וילקטו כל אחד לאשר באוהלו, אבל באומד, או איך שנזדמן. ועם היות שאמר ויעשו כן, אין הכוונה שלקטו עומר לגולגולת במידה ובמשורה, אלא שהם התעסקו בלקיטה איש כפי אכלו, ולאשר באוהלו מהנשים והטף. אבל לקטוהו באומד, ועל דעת למדוד אח"כ באוהליהם. ואם יחסר, ישובו ללוקחו. ואם יעדיף, ישיבוהו שמה. ונעשה להם נס גדול, שכאשר באוהליהם מדדו בעומר את אשר ליקטו, מצאו שהמרבה, רוצה לומר שהיה לוקט לנפשות רבות, לא

העדיף מקחת עומר לגולגולת, וגם הממעית, שלקח ממנו לנפשות מועטים, לא החסיר מעומר לגולגולת. כאילו מן השמים מדדו לכל אחד הצריך אליו. והיה זה לימוד מועיל, שכל אדם בעולם הזה קצובים לו מזונותיו, וכשיצא אדם מן העולם נמצא שהמרבה לא העדיף, כי לא במותו יקח הכל, לא ירד אחריו כבודו. והמעית בנכסים, לא החסיר, כי ה' נותן לחם לכל בשר, וכבר החיה את נפשו.

ולכן הזהירם משה רבנו, איש אל יותר ממנו עד בוקר. וציוה זה לפי שהיותו נשאר עד בוקר היה מורה מיעוט אמונה, שלא יתנהו לו הש"י למחרתו.

מכאן היה **רבי אליעזר** המודעי אומר:

כל מי שיש לו מה שיאכל היום, ואמר מה אוכל למחר, הרי זה מקטני אמנה.

והיה זה לפי שמראה בעצמו שאין ביטחונו אלא במה שרואה תחת ידו, ועל כן הוא מקטני אמנה, כי יש לו לתלות ביטחונו בבעל הרחמים שבראו, וייתן לו פרנסתו. וגם כיון משה בזה הציווי, שלא יוציא אדם זמנו באיסוף המותרות, כי אין מעצור ביד השם להושיע. וראוי לאדם שיסתפק בהכרחי די סיפוקו. ולתכלית זה הלימוד נעשה להם אותו נס שנזכר.

והותרו בזה שתי שאלות הי"ח והי"ט.

וסיפר הכתוב שעם הזהרת משה, היו אנשים קטני אמנה שלא האמינו לדברו שירד המן למחרת גם כן, כמו שאמר. ומפני זה לא עשו מצוותו, ויותרו מהמן ההוא עד בוקר, וירם תולעים ויבאש. ויקצוף עליהם משה, כי מצאו שנתעפש. ופירוש **וירם** מלשון רימה.

וה**ראב"ע** כתב ויבאש, וכבר באש קודם שהרים התולעים. ואין צורך, כי הכתוב יספר מה שמצאו על הסדר. והוא שראשונה השיגו בחוש הראות שהיו בו תולעים, ואחר כך השיגו בחוש הריח שביאש. אמנם בעניין יום השביעי, סיפר על הסדר הטבעי מפורש שלא הבאיש, ושרימה לא הייתה בו.

והנה אמר כאן שהיו בו תולעים ויבאש, כבשר חי אשר מת, לרמז לו באשר הוא סוף כל אדם הרודף אחרי המותרות ללכת בהם למקום רימה ותולעה, ולא יעילוהו אוצרות רשע. ומפני שהיו האנשים האלה מחסרים מאכלם מהמן ההוא, כדי לשומרו למחרתו, כדרך הכילי שלא ישליטהו האלהים לאכול ממנו, לכך קצף עליהם משה. לפי שהיה זה תכונה רעה ופחיתות הנפש. ומשם והלאה וילקטו אותו בבוקר בבוקר.

ואמנם אמרו וחם השמש ונמס, כפי תרגום אונקלוס יאמר שהיה מהשגחת הש"י, שכאשר השלימו העם ללקוט את המן בכל יום, מאז והלאה היה מתמוסס הנשאר בשדה כחום היום. והיה זה כדי שלא ילך אדם לקחת ממנו לשמרו. וגם כדי שילקטוהו בזריזות בבוקר השכם, קודם שיבוא עליו עפר מהרוחות.

ואפשר לפרש שהמן הנלקט בבוקר בבוקר, עם היות שבעת לקיטתו היה גרגרים קשים, כמו שאמר (במדבר י"ח ז') והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הבדולח, הנה אחרי לקיטתו, כדי שלא ישמרוהו ויותרו ממנו, היה נמס כחום השמש, באופן שהיו ממהרים לבשלו ולתקן

אותו מיד אחרי לקיטתו, עודנו באיבו. כי בבישולו ותיקונו, היה עומד ומתקיים, ולא בהיותו כמו שנלקט.

והנה באותו יום אשר ירד, עם היות שבחום השמש המס ימס, והיה מתמוסס והולך, הנה לא היה מעלה תולעים ולא באשה וסירחון, כי היה דבר זה מיוחד לנשאר למחרתו, מפני הרמז אשר בו לא לעומד באותו יום. ואולי היה מתמוסס המן ביום שנלקט, כדי שלא יעלה על לב אדם לשומרו למחרתו, ושימהרו לאכול אותו קודם שימס הרבה.

והותרה בזה השאלה הכ'.

ואמרו ויהי ביום השישי לקטו לחם משנה. חכמינו זיכרונם לברכה למדו מכאן, שעדיין לא אמר משה לישראל פרשת שבת. **והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו,** ושהם ביום השישי לקטו כפי מנהגם בשאר הימים, וכאשר מדדו את לקיטתן באוהליהם, מצאו לחם משנה, רוצה לומר שני העומר לאחד. ואז באו כל נשיאי העדה ויגידו למשה הנס הזה שנעשה להם במה שלקטו אותו יום, ושאלו ממנו מה היום מיומיי. ואז השיבם אמיתת הדבר, באומרו הוא אשר דבר ה', רוצה לומר כבר נאמר לי זה שיהיה כן בסיבת השבת, כי הוא שבתון ויום מנוחה לכם, וגם הוא שבת קודש לה', שגם הוא יתברך ישמרוהו ולא יוריד בו את המן כבשאר הימים. ולכן הזהירם שינהגו בו קדושה, ולא יעשו בו שום מלאכה. והוא אמרו **את אשר תאפו אפו, ואת אשר תבשלו בשלו.** רצונו לומר, מה שתמצאו לאפות ממנו בתנור כעוגות, אפואו ביום השישי הזה, ואת אשר תבשלו במים או בשמן בשלו אותו היום הזה, ואת כל העודף הניחו לכם למשמרת עד הבוקר, רוצה לומר לאכול אותו ביום השבת, כי לכן ירד משנה כדי לאכול ממנו שני הימים ההם. זה הוא דרך **חז"ל** בפירוש הפסוקים האלה והוא נכון ומתישב.

ואפשר לפרש שמשה כבר אמר להם מה שציווה ה', **והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו, והיה משנה.** ומפני זה עתה בזמן המעשה, נאמר ויהי ביום השישי לקטו לחם משנה, שהוא שני העומר לאחד. כי במידה לקחו אותו כפלים מהנהוג ללקוט בכל יום. ובעבור שמשה רבנו לא ביאר להם מה יעשו מאותו לחם משנה אשר ילקטו ביום השישי, לכן באו הנשיאים והגידו למשה, רוצה לומר עשינו ככל אשר צוותנו בעניין הלקיטה, ואנחנו לא נדע מה נעשה ממנו. והוא הודיעם טעם הדבר, שהיה מפני השבת שיהיה מחר שבתון להם ושבת לה'. ואמר שמחר יהיה שבת, רוצה לומר היום של מחר עם לילו הקודם, כמו שאמר ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, מערב עד ערב תשבתו שבתכם. וכפל הלשון שבתון שבת קודש, להגיד שהוא שבתון בעדכם, שלא תעשו בו מלאכה, והוא שבת קודש לה', כי בו שבת מבריאת העולם וחיידושו.

וכיון שהיה שבתון ויום מנוחה להם, לא יעשו בו מלאכה לכל נפש. אבל מה שרצו לאפות מהמן בתנור או לבשלו בפרור, יאפו ויבשלו אותו עתה, לאותו יום.

ואחר שיאכלו ביום השישי ממנו, יניחו את כל העודף למשמרת וגניזה עד הבוקר. ובשרם שלא יתעפש וייפסד כמו הנותר בשאר הימים.

וספר הכתוב שכן עשו, והניחו אותו מהיום השישי עד הבוקר. אבל לא היה כשאר הימים שהנותר הרים תולעים ויבאש, כי אז מפני קדושת השבת לא הבאיש ורימה לא הייתה בו. ונראה שלא ביאר להם אז משה רבנו מה יעשה ממנו ביום השבת, עד בא בוקר השבת, שאז אמר אליהם שהיה היום ההוא שבת לה', והוא אמרו עוד אכלוהו היום כי שבת היום לה', היום לא תמצאוהו בשדה. כי כמו שאתם שובתים בו ממלאכת המן, כן הקדוש ברוך הוא שבת ויינפש מלהורידו בשבת.

ואמנם מה שאמר עוד ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו, הוא להודיעם שכן יהיה תמיד כל הארבעים שנה שיאכלו את המן, ששת ימי המעשה כמו שאמר דבר יום ביומו, וביום השביעי מפני שהוא שבת לא יהיה בו. וגם בזה נתן בהם הלימוד האמיתי, שבעולם הזה יכינו לנפשם מצות ומעשים טובים צידה לדרך שיאכלו בעולם הבא, שהוא עולם שכלו שבת. כי מי שיטרח בערב שבת יאכל בשבת. ומפני שאמר היום לא תמצאוהו, בלשון עתיד, נראה לפרש שלא אמר להם זה משה בבוקר יום השבת, אלא בליל שבת, כשלא הבאיש ורמה לא הייתה בו כמו בשאר הלילות. או אמר אכלוהו היום, כי ליל שבת היה מיום השבת, ולזה אמר היום, רוצה לומר בוקר השבת כי לא תמצאוהו בשדה, והוא היותר נכון.

וזכר הכתוב שקצת העם מקטני אמנה יצאו ביום השביעי ללקוט מן המן, ולא מצאו אותו בשדה. כי רצו להבחין היעמדו דברי משה שאמר בקדושת השבת. ואף השם חרה בהם, וציוה למשה לאמור אליהם עד אנה מיאנתם לשמור מצוותי ותורתי. רוצה לומר בים סוף בעתתם ובי ולא האמנתם בדברי. במרה התלוננתם עלי. וגם כאן באלימה העתרתם עלי דבריכם. וגם שנתתי לכם את המן המצות שצויתי אתכם שלא תותירו ממנו עד בוקר לא שמרתם, ותורת השבת אשר נתתי לכם עליה עברתם. ועד אנה אם כן מיאנתם לשמור מצוותי ותורותי.

ולפי שמצות השבת מורה על חידוש העולם, וכל התורה תלויה על זה, לכן אמר על השבת מצוותי ותורתי. ראו כי ה' נתן לכם השבת. ולהיותו דבר אלהי, על כן הוא נותן לכם ביום השישי לחם יומיים, שהיה יורד המן בו כפל שאר הימים. וכיון שזה ראיתם בעיניכם, מה לכם לצאת ללקוט המן ביום השבת? שבו איש תחתיו, אל יצא איש ממקומו ביום השבת. וכן עשו ששבת העם אחר כך תמיד ביום ההוא.

וממה שאמר שבו איש תחתיו למדו חכמינו ז"ל, שאם יצא בשבת חוץ לתחומו, שאין לו לזוז רק כשעור תחתיו שהם ארבעה אמות, שהם כ"ד טפחים. ופירוש במקומו, הוא מתחום עיר מושבו. ואין ספק שמשה פירש להם המאמר הזה הסתמי, **וחז"ל** (שם כ"א)

קבלו שתחום שבת הוא אלפים אמה. כי אין הכוונה שישבו איש תחתיו ולא יתנועעו ביום השבת מצד אל צד. אלא שינוחו בבתיהם ולא ילכו בדרכים רחוקים.

ובמדרש אמרו (ש"ר פ' כ"ה)

ראו כי ה' נתן לכם את השבת, דעו לא נאמר, אלא ראו. אם יאמרו לכם אומות

העולם למה אתם שומרים את השבת, תאמרו ראו כי אין המן יורד בו.

והותרו במה שפרשתי בפסוקים האלה שתי השאלות הכ"א והכ"ב.

ואמנם אמרו ויקראו בני ישראל את שמו מן, כתב **הראב"ע** וכבר קראו כי הייתה הקריאה **הראשונה**. ואין הדבר כן, כי הם שתי קריאות:

האחת היא שקראוהו מן בתחילה, מפני שהיה מתת אלהים כמו שפרשתי.

והקריאה השנייה הייתה מבחינה אחרת, לפי שכל אחד היה מקבל ונוטל חלקו עומר לגולגולת, ומאותה הבחינה קראו את שמו עתה **מן**, שרצונו לומר **חלק**, מלשון **ה' מנת חלקי וכוסי**, **למשה היה למנה**, מגזרת מנה וחלק, כי הנה חלק כחלק היו אוכלים מהמן כל העם מקצה.

ואמנם מה שזכר מטעמו, שהיה כצפיחית בדבש,

יש מי שפירש כי זה סיפור שינוי טעמו ביום השבת, כי אף שעברה עליו לינה אחת שנאפה ונתבשל, לא כהתה עינו ולא נפגם טעמו, כי מצאוהו ביום השבת כזרע גד לבן, והיה טעמו כצפיחית בדבש. אבל בשאר הימים לא היה כן, שהנותר ממנו עד בוקר וירם תולעים ויבאש.

וגד הוא זרע דק עגול נקרא אצלינו קוליאנדר"ו. וזה היה לענין התבנית, כי עניינו כבר התבאר שהיה כעין הבדולח, והם המרגליות שהם עגולות ובעלות זוהר. וצפיחית הוא מאכל הקמח מבושל בשמן כצורת צפחת המים, ונאכל בדבש, והוא כמו הרקיקים העשויים מן הבצק כדמות אוזניים מבושלים בשמן, ויטבלו אותם בדבש ויקראוהו אוזניים. ככה הוא צפיחית בדבש. ולפי שהיה זה טעמו ביום השבת, אינו סותר במה שנאמר בסדר בהעלותך והיה טעמו כטעם לשד השמן.

ואינו נכון כי לא נאמר זה כאן לענין השבת בלבד. אבל אמיתת העניין כך הוא. שהמן היה מתוק מעצמו, ובכאן זכר הכתוב טעמו כמו שהוא, מבלי בישול כלל. וזה הוא שאמר וטעמו כצפיחית בדבש, רוצה לומר טעמו בעצמו מבלי תיקון. אבל בסדר בהעלותך סיפר הכתוב טעמו אחר הבישול והתיקון. וזה הוא שנאמר שם **שטו העם ולקטו וטחנו בריחים ובשלו בפרור והיה טעמו**, רצונו לומר בהיותו מתוקן בזה האופן, כטעם לשד השמן.

והותרה בזה השאלה הכ"ג.

והנה כפי מה שהעיד הכתוב נעשו במן הרבה פליאות

הא' הוא הווייתו ותולדתו, שנתגשם באויר מזון נכבד וערב מאוד, נבלע באברים על דרך הנס.

הב' שכאשר ציוה ה' לקטו ממנו עומר לגולגולת מספר נפשותיכם, ולקטו באומד, וכאשר מדדו אותו באוהליהם מצאו בצמצום עומר לגולגולת בדרך פלא.

הג' שמפני שציוה שאיש אל יותיר ממנו עד בוקר, והיו אנשים שהותירו ממנו, מצאו שהרים תולעים ויבאש. ואיך בלילה אחד יוכל להיעשות בו שנוי כל כך נפלא, ומה ענין תולעים עם הטל או הדומה אליו.

הד' שהיה יורד ביום השישי בעבור השבת לחם משנה לחם יומיים, דומה למה שזכרה התורה בשמיטה בשנה השישית ועשת את התבואה לשלוש השנים.

הה' שלא היה המן יורד בשבת, כאילו גם הוא שומר שבת מחללו.

השישי שהנותר ביום השישי עד בוקר השבת, לא הבאיש ורימה לא הייתה בו, כי נשתנה טבעו בזה מפני קדושת היום.

הז' שהיו משתנים במן טעמים, אם בשבת לשאר הימים, ואם כפי המקבלים והאוכלים, וכמו שאחז"ל לחם משנה - לחם משתנה כפי האוכלים, ילדים ובחורים זקנים.

הח' שהמן שהונח בצנצנת למשמרת לפני ה' שהתמיד שמה מעת שהונח עד חורבן בית ראשון קרוב לתשע מאות שנה, ולא נמס ולא הבאיש ורימה לא הייתה בו, בהיותו דבר דק מוכן להפסד.

וכבר זכרו **חז"ל** נסים אחרים שנעשו במן רבים ועצומים מאוד. ומפני זה ציוה משה בדברי ה' שייקחו צנצנת אחת, והוא כלי של זכוכית שיראה מבחוץ מה שיש בתוכו, וישימו שם מלוא העומר מן. וציוה שיהיה מלוא העומר, לפי שזה היה מאכל כל איש במדבר. ויניחוהו לפני העדות, שהוא ארון ברית ה', למשמרת, למען ידעו דורותיהם כי בלחם הזה ובמידה היא התפרנסו ארבעים שנה כל עם ה' במדבר. והייתה הצינצנת מונחת לפני ולפנים, במקום המקודש ההוא, להיות ענין המן כולל כל הנסים האלה. עד שירמיהו, כאשר היה מוכיח לישראל, היה מראה להם צנצנת המן ואומר (ירמיה ב') הדור אתם ראו דבר ה', וכמו שזכרו **חז"ל** כי קרא את המן דבר ה'.

ויש אומרים מפני מה שציוה במן שיניחוהו לפני העדות, שזה שציוה משה מן הצנצנת היה בשנת הארבעים קודם מיתת אהרן.

ואין צורך, כי משה היה יודע שבהר סיני יקבלו את התורה ויעשו ארון העדות, ומי המונע שיצווה לאהרן עתה מה שיעשה אח"כ.

ואמנם אמרו ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה, חשבו אנשים כי זה נכתב סמוך

למיתת משה, בבואם אל קצה ארץ כנען, כי האמורי מבני כנען היה.

ומהם אמרו שזה הפסוק כתב יהושע בתורה.

ואין הדבר כן. אבל משה רבנו כתב כל זה, עם היותו עתיד להיות מפני הגבורה שציוהו לכתוב כן, כמו שכתב ויעל משה וימת שם משה כפי הדעת האמיתי וכמו שאבארו במקומו בע"ה.

ונכתב זה כאן, להשלים סיפור המן שהספיק לאבותינו במדבר ארבעים שנה, עד בואם אל ארץ נושבת. ובעבור שכאשר באו לארץ סיחון ועוג כבר היו בארץ נושבת, ועכ"ז לא פסק המן, גם שאמר ארבעים שנה ולא היו שלמים, כי חסר מהם חודש אחד. לכך הוצרך הכתוב לחזור ולפרש, את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, שאז מת משה ונפסק המן, כדברי **חז"ל** (קידושין ל"ח). או עד שהגיעו לגילגל, שאז נפסק כדברי **הראב"ע**, שמפני זה הוצרך לומר שנית את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען.

והותרה בזה השאלות הכ"ד והכ"ה.

ובעבור שהייתה מידת האיפה יותר מפורסמת וידועה אצלם, אמר והעומר עשירית האיפה הוא. ורמז בזה גם כן שהיה העומר לישראל בדמות המעשר בהיותו עשירית האיפה. והיו ישראל אוכלים אותו ככזהנים והלווים קודש ה'. וכן נאמר (ירמיה ב') קודש ישראל לה' ראשית תבואתו.

אברבנאל שמות פרק יז

שמות יז, א-ז

ויש לשאול בכאן שאלות.

השאלה הא'

למה זה נזכר במסע זה שהיה למסעיהם, ושהיה על פי ה'. והנה גם כל שאר המסעות שהיו קודם זה ואחר זה היו כן, ולמה נכתב אם כן זה במסע הזה בפרט.

השאלה הב'

במה שאמרו ישראל למשה **תנו** לנו מים ונשתה, והיה ראוי לומר **תנה** לנו בלשון יחיד, כי עם משה היו מדברים, ואהרן לא נזכר בסיפור הזה.

השאלה הג'

בתשובת משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה', כי אם לא היה להם מים לשתות, היה

ראוי שירדו ויבכו, ואל מי מקדושים יפנו כי אם למשה מנהיגם, שיעשה עימהם להפליא. ולמה קרא זה ניסיון, והיא הייתה שאלה ובקשה ראויה והכרחית, לא לנסות את ה'. והראב"ע כתב שהיו בהם שתי כתות, אחת שואלת מים בהכרח, ואחת לנסות את ה'. אבל אין דבר מזה בכתוב.

השאלה הד'

באומרו עוד ויצמא שם העם למים, וילן העם על משה. כי כבר זכר למעלה חסרון המים שהיה להם ותלונת העם עליו. ומה צריך בכפל זה.

השאלה הה'

בצעקת משה אל ה' מה אעשה לעם הזה עוד מעט וסקלוני, כאלו היה מתרעם משאלתם ובקשתם. והרי הם שאלו דבר הכרחי, והיה לו לבקש לפניו יתברך תן מים לעם וישתו, כי איככה אוכל וראיתי ברעתם.

השאלה הו'

בתשובת ה' עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל, כי מה הצורך שיעבור לפני העם? ואם היה לקחת עמו הזקנים כדי לעשות לפניהם נס, היה לו לומר קח את זקני העם, מבלי שיזכור העברה לפני העם.

השאלה הז'

בחילופים שנמצאו בסיפור הזה ממה שבאו בהכאת הסלע.
כי **כאן** ציוה שיעשה הנס בפני הזקנים,
ושם אמר ויקהל את העדה.
כאן ציוה הנס הזה למשה בלבד,
ושם ציוה שיטפל אהרן עמו במעשה הנס.
כאן אמר והכית בצור,
ושם אמר ודברתם אל הסלע.
כאן אמר בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם,
ושם נאמר ונתן מימיו והשקית את העדה ואת בעירם.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם.

שמות יז, א-ז

הנה במסע הראשון שנסעו מים סוף למרה, נאמר שמשנה רבנו הסיעם משם, שנאמר ויסע משה את העם מים סוף כמו שפרשתי למעלה.

ואולי שמפני זה חשבו שקרה להם במרה מה שקרה מחסרון המים, לפי שנסעו על פי משה ולא כפי העלות הענן, ומשה לא ידע אם היו מים במרה. אמנם במסעות האלה שהיו כולם על פי הענן, והוא הנקרא **פי ה'**, כאשר באו אל רפידיים ולא מצאו מים אז הוקשה להם הדבר מאוד, איך נחה אלהים אותם על פי עננו בארץ ציה ועייף בלי מים. וזה הוא ויסעו כל עדת בני ישראל במדבר סין למסעיהם על פי ה', ויחנו ברפידיים ואין מים.

והנה אמר למסעיהם, לפי שבין אלימה ורפידיים היו שתי מסעות: לדפקה ואלוש. והלכו במסעות ההם תמיד לא על ידי משה במסע האחד, אלא על פי ה'. ויחנו ברפידיים, כי שכן עליו הענן, ולא היה ברפידיים מים לשתות העם. ומפני זה וירב העם עם משה, ויאמרו תנו לנו מים ונשתה. וריבוי מלת תנו היה כנגד הש"י וכנגד משה, לא כנגד משה ואהרן, כמו שחשבו המפרשים. כי אמרו אחרי שהמסע הזה היה ע"פ ה', אין ספק שאנחנו בין שני עניינים, אם שנאמר שהכל מאתו יתברך בהשגחה, ואם כן הוא ראוי שיתן לנו מים. או אם נאמר שאינו משגיח, ואתה הוא פועל לכל זה, ועליך אם כן - כי כל דבר לא יכחד מן המלך מלכו של עולם. ואם אתה - במטה אשר תעשה בו את האותות.

והותרו בזה שתי שאלות הראשונות האחד והשנית.

ואין ספק שדברו כל זה העם מיד שחנו ברפידיים, כשראו שלא היו שם מים. ומשה רבנו השיבם, מה תריבון עמדי, מה תנסון את ה'. רוצה לומר, אם אתם נסעתם על פי ה', וממנו תתלוננו, מה תריבון עמדי. ואם דעתכם שכבר נתן הכוח בידי להוציא לכם מים, ולכך תריבון עמדי, אם כן מה תנסון את ה' באומרכם תנו לנו מים, עבד ורבו.

וסיפר הכתוב שעברו יום או יומיים אחר המריבה ההיא, שעדיין לא היה להם חסרון מים, כי היו שותים מהמים שהביאו מאלוש. כי כן דרך הולכי המדברות להוליך תמיד מים ממקום למקום, מספק אם לא ימצאם בחניתם. ומפני זה כאשר עברו הימים, ויצמא שם העם למים, כי כבר לא היה להם מים לשתות, אז הגדילו תלונתם על משה, באומרם למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת מקני בצמא. גילו דעתם שמשנה מעצמו הוציאם ממצרים, ולא במצות ה' ובהשגחתו. ושזה יהיה סיבה שימותו כולם. ואם הגברים יתחזקו ולא ימותו, הנה הטף שהילדים רכים ולא יוכלו לסבול הצמא, הם ימותו בהכרח. וכל שכן המקנה שהיה צריך מאוד אליהם מים, אם הבהמות הגסות לעבוד ולמשא, הצאן והבקר להשקותם חלב במקום מים.

גם אמרו ואת מקני, להגיד שהיו צריכים מים הרבה. וחכמינו זיכרונם לברכה אמרו, (ש"ר פ' כ"ו)

השוו בהמתן לגופן. אמרו בהמה של אדם היא חייו, והמהלך בדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא.

הנה התבאר, שאין כאן ייתור וכפל כלל. כי בראשונה רבו עם משה, לא לחסרון מים כי עדין היו להם מים בכליהם, אבל מאשר חנו במקום שאין מים, וחששו למה שיהיה אחר כך שיכלו המים מן החמת. ורצו לנסות אם יוכל משה לתת מים אליהם בעת הצורך כשיבואו אליו. ולכן אמר משה אליהם מה תנסון את ה', כי היה זה ניסיון, כי הוא יתברך יספיק צורכם בעת ההכרח. וכאשר נעדר המים אשר הביאו, ויצמא שם העם למים, אז הייתה תלונה אחרת יותר גדולה.

והותרו בזה שתי שאלות, השלישית והד'.

והנה משה במריבה הראשונה לא צעק אל ה', כי בטח בו שיספיק צורכם כאשר עשה במן. אמנם בתלונה הזאת, לפי שהיה בה הכרח מבואר, צעק אל ה' מה אעשה לעם הזה, רוצה לומר: העם הזה הם בגבול ההכרח, ומה אעשה להם לתת את שאלתם, כי הנה יחזיקו אותי כנביא שקר מתפאר בנבואה בשווא ודבר כזב. הלא הם אומרים שאני הוצאתי אותם ממצרים, ולכן עוד מעט מההכרחי שיבוא אליהם וסקלוני, כמשפט נביא השקר. הנה אם כן לא היה משה מתרעם מהם, אבל מגיד צורכם.

והותרה בזה השאלה ה'.

ולפי שמשה אמר, מגיד בגנותם, עוד מעט וסקלוני, השיבו יתברך עבור לפני העם, כלומר אין הדבר כמו שחשבת שישקלוך. כי עם היותם מתלוננים, חלילה שאחד מהם ימלאהו לבו לגעת בך ולא בכנף מעילך. ולכן קודם שתתן להם המים עתה, שהם בתוקף הצמא ועוצם התלונה, עבור לפני העם בכל המחנה וטראה בניסיון שלא יגע בך רע. ואל תאמר אבחרה לי אנשי חיל גיבורי כוח שומרים לנפשי שילכו עמי להצילני מידי העם. לא תעשה כן, אבל קח אתך מזקני העם, אנשים חלשים, שתעשה הנס בפניהם, ולא יהיה בהם כוח ללחום מלחמתך.

וגם אתה לא תיקח רומח בידך והלכת, כלומר והלכת בזה האופן בפניהם, ולא תירא מהם ומהמונם, כי הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב, ומה יעשה אדם לך. והיה הצורך בזקנים שמה, בהיעשות הנס, כדי שיראו בפניהם את מעשה ה' כי נורא הוא, ולא ייחסו הפעולות האלהיות אל משה, כי אם אל ההשגחה העליונה.

והנה ציוהו שייקח בידו המטה אשר הכה בו את היאור במצרים במכת הדם, לפי שבו הכה משה את היאור. ואהרן במטהו הכה את כל נהרות מצרים ואגמיהם, כמו שפירשתי שם. ואמר זה להודיע, שאותו מטה שהכה המים אשר ביאור, וביטל אותם מהיות מים, הוא עצמו יכה את הצור שהיה אבן קשה, ויהפוך אותו למים.

ומסכים לזה אומרו במדרש (במדרש רבה פ' ב')

שלשה דברים הם, שכל אחד מהם דוחה את הפורענות, והביא את הפורענות. אלו

הם: הקטורת הארון והמטה.

הקטורת דחה הפורענות, שנאמר ויתן את הקטורת ויכפר על העם. והביאה הפורענות על נדב ואביהו.

הארון דחה את הפורענות, ובירך את בית עובד אדום הגתי, ויך באנשי בית שמש והרג את עוזה.

המטה של סמפרינון הוא אשר שם הים לחרבה ויבשו המים, והוא הוציא מים מן הצור. הרי שעשה דבר והפכו עד כאן.

ומפני שהיה המטה כלי האלהי יתברך לפעול הנפלאות, נמסר לאדון הנביאים. ואף יהושע תלמידו, שקבל ממנו, לא נשתמש במטה אלא בכידון. שנאמר (יהושע ח') ויאמר ה' אל יהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי. ועניין זה, שהמטה היה מורה על אדנות ויכולת, וכעניין שכתוב תיקח בידך אשר תעשה בו את האותות. אבל הכידון הוא מנהג כל יוצא למלחמה.

ועל זה תבין עניין אמיתי אומר אותו לך פה.

והוא, שהנה מטה אהרן הונח לפני ארון העדות למשמרת, כמו שזכרה תורה. ונגזר עם הארון וצנצנת המן וצלוחית שמן המשחה, שהכל גנז יאשיהו המלך, כאשר מצא חלקיהו הכהן הגדול את ספר התורה בהיכל ה'. אבל מטה משה לא ידענו, מה היה לו, ולא נזכר בשום מקום לא בכתובים ולא בדברי חכמינו זיכרונם לברכה מה נעשה ממנו. ומפני זה יחוייב שנאמר שכאשר עלה משה רבנו אל הר העברים למות, שם הולך מטה האלהים בידו, ונקבר המטה עמו, כי לא רצה יתברך שישתמש עוד בו בן אדם.

כי כמו שבמעלת הנבואה ובכל האותות והמופתים לא קם נביא עוד בישראל כמשה, כן בכלי המיוחד לו לא נשתמש בו עוד אדם.

זהו האופן האחד מפירוש הפסוקים האלה.

ואפשר לפרשם באופן אחר. והוא, שישראל חנו ברפידים שהיה קרוב אל הר סיני, כדי שישראל משם יכינו עצמם לבוא אל הר האלהים. כעניין מה שנאמר (עמוס ד' י"ב) היכון לקראת אלהיך ישראל. והנה ה' י"ת ידע צורכם אל המים, כי מחנה גדול ועצום כמוהו היה בלתי אפשר שיעמדו מבלי מים תמיד. ובמדבר לא ימצאו נחלי מים. והיה אם כן מההכרח להספיק צורכם במים על ידי נס, כמו שעשה במן כל ימי לכתם במדבר. אבל היה דעתו ורצונו יתברך, לתת להם המים בסיני. כי להיות המים רמז לתורה, כמו שאמר (ישעיה נ') הוי כל צמא לכו למים, מפני הדמיון שיש לתורה עם המים, היה מהראוי שכמו שמסיני יקבלו את התורה, ככה משם יצאו המים לכל העדה.

הלא תראה שלעתיד לבוא, לפי שייעד כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, ייעד גם כן שאז יצאו מים חיים מירושלים, ומעין מבית ה' יצא. כי מן המקום שתצא התורה יצאו המים.

ולזה לא נתן יתברך להם ברפידים המים שהיו צריכים אליהם. אבל הודיע למשה שיכניס מן הצור בחורב הוא סיני, כמו שאמר ויבואו אל הר האלהים חורבה. כי לכך נקרא חורב, לפי שהיה המדבר ההוא ציה גם חום ולא היה מים כי אם אחר המדבר, במקום אשר נהג משה את צאן יתרו, כמו שביארתי. ולזה נאמר ה' אלהינו דיבר אלינו בחורב לאמור רב לכם שבת בהר הזה.

הנה אם כן ה' מסיני בא לתת תורה לישראל, ומסיני בא לתת להם מים. התורה יצאה מן הצור תמים פעלו יתברך, והמים יצאו גם כן מן הצור אשר בסיני. ומפני זה נאמר במים הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב, לא אמר עמוד אלא עומד, רוצה לומר הלא ידעת כי השפעתו כבוד שכינתי שם תמיד בחורב, כי משם שלחתיך ודברתי עמך בראשונה. אם כן עתה קודם שילך שם המחנה, אתה עבור לפני העם, רוצה לומר ולך שמה לחורב ששם יראה כבודי שוכן על הצור, ומשם אתן להם מים. וכאלו אמר ואתה כשתראה הכבוד שם, הכה תכה באותו צור, ומיד יצאו מים לשתות העם. כי כמו שמסיני תצא להם תורה, כן משם יצאו להם מים.

וכבר יורה על זה אמרו על הצור בחורב. כי אמר ה' הצור בה"א הידיעה, לפי שהיה ניכר ונודע אצל משה, ולא היה בהר חורב צור אחר כי אם זה, ועליו נאמר ושמתוך בנקרת הצור. וציוהו שייקח מהזקנים עמו, דוגמת מה שיעשה בקיבול התורה, שיעלו עמו מזקני ישראל, כי רצה לתת המים במקום ובאופן שיתן את התורה. ואין ספק שהיו המים עזים כל כך, שמשם יצאו נהרי נחלי מים, שבאו לרפידים להשקותם. וכמו שאמר (תהלים ע"א) הן הכה צור ויזובו מים, ונחלים ישטופו. ומזה תדע כי כמו שהמן כשירד נראה הכבוד שמה, ככה נראה הכבוד על הצור כשנתן המים.

לפי כל אחד מהדרכים האלה הותרה השאלה ה'

וכבר ידעת דעת חכמינו זיכרונם לברכה, שהצור שנזכר כאן במסע רפידים הוא הסלע אשר היה בקדש, והוא היה בארה של מרים, הולך כל ימי המדבר עימהם. וכאשר מתה מרים נסתם הבאר ההוא, וקרה עליו מה שקרה.

וכבר יקשה מאמרם זה מאוד, כי הנה רפידים אינו קדש, כי מרחק הרבה היה ביניהם. ואיך יהיה אם כן הצור והסלע שהיו בשניהם אחד. וגם הזמן לא היה אחד, כי ברפידים הכה הצור בתחילת השנה הראשונה בצאתם ממצרים, ובקדש היה אחרי כן זמן הרבה בשנת הארבעים. והוא המורה שהצור הנזכר כאן אינו הסלע שנזכר שמה. ולכן נשתנו בהם השמות, ונקרא זה צור והאחר נקרא סלע.

אבל אמיתת כוונתם זיכרונם לברכה הייתה, שהמים האלה אשר יצאו מהצור בחורב, הייתה מתנה מאת האלהים לישראל, שהתמידה להם כל ימי המדבר כמן. כי בכל מקום שהיו הולכים היה מקור מים חיים נפתח לשעתו לישראל. ובזה הדרך היה הסלע, הוא

עצמו הצור, רוצה לומר שמימי הסלע היו אותם שיצאו מן הצור, כי היה באר נסיי הולך עימם כל ימי המדבר. וייחסו אותו למרים, מפני שבמותה לא היה מים לעדה, מה שלא חסר להם ארבעים שנה. והחזירו הקדוש ברוך הוא לישראל בזכות משה.

הנה אם כן היו המים האלה, כמו המן, אל כולם נתונים, כמו שניתנה התורה מתוך הכבוד. ומפני זה כולו היו החילופים אשר זכרתי מעניין הצור ולעניין הסלע. כי הנה בעבור שהמים שיצאו מן הצור היו דוגמת התורה שקבלו מהצור תמים פעלו.

לכן ציוה יתברך למשה, שייקח עמו זקני ישראל, כמו שעשה בקבלת התורה, שציוהו עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל. אבל במי מריבה, שלא היה הרמז הזה, הקהיל את כל העדה.

גם מפני שמשה בעצמו לא היה יכול להקהיל את כל העדה, הוצרך לשתף אהרן עמו להקהילם. וגם היה צריך שם אהרן, כדי לגזור על שניהם יחד לבלתי עבור אל הארץ, לסיבה מה שאבאר שם בע"ה. גם ציוה כאן בצור להכותו, ובסלע ציוה לדבר, לפי שהצור להיות בו התחלת נס המים הוצרך להכאה, כדי שבה יתהפך יסוד הארץ למים, על דרך נס. אבל אחר היות נס המים מתיישב וקיים, היה די שידבר ויגזור על הסלע שיתן המים, שכבר נעשו בנס אלהי.

גם אמר בצור **ויצאו מים**, ובסלע אמר **ונתן מימיו**. לפי שלהיות בצור התחלת הנס מהמים, היה ראוי שיאמר ויצאו מים, כלומר שיצאו מחדש. אבל בסלע, שהיה נתן מים שכבר נעשו, ויצא בדרך נס קודם לכן, אמר ונתן מימיו. רוצה לומר, הרגילים לצאת. ומפני שהמים כשיצאו מן הצור היו דוגמת התורה שנתן שמה, אמר ושתה העם, כי הם היו עתידים לקבל התורה, לא בהמתם. אבל במי מריבה, שלא קבלו תורה, אבל עשו תרעומת וירע למשה בעבורם, אמר והשקית את העדה ואת בעירם.

והותרה בזה השאלה הז'.

וסיפר הכתוב שעשה כן משה כאשר ציוה לעיני זקני ישראל שהלכו עמו לחורב. וראו את מעשה ה' כי נורא הוא. ומשה קרא שם המקום ההוא שחנו בו, שהיה שמו רפידיים, קרא שמו מסה ומריבה, על שם התלונה הראשונה והשנית שעשו עמו שם, כמו שזכרתי. וזה טעם הכפלת שתי הלשונות: מסה ומריבה. ולכן באר אותם, אם במריבה אשר זכר באחרונה, על ריב בני ישראל שרבו עם משה כשצמא העם למים. ואם במסה, על הראשונה שעדיין לא היה בהם צמא ולא חסרון מים, אבל היה נסותם את ה', לדעת אם היה משגיח אם ייתן להם מים בעת הצורך.

והיה ראוי שיאמר הכתוב היש ה' בקרבנו אם **לא**, כמו שאמר התשמור מצוותיו אם לא. אבל אמר אם **אין** כלומר אם כל הנסים והנפלאות שנעשו במצרים ועל הים ובמרה ובמן

ובשליו, הכל היה אין, והיו כולם דברים נעשים בחכמת משה, לא אלהיות.

שמות יז, ח-טז

וראיתי לשאול בסיפור הזה שאלות

השאלה הא'

מה ראה עמלק לבוא להילחם עם ישראל בצאתם ממצרים, והם לא עברו בארצו, גם הוא לא היה מקרובי פרעה לנקום נקמתו. ולמה אם כן בא להתעבר על ריב לא לו, ולא פחד מנפלאות השם.

השאלה הב'

למה ציוה משה ליהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם עם עמלק, והשם לא ציוה לו ככה. ולמה לא יצא ה' להלחם בעדם כמו שעשה על ים סוף, שנאמר ה' ילחם לכם. וציוה למשה שיעשה המלחמה. ומשה למה לא עשאה בעצמו, וציוה ליהושע לעשותה. אם מפני זקנתו, הלא אחרי כן משה נלחם בסיחון ועוג.

השאלה הג'

מה עניין בחר לנו אנשים, ואמרו חכמינו זיכרונם לברכה, כל מקום שנאמר אנשים, הם צדיקים. והנה לא ציוה כזה במלחמת סיחון ועוג. ולמה אם כן הוצרך אליו עתה במלחמת עמלק.

השאלה הד'

למה הוצרך משה לעלות אל ראש הגבעה להתפלל על ניצחון ישראל ומטה האלהים בידו, וכאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, עד שהוצרכו אהרן וחור לתמוך בידיו, ולא מצאנו שעשה משה כן בשום מלחמה אחרת, ולא בעשותו שום נס.

השאלה הה'

מדוע בחר משה לעשות תפילתו בראש הגבעה, ובפרשו כפיו בתפילה. כי אם עשה זה להיות המקום נבחר לדבקות, הלא משה היה דבק תמיד עם אלהיו. ועל הים נאמר לו מה תצעק אלי. והמשורר אמר (תהלים ק"ל) ממעמקים קראתיך ה'. ומה לו אם כן על ראש הגבעה.

השאלה הו'

בטעם וידי משה כבדים, ויקחו אבן. ואם לכבדות ידיו הוצרך לאבן, היה ראוי שיאמר ויקחו אבנים וישימו תחת זרועותיו. ומה ענין ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש.

השאלה הז'

מה ענין ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב, ולא אמר ויהרוג או ויחרם. ומה צורך אמרו לפי חרב, כי בידוע כי בחרב ובחנית תהיה המלחמה.

השאלה הח'

מה ענין אמרו כתוב זאת זיכרון בספר, ושים באזני יהושע. כי הנה יהושע לא עשה מלחמה אחרת בעמלק, ויותר ראוי היה ששימיהו באזני ישראל, כמו שאמר זכור את אשר עשה לך עמלק.

השאלה הט'

שהנה כאן אמר הכתוב שייחד הקדוש ברוך הוא זאת המלחמה לעצמו, כמו שאמר כי מחה אמחה את זכר עמלק, כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק. אמנם במשנה תורה חובת המלחמה על ישראל, כמו שאמר והיה בהניח ה' לך, תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח, והעניש את שאול עליה:

השאלה הי'

בחילוף שיראה בתורה בסיפור הזה ממה שנזכר במשנה תורה. כי כאן נאמר ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב, מורה שהיה עמלק מנוצח וישראל עושה חיל. אבל שם נאמר זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך וגו' אשר קרך בדרך ויזנב בך וגו', וזה מורה שהיו ישראל מנוצחים וגבר עמלק.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם

שמות טז, ח-טז

במדרש נתנו טעם אמיתי בסמיכות הפרשיות האלה, והוא שבעונש מה שרבו ישראל עם משה רבנו ועל נסותם את ה' לאמור היש ה' בקרבנו אם אין, נענשו במלחמת עמלק שבא עליהם פתע פתאום, והשי"ת הסתיר פניו מהם ועזבם ללחום על נפשם. וכן אמרו היש ה' בקרבנו אם אין.

שמות רבא כ"ו:

משל לתינוק שהיה רכוב על כתפו של אביו, והיה שואל עליו אנה אבי. אמר לו אתה רכוב על כתפי, ואתה שואל בעדי, הריני משליך מכתפי, ויבא השונא וישלוט בך.

כך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אני נשאתי אתכם, ועליכם ענני כבוד. ואתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין, לפיכך יבוא השונא וישלוט בכם. הוי יבוא עמלק.

הנה ביארו בזה, שיהיה עמלק שונא ואויב לישראל. והיה זה לפי שעמלק היה בן אליפז בן עשו, והיה יודע עניין הברכות שברך יצחק ליעקב, ושנתן את עשו לעבד בהיות ישראל בכוח ממשלה. וחשש שמא ביציאתם ממצרים בהצלחה וניצחון, תתקיים הברכה ההיא. וחשב עם זה שאמר הזקן לעשו (בראשית כ"ז מ') **והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צווארך**. ואמר לו גם כן **ועל חרבך תחיה**. ומפני זה כולו התעורר עמלק לבוא מארצו בזדון ורוע לב, להלחם בישראל, בחשבו שהיה עייף ויגע בלתי מלומד במלחמה, כי לא נסה להתגבר במצרים ולא בדרכים משיצא משם.

וחשב גם כן שלא היה לישראל לחם לאכול ולא מים לשתות, בסיבת המדבר, ועת לעשות גבורה בהם. ופלאי מצרים והים, חשב שהיו כולם בחכמה ובמלאכה, ולזה לא חשש להם. גם כיון להפחיד ולבזות שם פרעה וכל מצרים, שלא עצרו כוח על היהודים לאבדם, ויצאו מארצם בחכמתם על כרחם, ושהוא עמלק יחרימם, יתנם לטבח, ובזה יגדל שמו על מצרים.

הנה מפני זה כולו בא עמלק להלחם בישראל. ואפשר שהתחכם עמלק גם כן בהוראת המערכת, שהייתה מנוגדת לישראל, כדברי חכמינו זיכרונם לברכה, ולכן בא להלחם בם.

והותרה בזה השאלה האחת.

וספר הכתוב מפחיתות עמלק ורשעתו, שלא עשה כדרך המלכים אנשי שם, שבבואם להלחם באויביהם ישלחו אליהם ראשונה שלוחיהם לאמור: התייצב והכן לך, כי הנה אנכי בא אליך להלחם בך. והוא לא עשה כן, אבל בא בפתע פתאום למלחמה, כגנבים שודדי לילה. ועל זה אמר הכתוב כאן **ויבוא עמלק וילחם עם ישראל**. ואמר במשנה תורה **אשר קרך בדרך**, כי בא כגנב וילחם בם בפגעו אותם.

ויש אומרים שעמלק לא יצא מארצו לבוא להלחם בישראל, אבל היה הולך אל ארץ אחרת, ובמקרה בא ברפידים, וראה את ישראל באוהליהם רעבים גם צמאים. ובמקום שהיה לו לדרוש שלומם וטובתם, הוא נלחם בם. ולכן לא אמר הכתוב ויבוא עמלק להלחם בישראל, אלא ויבא וילחם. וזה הוא **אשר קרך בדרך בהיותך עייף ויגע**.

והנה משה רבנו ראה כי עת צרה ליעקב הייתה העת ההיא, לפי שהיו ישראל חוטאים לפניו יתברך על ריבם ונסותם את ה', בהיותם בלתי מאמינים בהשגחתו ונפלאותיו, ולכן באה עליהם הצרה הזאת להענישם. ואולי שה' לא יגן עליהם ולא ילחם מלחמותם. והוצרך להילחם בחרב ובחנית. וראה עם זה שהיה צריך לתפילה ולמלחמה, ואם הוא ילך בצבא להלחם, תחדל תפלתו. ומפני זה אמר ליהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק.

רוצה לומר, וצא מהר חורב מסביב הצור שהיה שם עם הזקנים לעניין המים, ולך לך להלחם בעמלק, ויהיה זה למחר. ואני אהיה עומד על ראש הגבעה להתפלל בעבורם.

ולפי שהיה צריך זכות למלחמה הזאת, הזהירו בחר לנו אנשים, כלומר הזהר שלא תיקח עמך מאותם המתלוננים ובלתי מאמינים בה', אלא אנשים צדיקים וטובים, כדי שלא ייכשלו במלחמה בעוון מעשיהם.

ואפשר עוד לומר, שמשה רבנו לא רצה להלחם בעצמו המלחמה הזאת, כדי שלא ישווה לעמלק, ויתכבד [עמלק] שנלחם עם משה ועם כל ישראל. אבל כדי לבזותו שלח את יהושע משרתו להלחם בו, ושלא ילכו כל בן חיל מישראל אלא אנשים מועטים. וכל זה מפני כבודו של משה וכבודן של ישראל.

וכפי כל אחד מהדרכים האלה הותרו שתי השאלות, השניה והשלישית.

ואמנם למה בחר משה לעמוד בראש הגבעה ולהתפלל כל כך?
כתב הרלב"ג שעשה זה כדי שיראוהו ישראל עומד בתפלה באותו מקום מגולה ונראה לעין כל. כי הורה להם שבזכותו ובכוח תפילתו יהיו מנצחים, כי עיקר הגבורה בלוחמים יהיה עם הביטחון הטוב. והם רואים שבהרים משה את ידיו בתפילה היה גובר ישראל, ובהניחו את ידיו והפסיקו מהתפילה היה גובר עמלק, ובזה יאמינו באלהים ובמשה עבדו וייכנעו לקבל תורתו ולשמור מצוותיו. **וטעם נכון הוא.**

גם נוכל לומר, שעשה משה כן לשתי סיבות אחרות:
האחת כדי שיתפרסם לישראל תועלת תפילתו וגודל אשמתם בעת ההיא אמה שרבו עם משה ושנסו את ה'. כי הנה מפני זה הוצרך לעמוד בתפלה, כי יגור מפני האף והחמה. ולכונן את לבו עלה ראש הגבעה, והוא ראש הר סיני שירד עליו השכינה, כדי שייעתר לה' לנחם. וע"י תפלתו, בהיות ידיו פרושות השמימה, יגבר ישראל. ובהניח את ידו, כי לא יוכל להרימם תמיד מפני כבודו, בהפסק תפלתו - יגבר עמלק מפני עוונם של ישראל שהיה מכשילים בשעת הסכנה. ובזה יכירו וידעו גודל חטאם וצדקת משה רבנו שרבו עמו, והוא היה מתפלל בעדם.

וכן אמרו במכילתא (ר"ה כ"ט)

וכי ידיו של משה היו מגברות את ישראל? אלא כל זמן שהיה מגביה ידיו כלפי מעלה, היו ישראל מסתכלין בו, ומאמינים במי שפקד לעשות כן, והקב"ה עושה להם נסים.

והשני היה שבעבור היות המלחמה ההיא באנשים נבחרים ומעטים, כדי לחזק את לבם וחיילים יגברו, עלה משה אל ראש הגבעה ומטה האלהים בידו, כמלך שמטה האדנות

בידו. וכאשר היה מרים את ידו במטהו, ומנענעו לצד מעלה, כאומר חזקו ויאמץ לבבכם, היו אנשי יהושע מתגברים וגבר ישראל. ובהניח את ידו, שלא יוכל להרימו תמיד ולנענעו, לא יגברו ישראל, וגבר עמלק. וידוע שכן מנהג המלכים במלחמותיהם, שירימו ידם בשבט המלכות וינענעוהו, להעיר ולהזהיר את הלוחמים שיתחזקו ויהיו לבני חיל.

ובכל אחד מהדרכים האלה הותרו השאלות הרביעית והה'.

וסיפר הכתוב שבעבור שהיו ידי משה כבדים לזקנתו וכובד גופו, ולא יוכל להעמיד ידיו בזקיפה תמיד פרושות השמים, גם רגליו היו נחלשים ולא יוכל לעמוד ניצב הקומה בזקנתו, הוצרכו אהרן אחיו וחור בן מרים אחותו לקחת אבן שישב משה עליה, כי בהיותו יושב לא ילאה בהגבהת ידיו כמו בהיותו מעומד. גם שיראוהו אנשי המלחמה יותר בהנעת ידיו. ומלבד זה עוד תמכו בידיו של משה אהרן וחור, מזה אחד ומזה אחד. ובזה האופן היו ידיו של משה אמונה וחוזק קיים עד בוא השמש. כי הדבר הקיים יקרא בשם **אמונה**. כמו ותקעתיו יתד במקום נאמן, רוצה לומר חזק. והנה אמר **ויהי** ידיו ולא אמר ויהיו ידיו, לפי שחוזר למשה. יאמר הכתוב ויהי משה פורש ידיו באמונה וחוזק, עד בא השמש.

וחכמים זיכרונם לברכה אמרו, אסור לאדם לעמוד שלוש שעות בכפיו פרושות לשמים. **ויש מפרשים** ויהי ידיו אמונה, שזה העניין מידי משה שהיו ישראל רואים בעיניהם שכאשר ירומם גבר ישראל, היה להם אמונה גדולה בדבקות משה רבנו בשי"ת וקדושתו.

והותרה בזה השאלה הו'.

ואמנם אמרו ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב, אפשר גם כן לפרשו בשני פנים: **האחד**, להודיע שהיה עוון ישראל גדול כל כך, שלא הספיקה גבורת יהושע והאנשים הנבחרים אשר אתו, ותפלת משה וכפיו פרושות השמים, רק להחליש את עמלק ואת עמו, לא להורגם, ולא יפילם חללים על פני השדה. וגם החולשה ההיא שהחלישו יהושע, לא היה מפאת ההשגחה האלהית, כי היה יתברך בעת ההיא מסתיר פניו מבית יעקב. אבל החלישם לפי חרב, רוצה לומר בחרבם ובזרועם, והועילה א"כ תפילת משה שלא נפלו ישראל לפני עמלק לחרב, ושכופר להם עוונם. אבל לא הספיקה להצמית שונאיהם.

האופן השני הוא, שגבר יהושע ועמו ויחלוש את עמלק ואת עמו. ואחר שהחלישם, נתנם לפי חרב, כי הרגם כולם, כי לא יאמר לפי חרב אלא בעניין הדם וההריגה.

והותרה בזה השאלה הז'.

ולפי שמשם התעורר למלחמה הזאת מעצמו, מבלי צווי אלהי, ויהושע במיצועו התגבר על האויב והחלישו במקום שבא בחוזק רב ובזדון גדול, אמר ה' למשה כתוב זאת זיכרון בספר. והוא ספר התורה, שכאשר יכתוב משה אותה, יכתוב בה העניין הזה שעשה עמלק. כמו שאמר **זכור את אשר עשה לך עמלק וגו'**, ואשר עשה משה לעזרת ה'

בגיבורים, כי ראוי הוא שישוב ויבורך עליו. וכן ישים באזני יהושע, להודיעו שרצה אלהים את מעשיו. ועם היות שהוא לא החרים את עמלק בהחלט, הקדוש ברוך הוא יחרימהו ויגמור פעולתו. וזה הוא **כי מחה אמחה את זכר עמלק**.

והיה זה במה שציוה לשאול עליו, ולמה שקרה בזמן מרדכי ואסתר, ולעתיד לבוא. וכאילו הודיעו שגם שאול לא יחרים לגמרי את עמלק, כמו שלא החרימו יהושע. אבל הוא יתברך ימחה את זכר עמלק לחלוטין.

ומפני אותה בשורה בנה משה מזבח לה' ויקרא שמו ה' נסי, רוצה לומר שקרא את שמו של הקדוש ברוך הוא ה' נסי, כלומר עושה פלא ונס. והוא תואר, כמו עבד מצרי. והעניין, כי הוא יהיה לו לנס במלחמה שיעשה בעמלק, כי הוא יהיה שם איש מלחמה ובעל הניצחון, והוא ישא את נס ישראל וירם את דגלו. כי לכן לא ציוה שישים זה באזני ישראל, לפי שהם לא החרימו את עמלק לגמרי, לא בימי שאול ולא בימי מרדכי ואסתר. ולה' המלחמה לעתיד לבוא.

והותרה בזה השאלה הח'.

ואמרו עוד, ויאמר כי יד על כס יה' מלחמה לה' בעמלק מדור דור. פירש בו **הרלב"ג** בשם אביו, שהכס הנזכר כאן הם השמים, כטעם **השמים כסאי**. והיד שהוא על השמים, היא ההשגחה העליונה שתבטל את המערכה מפני הדבקים בו. יאמר, שהיד ההיא על כסא ה', תלחם בעמלק מדור דור, ויהיה זה ע"י ישראל שילחמו עמו במצותו.

וחכמינו זיכרונם לברכה פירשו, שיד על כס יה' הוא המלך. שכאשר יהיה מלך לישראל שיהיה לו יד ושם על כסא השם, יהיה מלחמה לה' בעמלק. וכן היה, כי כאשר מלך שאול מיד נצטווה על מלחמת עמלק.

ונראה לפרשו עוד באחד משני פנים אחרים כפי הפשט. **הפירוש האחד** הוא, בעבור שבנה המזבח וקרא עליו שמו של הקדוש ברוך הוא ה' נסי, ביאר ואמר שהטעם אשר קראו ה' נסי, הוא כי יה' צור עולמים. נשא ידו ונשבע על כיסאו לאמור מלחמה לה' בעמלק. כי אף על פי שיצווה לישראל על מלחמתו, הוא ישלים מה שיחסרו הם. וכמו שאמר (במדבר כ"ה י"ט) ראשית גויים עמלק, ואחריתו עדי אובד. **והפירוש השני** הוא, שאמר זה על עמלק. כי הוא חשב וכיוון להמעיט שמו ותפארתו של הקדוש ברוך הוא, מאשר עשה במצרים ועל הים. יאמר, בעבור שעמלק שלח יד על כס יה' לבזותו ולהמעיטו, ולא ירא אלהים מגשת לבטל שמו ולשלוח ידו על כיסאו, לכן תהיה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. כי כיון שעמלק כיון לחלל כסא כבודו, יהיה מוטל עליו יתברך לנקום נקמתו. ויתחברו אם כן בזה עלבון הקדוש ברוך הוא מהרשע הזה שבא

לחלל את שמו, ועלבון ישראל שזינב בו את הנחשלים. ולכן יהיה מוטל על שניהם נקמתו, אם בשי"ת שימחה את שמו מדור דור, ואם ישראל שיזכרו את כל אשר עשה להם עמלק. ולכן בהניח ה' להם, ימחו את שמו וימיתו מאיש ועד אשה, ואף הבהמות כדי שלא ייזכר שם עמלק עליהם.

והותרה בזה השאלה הט'.

אמנם למה זה העניש הקדוש ברוך הוא בעונש גדול את עמלק, למחות זרעו, ולא עשה כן לכל גוי מגויי הארץ; וגם לא לאדום שהיה מזרע עמלק. אבל בהפך, ציוה לא לתעב אדומי כי אחיך הוא, וציוה שלא יתגרו בו מלחמה. הנה משה אדוננו ביארו במשנה תורה. באומרו (דברים כ"ה י"ט) **זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך וגו'**, כי הנה ביאר שם שעשה עמלק כנגד ישראל ארבעה דברים מגונים.

האחד שהאנשים ילחמו באויביהם אם להציל את ארצם מהם, או לכבוש את עריהם. אבל עמלק בא להלחם בלי סיבה, כי הם לא היו עוברים בארצם שיירא מהם שיכבשוהו, וגם לא היה לישראל ארץ שיחמוד אותה עמלק ויבוא לכובשה. אבל הייתה מלחמתו לבד ברוע לב, להחזירם לעבדות ולחלל כבוד ה' אשר גאלם. ועל זה אמר זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים.

השני, שעם היות ממנהג המלכים הבאים להלחם באויביהם שישלחו להודיע להם ביאתם למלחמה לאמור, הכינו ונתראה פנים. הנה עמלק לא עשה כן, אבל בא פתאום להלחם בישראל, והייתה זו בגידה רבה. וזה הוא שאמר אשר קרך בדרך, רוצה לומר פתאום בלי התראה.

השלישי, שהיה מפחיתות עמלק שלא עצר כוח להלחם בישראל פנים בפנים. אבל נלחם עם הנחלשים שבהם הבאים באחרית המחנה, ויירא מגשת אל העם מלפניו, עם היות ישראל עייף ויגע. וזה שאמר **ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע**.

הרביעי, שעמלק ירא מישראל, ולכן בא להלחם בהם בזנב המחנה והחלושים שבהם, עם היות ישראל עייף ויגע ולא ירא עמלק מאלהיהם, שהוא מהקם מלכין ומהעדה מלכין. שירא אם כן מהחלוש שהוא ישראל, ולא ירא מהגיבור שהוא הקדוש ברוך הוא.

ומפני ארבעת הסיבות האלה היה ראוי למחות את שמו. אבל אדום לא עשה דבר מזה, ולא שאר הגויים, ולכן היה עונשו של עמלק קשה מעונשם.

ואמנם מי היה המנצח במלחמה הזאת, אם עמלק או יהושע. הכתוב מבאר אותו. והוא, שבתחילה בא עמלק פתאום ויאכל בקצה המחנה ובעם החלשים שהיו שם. ונפרד מהם עמלק, כי ירא מגשת אליהם עוד. ומרע"ה, בראותו פחיתות לבו גם בעניין המלחמה, אמר ליהושע איני רוצה להלחם בעמלק בעצמי ולא שישראל כולם יילחמו בו, פן יהיה לעמלק שם תפארת שנלחם עמי ועם כל ישראל. אבל אתה בחר אנשים, וצא הילחם בעמלק, רוצה לומר צא נא לבקשו והילחם בו פנים בפנים, ולא באחרית מחנהו כאשר הוא עשה. ובזה יודע בגויים שמשרתים ונערים עם אנשים מועטים נלחמו בו, וישימוהו לפי חרב.

הנה אם כן שתי מלחמות היו שמה:

האחת מלחמת עמלק עם חלושי ישראל,

והשני מלחמת יהושע עם עמלק ועמו, ונתון אותו לפי חרב.

ולפי שכבר היה עמלק נפרד ממחנה ישראל, היה כבוד גדול ליהושע שהלך לבקשו במקום חנייתו, ושם החרים אותו ואת עמו, רצונו לומר לא לחלשים בלבד אלא לכל גיבוריו יחד, ובאנשים מועטים. וכבר נודע מדרכי הלוחמים שמי שילך על אויבו לבקשו ולהלחם בו בביתו, או בארצו או במקום חנייתו, נתכבד עליו מאוד.

ועל זה אמר **וצא הלחם בעמלק**, רצונו לומר, צא אחריו והלחם בו במחנהו.

והנה בסיפור המעשה כאן זכר הכתוב מה שעשה עמלק, רצונו לומר כדי לחייבו לחרם ולאבדון בעבור מה שחשב לחלל כבוד אלהי ישראל. אבל במשנה תורה זכר בלבד מה שעשה כנגד ישראל, כדי לעורר לבבם שגם הם ישתוקקו להחרים בעבור מה שעשה נגדם. ואין סתירה אם כן בשתי הפרשיות.

והותרה השאלה הי'

ופה נשלם מה שראיתי לבארו בסדר הזה.